

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

INTERDISZCIPLINÁRIS E-FOLYÓIRAT

DOI 10.35404/LH.2019.1.1.

ISSN 2676-9964

I. évfolyam 2019/1. szám

WEB: www.kpluszf.com

K+F STÚDIÓ Kft.

IMPRESSZUM

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

Interdiszciplináris e-folyóirat

Alapítva: 2019-ben.

ISSN 2676-9964

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Hivatala a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény 46.§ (4) bekezdése alapján nyilvántartásba vett sajtótermék (határozatról szóló értesítés iktatószáma: CE/5433-5/2019).

A *Lélektan és hadviselés* interdiszciplináris e-folyóirat a K+F Stúdió Kft. által, társadalmi felelősség-vállalási (CSR) stratégia keretében alapított és kiadott, félévente megjelenő Open Access (nyílt hozzáférésű) internetes periodika, melyben két anonim és két nem anonim szakmai lektor bírál minden tanulmányt.

A Kiadó adatai:

Kiadó: K+F Stúdió Kft.

A kiadó székhelye: 4032 Debrecen, Tarján utca 55.

Mobil: +36-30-4849779

E-mail: info@kpluszf.com

Web: www.kpluszf.com

Kiadásért felelős személy: Mező Katalin (PhD),

A Szerkesztőség adatai:

Levélcím: K+F Stúdió Kft., 4032 Debrecen, Tarján utca 55.

Mobil: +36-30-4849779

E-mail: info@kpluszf.com

Web: www.kpluszf.com

Alapító főszerkesztő: Mező Ferenc (PhD)

Tördelő szerkesztő: Mező Katalin (PhD)

Együttműködő civil szervezet: Kocka Kőr tehetséggondozó Kulturális Egyesület (www.kockakor.hu)

Szerkesztőség (ABC rendben):

Bolgár Judit (PhD, CSc, Nemzeti Közszerkesztési Egyetem)

Durucz né Tégla Dóra (NKE HDI, Honvédelmi Minisztérium Honvédelmi Államtitkári Titkárság)

Fehér Zsuzsa (kutató)

Fejes Zsolt (PhD, Magyar Honvédség Egészségügyi Központ)

Harai Dénes (PhD, CSc, Nemzeti Közszerkesztési Egyetem)

Kelemen Lajos (PhD, Okoskocka Kft.)

Kemény László (PhD, CSc, nyugalmazott egyetemi tanár)

Koncz István (PhD, CSc, Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesület)

Kóródi Gyula (Prof. Dr., Nemzeti Közszerkesztési Egyetem)

Lóderer Balázs (PhD, Magyar Honvédség)

Mező Ferenc (PhD, Eszterházy Károly Egyetem)

Mező Katalin (PhD, Debreceni Egyetem)

Mihók Sándor (Dr. Jur., nyugalmazott jogtanácsos)

Nemes Magdolna (PhD, Debreceni Egyetem)

Orbán Réka (PhD, Babes-Bolyai Egyetem)

Pénzes Dávid (Drs, Káldor Miklós Kollégium)

Pšenáková Ildikó (PhD, Trnava University in Trnava, Szlovákia)

Simó Ferenc Zoltán (Dr. LL.M., Debreceni Egyetem)

Szabóné Balogh Ágota (PhD, Gál Ferenc Főiskola, Pedagógiai Kar)

Külön nem hivatkozott illusztrációk forrása: <https://pixabay.com>

TARTALOM

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ	5
ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS TANULMÁNYOK	7
Mező Ferenc és Mező Katalin: <i>LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS</i>	9
Kemény László: <i>A „HIDEGHÁBORÚ” ÉS ANNAK PSZICHOLÓGIAI TEREPE</i>	27
Harai Dénes: <i>KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA ÉS A KATONA</i>	43
Fejes Zsolt és Mihók Sándor: <i>A HADIROKKANT OTTHONOK MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETE</i>	59
Szűcs Lászlóné Siska Katalin: <i>A TÖRÖK NŐK EMANCIPÁCIÓJA</i>	73
MŰHELY, RENDEZVÉNY	85
Soucz Ferenc: <i>BESZÁMOLÓ A SOFT CAPS 2019 GYAKORLATRÓL</i>	87
Mező Ferenc: <i>A K+F STÚDIÓ LÉLEKTANI HADVISELÉS TEMATIKÁJÚ PÉLDATÁRA (MŰHELYBEMUTATÓ)</i>	91

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasó!

Üdvözlöm a *Lélektan és hadviselés* folyóirat I. évfolyam 1. számának megjelenése alkalmából!

A *Lélektan és hadviselés* interdiszciplináris folyóirat a K+F Stúdió Kft. által, társadalmi felelősségvállalási (CSR) stratégia keretében alapított és kiadott, félévente megjelenő Open Access (nyílt hozzáférésű) tudományos internetes periodika, amely a hadviselés lélektani jelenségkörét és a lélektani hadviselést érintő elméleti és gyakorlati ismereteket bemutató tanulmányokat ad közre.

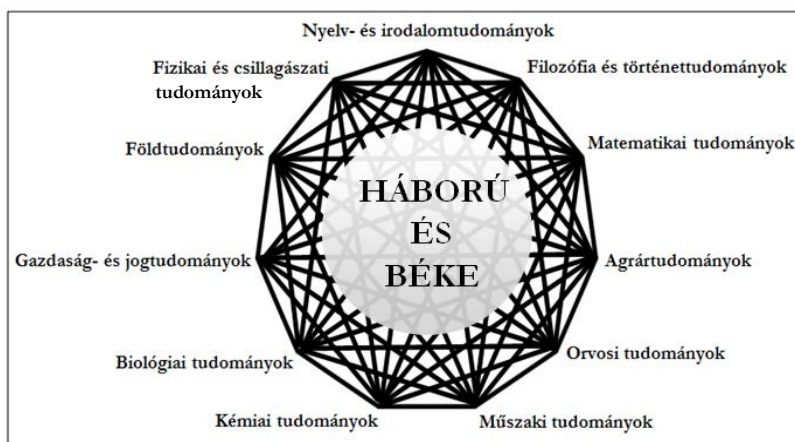
A folyóirat célja: „kalandozás a hadak útján, a pszichológia ösvényein és a történelem útvesztőiben” (idézett Mező Ferenc *PSYOPS* című könyvének borítójáról). Célunk feltárni a hadviselésnek és a béke fenntartásának(!) emberi döntések, attitűdök, intra- és interperszonális viszonyok, kreatív technikai, gazdasági és politikai alkotások által is determinált jelenségvilágát, illetve közreadni a lélektani

hadviselés (mint egy erőszorozó hatású, nem halálos, nem kinetikus fegyver) alkalmazásának lélektani, hadtörténeti, politológiai, szociológiai, gazdasági és jogi aspektusaira vonatkozó tudományos igényű értekezéseit.

Jelen folyóirat e célokat azáltal kívánja és tudja elősegíteni, hogy publikációs felületet nyújt a téma iránt érdeklődő interdiszciplináris orientációjú kutatók, kutatócsoportok, gyakorlati szakemberek számára. Az alapítói szándék szerint így elősegíthetjük a hagyományos diszciplináris kereteken átívelő tudományos eredmények, innovációk létrejöttét, illetve népszerűsítését – hosszú távon pedig a béke megőrzését.

A felsorolt tudományágak mellett azonban a Magyar Tudományos Akadémia 2017-ben közreadott tudományági nomenklatúrája minden tudományterületének lehet kapcsolódása a lélektan és hadviselés, illetve a háború és béke témaköréhez.

A lap egyrészt objektivitásra, másrészt politikai, vallási és világnézeti semlegességre törekedve ad közre tanulmányokat.

**Legyen Ön is
Olvasónk, Szerzőnk
vagy tematikus
számot összeállító
Szerkesztőnk!**

Üdvözlettel a Szerkesztőség nevében is:

Dr. Mező Ferenc
alapító főszerkesztő

ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

Szerzők:

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Egyetem

Mező Katalin (PhD)
Debreceni Egyetem

Első szerző e-mail címe:
ferenc.mezo1@gmail.com

Lektorok:

Koncz István (PhD, CSc)
Professzorok az
Európai Magyarországért Egyesület

Kelemen Lajos (PhD)
Okoskocka Kft.

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmány a pszichológia, a hadtudomány és más tudományok közötti kölcsönhatásokat mutatja be. A cikk a hadviselés lélektanától a lélektani hadviselésig terjedő skálán nyújt példákat ezekre a kapcsolatokra.

Kulcsszavak: pszichológia, hadviselés

Diszciplínák: pszichológia, hadtudomány és más tudományok

Abstract

PSYCHOLOGY AND WARFARE

The Present study shows on interactions among psychology, military, and other sciences. This article provides examples of these connections in the scale from the psychology of warfare to psychological warfare.

Keywords: psychology, warfare

Discipline: psychology, military science and other sciences

Mező Ferenc és Mező Katalin (2019): Lélektan és hadviselés. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 9-25. doi: [10.35404/LH.2019.1.9](https://doi.org/10.35404/LH.2019.1.9)

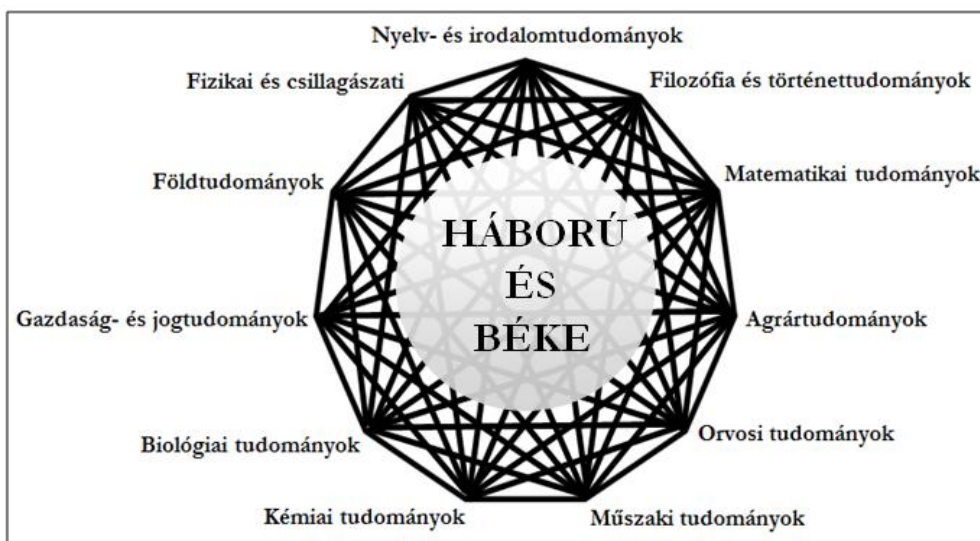
Háború és béke – nemcsak Tolsztoj klasszikus regényében, hanem a valóságban is egymáshoz kapcsolódó fogalmak, jelenségek. Áthatják és formálják életünket, történelmünket, kulturánkat, civilizációnkat (s viszont) – ergo: nem hagyható figyelmen kívül tudományos kutatásuk. Sajátos (méginkább: sajnálatos) módon azonban a tudománytörténet úgy alakult, hogy nem a béke, hanem a háború kutatása révén keletkezett egy igen összetett diszciplína: a hadtudomány. „Béke-tudomány” ugyanakkor nem létezik, bár a téma a hadtudományon (s a katonai gyakorlatban sajátos módon a békefenntartáshoz kapcsolódó műveleteken) belül természetesen nem ismeretlen.

Interdiszciplináris megközelítés

A háború és béke tudományos tanulmányozása azonban nemcsak a hadtudomány felől lehetséges, hanem (a téma inter- és multidiszciplináris jellege miatt) a Magyar Tudományos Akadémia 2017-ben közreadott tudományági nómenklatúrája akár minden tudományterülete felől megközelíthető (1. ábra). Csak a legnyilvánvalóbb kapcsolódási pontokra fókuszálva szerepeljen itt egy rövid áttekintés a különböző tudományterületek hadviselést érintő vonatkozásaival kapcsolatban!

Matematikai tudományok: a számtan, a mértan, a valószínűségszámítás, a kombinatorika stb. a hadviselést is szolgáló eszköz.

1. ábra: a „háború és béke” témakör multi-, interdiszciplináris jellege (forrás: a Szerző)

Agrártudományok: a hadseregek és/vagy a polgári lakosság ételmezése (és azon keresztül a táplálkozással kapcsolatos fiziológiai szükséglet kielégítése vagy éppen felkeltése) háborúkat váltott ki, s háborúk sorsát döntötte el a történelem során.

Orvosi tudományok: talán a legközvetlenebb asszociáció az orvostudomány és a hadviselés között a harctéri orvoslás lehet.

Műszaki tudományok: a (hadi) mérnöki teljesítmények szintén sorsdöntők egy-egy háború (vagy az atombomba és a kölcsönösen garantált megsemmisítés kontextusában: a hidegháború) szempontjából.

Kémiai tudományok: a kémiai hadviselés a legkézenfekvőbb kapcsolódási pont.

Biológiai tudományok: a biológiai hadviselés, a biológiai fegyverek fejlesztése (Lits, 2002) közvetlen kapcsolódási pontot jelent a hadviselés és a biológia között.

Gazdaság- és jogtudományok: gazdasági hadviselés, a háborús gazdaság és a hadi, illetve katonai jog területe és témakörei kötődik szorosan a hadviseléshez

Földtudományok: közismert, hogy a mindenkor terep- és időjárási viszonyok, a háborús konfliktusok föld- és vízrajzi jellegzetességei (beleértve egy-egy terület flóráját, faunáját, nyersanyag-, ásvány-bővségét vagy éppen mindezek hiányát) ősidőktől meghatározói a háborúk és békés időszakok alakulásának. Napjainkban pedig már a klímafegyverek korát éljük...

Fizikai és csillagászati tudományok: az erőszorozó hatású támadó és védő fegyverek fizikai alapjainak megismerésétől a csillagászati ismeretek alapján történő időmérésen és tájékozódáson át, az űrhadvi-

selésig vagy éppen a hidegháborús űrversenyig terjedő skálán sok kapcsolódási pontja van e tudományterületeknek is a hadviseléshez.

Nyelv- és irodalomtudományok: a hadviseléssel kapcsolatos irodalmi művek alkotásától és azok tanulmányozásától a különböző tudományterületekben megjelenő háborús metaforákon át (jellegzetesebb példaként emlékezzünk arra, hogy a katonai terminológiában használt „stratégia” és „taktika” fogalmat előszeretettel használja például a pszichológia – többek között „megküzdési stratégia”, „tanulási stratégia és taktika” kontextusban –, a gazdaságtudomány, a sporttudomány stb. is) a tömegkommunikációs eszközökön keresztül terjesztett – olykor neves írók által alkotott – háborús propagandáig sokféle kapcsolódás található itt is a hadviseléssel.

Az 1914-ben létrehozott brit War Propaganda Bureau (WPB, Háborús Propaganda Hivatal) egyik tevékenysége röplapok terjesztése volt, s olyan közismert és világhíressé vált írók dolgoztak itt, mint:

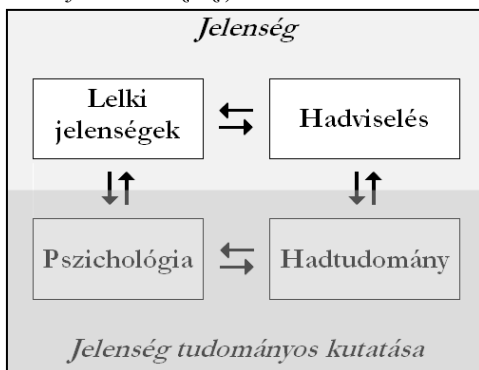
- Arthur Ignatius Conan Doyle (a Sherlock Holmes-történetek és Az elveszett világ írója);
- Rudyard Kipling (egyebek között A dzsungel könyve, Riki-tiki-tévi és más történetek szerzője),
- Herbert George Wells (többek között Az időgép, A láthatatlan ember, Dr. Moreau szigete, a Világok harca alkotója)!

Filozófia és történettudományok: a téma filozófiai és (had)történeti feldolgozása mellett az ebbe a tudományterületi körbe sorolt lélektani kapcsolódási pontokra fókuszálunk a tanulmány további részében.

A hadviselés lélektana

A lelki jelenségek, a hadviselés, továbbá e témakörök kutatásuk tárgyának tekinthető tudományok egymásra kölcsönösen ható kontextusban állnak egymással (lásd: 2. ábra).

2. ábra: a lelki jelenségek, a hadviselés és ezek tudományos kutatása közötti közvetlen kölcsönhatás (forrás: a Szerző)

Megjegyzés: a pszichológia és a hadviselés, illetve a hadtudomány és a lelki jelenségek közötti (átlós nyílakkal szimbolizálható) kölcsönhatás jellemző módon a feltüntetett tudományterületeken keresztül, áttételesen, közvetett módon érvényesül, ezért jelen ábrán ezeket nem jelöltük

Az olyan lelki jelenségek, mint az értelmi képesség, érzelmi és hangulati jellemzők, szándékok, mindezek viselkedés megnyilvánulásai stb., háborúban és béké-

ben egyaránt befolyásolják, behatárolják a baráti vagy ellenséges közösségek, egyének sorsát, cselekvési és életben maradási, illetve boldogulási esélyeit. A lelki jelenségek meghatározó volta miatt, nyilvánvaló, hogy haszonnal járhat, ha megismerjük és érdekeinknek megfelelően befolyásolni próbáljuk azokat. Lényegében ez a pszichológiai (lélektani) kutatások általános célja.

A pszichológia tárgya szűk értelemben az ember, általánosabb értelemben pedig a pszichés jellemzőkkel bíró élőlények megismerése és az ezekkel kapcsolatos preventív, interventív módon történő hatás gyakorlás lehetőségeinek feltárása.

Meg kell jegyeznünk, hogy napjainkban már nemcsak élőlények, hanem mesterséges intelligenciák is állhatnak a lélektani kutatások fókuszában (v.ö.: Mező és Mező, 2019). A „mesterséges pszichológia” első felvetése Dan Curtis nevéhez kötődik 1963-ban (hivatkozik rá: Crowder és Friess, 2012). A témával kapcsolatban figyelemre méltó Freeland (2018) felvetése, miszerint, ha az emberéhez hasonló, ámde mesterséges intelligencia/személyiség létrehozására törekszünk, akkor az emberéhez hasonló, ámde mesterséges mentális betegségek megjelenésére is számíthatunk.

A pszichológia XIX. századi megjelenése egyrészt a lelki jelenségek (például érzékelés, észlelés, figyelem, emlékezet, gondolkodás, képzelet, érzelmek, motivá-

ció, pszichés betegségek stb.) iránti fokozott érdeklődésnek, másrészt a lelki jelenségekkel kapcsolatos megfigyelések és elméletek mérésére, bizonyítására való törekvésnek köszönhető.

A pszichológián belül a XX. századra megtörtént a lelki jelenségek körül-írtabb területei alapján történő differenciálódás, s az általános lélektan mellett kialakult például a személyiség-, a fejlődéslélektan, valamint a szociálpszichológia. Ezek mellett az elméleti, alapkutatás jellegű pszichológiai területek mellett az alkalmazott pszichológiai megközelítések is kialakultak: ezek lényegében a lélektani ismeretek gyakorlati felhasználására vállalkoznak egy-egy szűkebb probléma-, vagy feladatkör elemzése, és az azokkal kapcsolatos események befolyásolása révén. Vegyük észre, hogy az alkalmazott pszichológia révén nemcsak a lelki jelenségeknek van (végsősoron) pszichológia tudományt megalapozó hatása, hanem a pszichológia is hosszabb-rövidebb, egyéni vagy csoportszintű hatást gyakorolhat lelki jelenségekre. Jellegzetes alkalmazott pszichológiai területek többek között: a klinikai lélektan, a munka- és szervezetpszichológia, a pedagógiai pszichológia, a közlekedéslélektan, a környezetpszichológia, a sportpszichológia, a reklám-pszichológia, vagy akár: a katonapszichológia!

Katonapszichológia

A katonapszichológiát tekinthetjük a hadviseléshez és a hadtudományhoz legközvetlenebb módon kapcsolódó alkalmazott pszichológiának (Pavlina és Komar,

2007). Az alkalmasságvizsgálatokon túl napjainkban a katonapszichológusok (csapatpszichológusok) feladata kiterjed a katonai szolgálattal járó – a civil élettől jelentősen eltérő – kötetmi, fegyelmi elvárásokhoz, valamint fizikai és/vagy érzelmi terheléshez történő alkalmazkodás segítésére. Gondoljunk egy másik ember megölésével járó, vagy éppen a szolgálatot teljesítő bajtársak halálával kapcsolatos trauma feldolgozására, s az akár öngyilkosság végkimenettel járó poszttrauma stressz szindróma felismerésére, kezelésére. Ezen kívül a katonapszichológusok szerepet vállalhatnak a külszolgálatra készülő állomány felkészítésében, missziós területeken történő támogatásában (például interkulturális-sokk, honvágy, otthoni szerettekért való aggodás, fizikai környezet, fenyegettség, frusztráció stb. preventív/interventív kezelése tekintetében) és a hazaérkezést követő visszaileszkedés segítésében is.

Sajátos módon azonban nemcsak a hadtudomány építkezik a pszichológia elméleti és gyakorlati repertoárjából, hanem létrejötté során a pszichológiai tudás és módszertani repertoár alakulásába a hadtudomány, hadviselés is szerepet játszott. Ennek demonstrálására következzen itt néhány példa a pszichológia jellegzetes területeinek katonai vonatkozásairól (a teljesség igénye nélkül).

Az intelligenciakutatás

hadviseléssel kapcsolatos aspektusai

Az intelligencia tesztelésének (mint az egyik közismert és jellegzetes pszicholó-

giai kutatási témának a) kezdete szoros kapcsolatban áll a hadviseléssel is.

Az Egyesült Államokban az I. világháborúba történő csatlakozás kapcsán merült fel az igény arra, hogy a katonai toborzás, sorozás alkalmával ki lehessen szűrni az értelmi képességeik alapján katonai szolgálatra alkalmatlan személyeket. Ehhez olyan intelligenciatesztek létrehozására volt szükség, amelyek az angolul tudó, illetve az írástudatlan vagy angolul nem tudó vizsgálati személyekkel is felvehetőek. Az USA kormánya az Amerikai Pszichológiai Társaság akkori elnökét, Yerkes-t és munkatársait bízta meg e tesztek kidolgozásával. Ennek eredményeként jöttek létre az Army Alpha (verbális) és az Army Beta (nem várbilis) intelligenciatesztek. Ebben az időszakban mintegy 2.000.000 (!) katonai szolgálatra jelentkező személy vizsgálata történt meg (Rózsa és Hevesi, 2006).

A katonai oldalról felmerült igény tehát pszichológiai kutatásokat ösztönzött, s ennek eredményei később civil felhasználásra kerültek a klinikai, a munka- és szervezet, valamint a pedagógiai-pszichológia terén.

Mіндеzen kívül az intelligencia mérésének szomorú történeti aspektusa, hogy alacsony intelligenciájúnak tekintett személyek kényszersterilizációjával, és a náci felsőbbrendű ember eszméjéhez kötődő II. világháborús népiértással is kapcsolatba hozható (noha nem ez volt a tesztalkotók szándéka).

A világ első objektív intelligenciavizsgáló eljárását a XIX-XX. század fordulóján

Sir Francis Galton dolgozta ki – többek között eugenikai tárgyú kutatásaihoz.

A Galton-féle eugenika (a „jó öröklés tudománya”) tulajdonképpen egy ember-tenyésztési program, melynek lényege: mi-ként a mesterséges szelekció révén növényeket és állatokat tud speciális (örökölhető) tulajdonságok mentén nemesíteni az ember, úgy akár az emberi faj is nemesíthető lehet.

Mivel az embert az állatvilágból az intelligencia emeli ki, kézenfekvőnek tűnhetett, hogy az emberiséget az intelligencia alapján szükséges tenyészteni. Ezt egyrészt a pozitív eugenika (intelligens emberek gyermekvállalásának facilitálása) révén képzelték el, másrészt a negatív eugenika (a kevésbé intelligens emberek gyermekvállalásának korlátozásával, tiltásával, lehetetlenné tételével) kívánták elérni. A cél érdekében Európában és az USA-ban egyetemi tanszékek, kutató intézetek szerveződtek, s az USA-ban például alacsony intelligenciához kötött kényszersterilizációs, illetve bevándorlási törvények is születtek.

A történet már így is eléggé megrázó, de ha belegondolunk, hogy a náci felsőbbrendű ember eszményébe is jól beágyazható lehetett az eugenika (s vele az intelligenciakutatás), akkor már egészen hátborzongatóvá válik, hogy egy máskülönben hétköznapi kutatási téma (az, hogy miként mérhető az intelligencia), milyen borzasztó következményekkel járhat, vagy milyen célokat szolgálhat, ha valaki nem a béke, hanem a háború eszközének tekinti. A cél nem szentesíti az eszközt.

*A tehetség tudományos kutatásának
hadviselést érintő vonatkozásai*

A tehetséggondozás kutatásának is sajátos kapcsolódási pontjai vannak a háború, hadviselés, hadtudomány témakörrel. A már említett Army Alpha és Army Beta névre hallgató intelligenciatesztek alkalmazásában is részt vett Terman a XX. század első felének meghatározó alakja volt a tehetségkutatás terén is (Mező K., 2012). A katonai alkalmazás terén szerzett tesztelési tapasztalatokat pedagógiai célú, gyerekek körében végzett vizsgálatokra is alkalmazta. Ennek lett egyik eredménye a nevéhez fűződő (napjainkban ugyan már túlhaladott, de még mindig sokat idézett, s nagy hatású) Terman-féle tehetségkonceptió, miszerint a tehetség nem más, mint kimagasló intelligencia (Terman, 1925).

A pszichológia és a háború találkozásának másik történeti szála a tehetségkutatással kapcsolatban a szovjet Szputnyik-1. műhold 1957-es fellövéséhez kötődik, és a tehetségkutatás történetében Szputnyik-sokként emlegetett jelenséghez kapcsolódik. Ennek lényege: a II. világháborút követő hidegháborús időszakban az USA és a Szovjetunió gazdasági, ideológiai és tudományos versenyben állt egymással. E korabeli két nagyhatalom már atombombával is rendelkezett, s jóformán csak a MAD (Mutual Assured Destruction, magyarul: kölcsönösen garantált megsemmisítés), az elrettentés politikája tartotta vissza a feleket az atomháború kirobbanásától (Szabó, 1995). Ebben a pattanásig feszült helyzetben az egész világot – különösen az USA-t –

sokkolta a hír: 1957. október 4-éről 5-re virradó éjszakán a világon elsőként a Szovjetunió bocsátott fel mesterséges égitestet, a Szputnyik-1. műholdat. Mindenki számára nyilvánvaló volt – többek között a korbeli sajtó hatására –, hogy egy potenciális harmadik világháborút az nyerhet meg, aki uralja a világűrt, és a Naprendszert az „gyarmatosíthatja”, erőforrásait az hasznosíthatja, aki űreszközzel rendelkezik.

A Szputnyik-sok hatására egyrészt 1958-ban létrejött az USA űrkutatásban napjainkban is jelentős szerepet játszó és közismert Nemzeti Repülési és Űrhajózási Hivatal (National Aeronautics and Space Administration, NASA). Másrészt kvázi nemzetvédelmi oktatási törvényt vezettek be, melynek missziója lényegében az volt, hogy a szovjet tudománnyal versenyképes fiatalok nevelésére kell törekedni az USA-beli iskolákban – ennek eszköze pedig: a tehetséggondozás! Harmadrészt az USA-ban az 1950-es éveket a (tehetségkomponensnek is tekintett) kreativitáskutatás (Mező K, 2012), az 1960-as éveket pedig a „Nagy Tehetségvadászati” évtizedének tekinthetjük.

Láthatjuk, hogy a (hideg)háború ebben az esetben is motivációt jelentett bizonyos pszichológiai témák kutatásához, amelyek eredményeit aztán a katonain kívül (olykor: mellett vagy helyett) békésebb, polgári felhasználásra is hasznosította a társadalom.

Napjainkban Magyarországnak is van Nemzeti Tehetség Programja (lásd: 126/2008 Országgyűlési Határozat), és a

tehetségazonosítás az iskolai gyakorlaton túl, a pályaeorientáció, valamint a munkakerő kiválasztás terén is alkalmazható gyakorlat.

*Stressz- és neurózis kutatások
kapcsolata a hadviseléssel*

A szorongásos panaszok kezelése szintén közismert pszichológiai téma. E terület kutatásának nemcsak civil, hanem katonai jellegű gyökerei is vannak. Nem véletlenül: a distresszt okozó harctéri élményeknek kitett katonák pszichikuma elkerülhetetlen módon reagál az extrém fizikai és lelki megpróbáltatásokra – próbál megküzdeni azokkal. A megküzdés azonban olykor kevésbé sikeres, és rövidebb-

hosszabb ideig megjelenő (akár a traumát követően éveken át elhúzódó) szorongásos tüneteket okozhat. A poszttraumás stressz (post-traumatic stress disorder, PTSD) kutatásának gyökerei kifejezetten a „gránátsokk” vagy „harctéri fáradtság” jelenségéig nyúlnak vissza (Spiller, 1989).

Az Orosz-Japán háború (1904-1905) során ismerik el elsőként hivatalosan a harci stressz hatásaira bekövetkező veszteségeket. Akadtak ugyanis olyan katonák, akiken noha nem volt külső sérülés, mentálisan mégis olyan állapotba kerültek, hogy nem szolgálhattak tovább katonaként. Például: 1904 végén Harbin (kínai) városba települt orosz pszichiátriai kórházban 1700 ilyen tünettől rendelkező személyt kezeltek.

1. kép: lövészárók (forrás: <https://pixabay.com>)

Az első világháború során „gránátsokkos”-nak nevezett betegek ezreivel kellett a nyugati fronton küzdő seregeknek szembesülniük. A nagyságrendek érzékelése végett: a brit hadsereg összes veszteségének 4%-át, 41 746 főt érintő pszichiátriai jellegű veszteséget jelentett 1916-1920 között. Az amerikai veteránok kórházában pedig 1924-ben az összes páciens 58%-a (tehát több, mint a fele!) volt gránátsokkos: 68 000 páciens gondoztak ilyen problémával.

A második világháborúban „harci fáradtság” lett a gránátsokk újabb elnevezése. A tengeren túli hadszínterekről 1944-ben a harci fáradtság miatt kellett visszahozni a legtöbb katonát. A pszichiátriai okok miatt a katonai szolgálat alóli felmentést kapó emberek száma meghaladta az egymillió főt (Spiller, 1989). A szolgálat alól felmentést nem kapók számáról nincs adat, de feltételezhető, hogy a nem diagnosztizált esetek már ekkor is a többszörösét jelenthették az iménti értéknek. A „harci fáradtság” kíméletlenül szedte tehát az áldozatait a második világháború folyamán is – rangra, életkorra, nemzetiségre való különösebb tekintet nélkül.

A vietnámi háború során ismét új nevet kapott a tünetegyüttes: ekkor került bevezetésre a ma is használt (a katonai „gránát”, „harctéri” szavaknak sokkal általánosabb, civil helyzetre is alkalmazható) poszttraumás stressz-szindróma (sérülés, megrázkódtatás utáni stressz-tünetegyüttes, ismert még: post-traumatic stress disorder, PTSD megnevezése is). A viet-

námi háborúban részt vettek 80%-a szenvedett ilyen sérüléstől (Spiller, 1989).

A háború során kialakuló, elhúzódó, a katonákat tartós distressz hatása alá kényszerítő harcok némely katona esetében tehát sajátos tüneteket eredményezett (egymást nem kizáró módon, de egymást törvényszerűen sem feltételező módon): harci helyzetben leblokkoltak, kiszolgáltatottakká és dezorientálttá váltak, alvásproblémáik alakultak ki, öngyilkosok lettek, esetleg saját társaik ellen fordultak. Mindez természetesen egyéni emberi szempontból is szörnyű, de a katonák harcértékének csökkenése a csata/háború szempontjából egyenesen katasztrofális következményekkel járó tünetegyüttes lehet.

Az adott helyzetben átélt distressz azonban még nagyobb rombolást képes végrehajtani az emberi pszichében: jóval az adott traumát követően is szorongásos jellegű, stressz-tüneteket produkálhat. A PTSD nemcsak katonákat súlythat, hanem a polgári lakosságra irányuló terrortámadások túlélőit, szem- és fültanúit (Galaskó, 2002), sőt: hétköznapi életben (értsd: nem háborús körülmények és nem terrortámadások során) megélt traumák (például balesetek, bűncselekmények stb.) áldozatait és közeli hozzátartozók halálát megélőket is. Egy hirtelen bekövetkező súlyos katasztrófát követően a túlélő lakosság (Pauchard, 1989):

- kb. 20%-a őrzi meg a lélekjelenlétét és válik viszonylag cselekvőképessé.
- 75-80%-a pánikszertű félelembe esik

és ellenőrizhetetlen érzelmekkel reagál. A többség néhány perctől órákig terjedő idő alatt magához tér.

- 2-3%-ánál olyan erős pszichikai tünetek jelentkeznek, hogy közvetlen orvosi beavatkozásra lesz szükség.

Ugyanakkor az érintettek több, mint 50%-a esetében várható, hogy bár cselekvőképes marad, mégis akár évekig is elhúzódó pszichikai károsodást szenved.

Az attitűd- és kommunikáció-kutatás hadviseléssel kapcsolatos alapjai

Az attitűd(módosítás), a meggyőző közlés, a manipuláció, a tömegkommunikáció kutatásának is vannak háborús gyökerei. A II. világháború tapasztalata rámutatott a náci propagandagépezet félelmetes hatékonyságára: viszonylag kisszámú csoport hatalmas tömeget tudott fanatizálni, s végsősoron Hitler hatása alá vonni. A témát tanulmányozó korabeli szociál-pszichológusok „Németországot egy tömeges attitűdmódosítás termékének tartották – azaz egy masszív kognitív változásának –, melyet a hihetetlenül hatékony propaganda eszközeivel értek el” (Zajonc, 1984, 556. o.). A háborút követően a Yale Egyetemen indultak be a fasiszta propaganda elleni harc céljából az attitűdváltozás és kommunikáció tárgyú kutatások. A Yale-program eredményeivel kapcsolatban lásd például Hovland, Janis és Kelley (1953), Hovland (1954), Hovland és Rosenberg (1960), Sherif és Hovland (1961) műveit. A háborús tapasztalatból kiinduló pszichológiai kutatások eredményei a civil életben is felhasználásra ke-

rültek. A reklámpszichológia vagy éppen a pedagógiai pszichológia többek között arról is szól, hogy miként lehet a potenciális vásárlók, illetve a diákok attitűdjét adott termékek, márkák, szolgáltatások igénybevétele, illetve a tanulás, egyes tantárgyak, témakörök, nevelési célok felé fordítani. Az attitűdök alakítására vonatkozó lehetőségek kutatása/alkalmazása a lélektani hadviselésnek is kiemelt témája.

Lélektani hadviselés

A hadviselés és a pszichológia interakciójának speciális metszetét képezi a lélektani hadviselés területe. A pszichológiai hadviselés erősokszorozó hatású, nem halálos fegyver, ami háborúban és békefenntartó műveletekben egyaránt alkalmazható.

„Nem az az igazán ügyes, aki száz csatában győzni tud, hanem az, aki harc nélkül vesz erőt az ellenségén!”

Sun Cu
(i.e. IV. század)

Lényegében az állatvilágban is ismert a ragadozók, prédaállatok vagy fajtársak elleni küzdelemben ismert álcázó, méretnövelő, színváltoztató, hanghatásokkal operáló stb. hatáskeltés. Az emberi értelem és nyelv megjelenése maximalizálta e lelki hatáskeltésben rejlő lehetőségeket. Másként: az egymás érzelmi, értelmi befolyásolásán alapuló lélektani erősokszorozó

hatásra törekvés – egyfajta laikus lélektani hadviselés – az emberré válás hajnala óta adott.

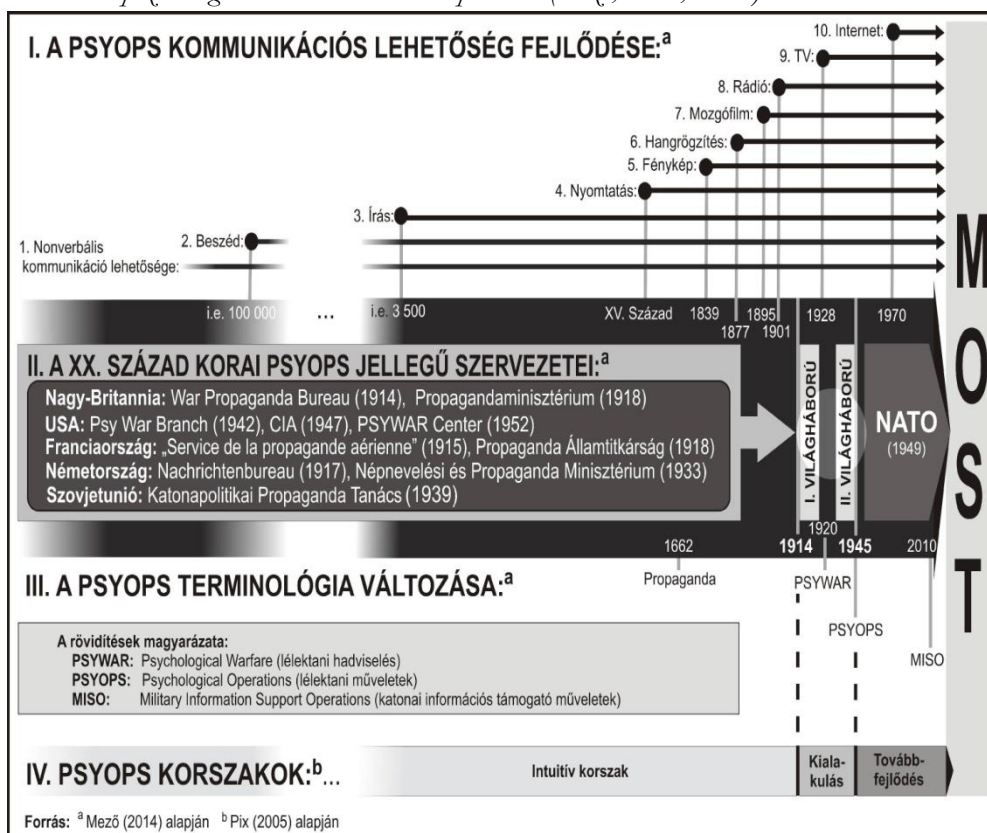
A pszichológiai hadviselés történeti alakulását azóta is meghatározza a kommunikációs lehetőségek és eszközök fejlődése. Történetisége ugyanakkor megragadható a terminológiai változásokon és a pszichológiai hadviselésre szakosodott orgánumokon keresztül is (3. ábra).

Amint a 3. ábrán látható, a lélektani hadviselési célra alkalmazható kommunikációs lehetőségek fejlődési íve a nonver-

bális kommunikációtól kezdve a beszéd, íráson, nyomtatáson, fényképezésen, hangrögzítésen, mozgófilmen, rádióon és televízióon át napjainkban az internetig tart.

A 3. ábrának a lélektani hadviselés szempontjából történetileg jelentős szervezetek kialakulását jelző II. része a teljesség igénye nélkül mutatja, hogy minden jelentős nagyhatalom elkezdett ilyen jellegű szervezeteket létrehozni az első világháborútól kezdődően. Napjainkban például a NATO-doktrínának is van lélek-

3. ábra: a pszichológiai hadviselés történeti aspektusai (Mező, 2014, 22. o.)

tani hadviselés jellegű része – PSYOPS (psychological operations, lélektani műveletek) név alatt (lásd: AJP-3.7, és AJP-3.10.1).

A 3. ábra III. sávja a terminológiai változásokat foglalja össze. A „psychological warfare” (rövidítve: PSYWAR, magyarul: lélektani hadviselés) kifejezést J.C. Fuller 1920-ban alkalmazta először angolul (Daugherty, 1982). A kifejezés azonban csak 1941-től vált közismertté egy náci propagandával kapcsolatos szöveg révén (Farago és Gittler, 1942).

A lélektani hadviselés (Szabó, 1995, 813. o. alapján)...
 ...angolul: psychological warfare,
 ...franciául: guerre psychologique
 ...olaszul: operazione psicologica
 ...oroszul: психологическая война
 ...németül: die psychologische
 Kriegsführung

Végül, a 3. ábra IV. sávja Pix (2005) lélektani hadviseléssel kapcsolatban javasolt korszakolását mutatja be.

Az alábbiakban történelmi példákon keresztül demonstráljuk a lélektani hadviselés gyakorlati megoldásait.

*Humán szükségletekre
 irányuló lélektani hadviselés*

A szükségletek felkeltésére, kielégítésére, kielégítésük vagy felkeltődésük megakadályozására irányuló műveletek célja, hogy a célközönséget olyan lelki és/vagy

fizikai állapotba hozza, ami a lélektani hadviselést alkalmazó fél számára előnyt jelent.

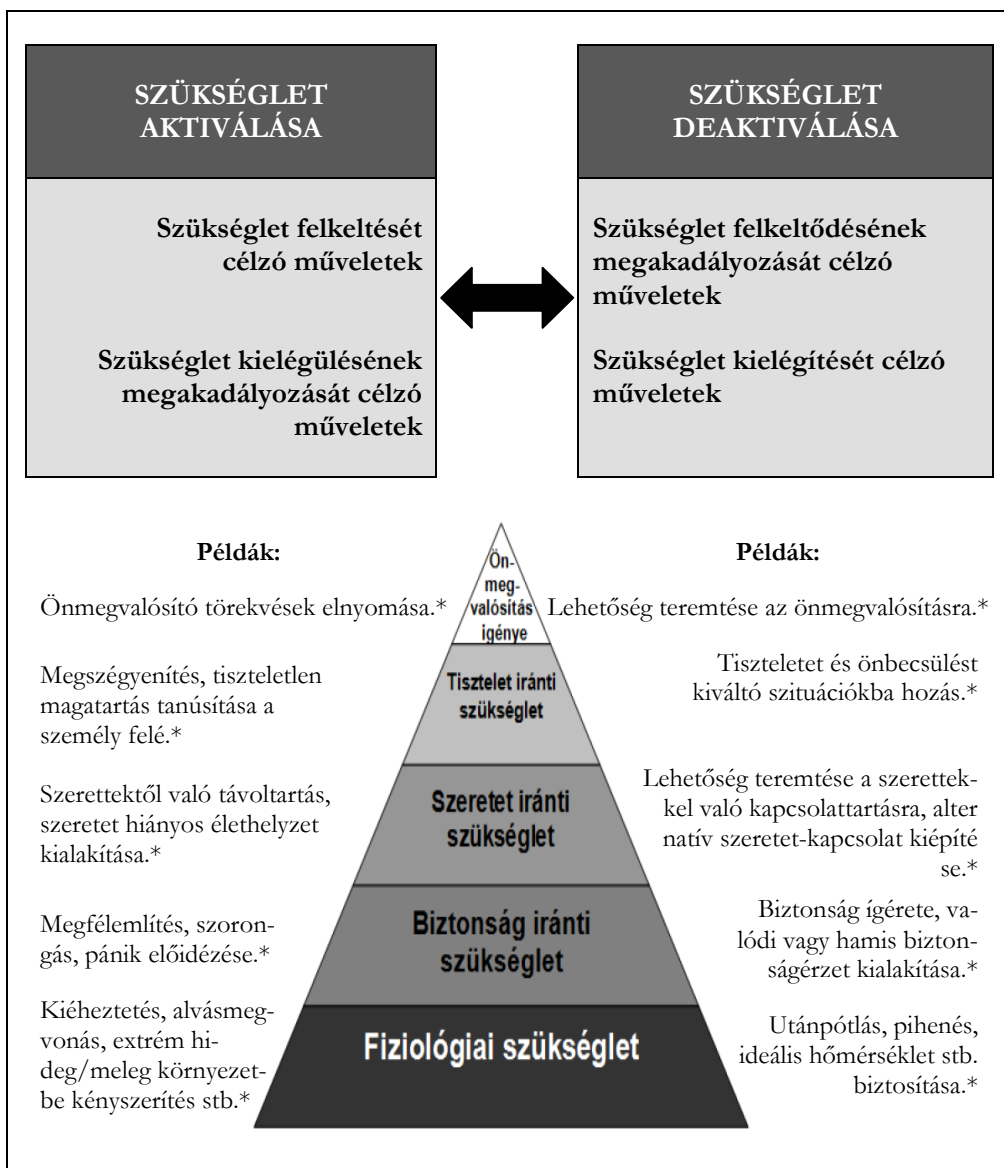
Maslow (1988) szükséglet hierarchia-modellje kellően tagolt, s általános érvényű ahhoz, hogy a NATO lélektani műveletekről szóló AJP-3.7-es doktrínája is felhasználja (Bolgár, 2005). A szükséglet hierarchia eredeti elmélete szerint öt szükséglet létezik (ezek: fiziológiai szükséglet, biztonság iránti igény, szociális szükséglet, önbecsülés és tisztelet iránti igény, önmegvalósítás szükséglete), melyek alárendeltségi viszonyban vannak egymással. Egy magasabb rendű szükséglet csak akkor kezdi a viselkedést befolyásolni, ha az alacsonyabb szintű szükségletek legalább részben ki vannak elégítve.

Szerepeljen itt egy tömör hadtörténeti példatár a szükségletekkel operáló lélektani hadviseléssel kapcsolatban (vö. 4. ábra)! Megjegyzés: az alábbiakban olvasható lélektani hadviselési alkalmazás már nem Maslow-tól származik, de az általa felvetett alapokon nyugszik.

A szükségletekkel operáló lélektani hadviselés vagy a szükségletek aktiválását (felkeltését, illetve kielégülésük megakadályozását), vagy pedig azok deaktiválását (felkeltődésük megakadályozását, illetve kielégítésüket) célozhatják (Mező, 2014).

A *fiziológiai szükségletek* esetében például már az ókortól ismert háborús, illetve ostrom stratégia az ellenség testi-lelki erejének megtörése kiéheztetés és/vagy folyadékmegvonás révén. Klasszikus példa: Alesia ostroma során Julius Ceasar kiéheztette Vercingetorix (gall törzsfő) sere-

4. ábra: példák a szükségletekkel operáló lélektani hadviselésre a Maslow-féle szükséglet-hierarchia elmélet kapcsán (forrás: a Szerzők).

* Valamint: az ezekről szóló (ál)hírek terjesztése.

Megjegyzés: Maslow elméletének nem része a szükséglet aktiválása/deaktiválása, s ezek lélektani hadviselésre történő alkalmazása

gét, mire az megadta magát (Warry, 1980). Mint Holmes (1997, 20. o.) megjegyzi: „A logisztika a hadsereg mozgatásának és ellátásának gyakorlati tudománya. Sok igazság van ebben a mondásban: »Míg az amatőr harcászatról beszél, a profi ellátásról.« Az I. világháborúig egy hadsereg működésének legfőbb feltétele a katonák és lovak élelmezése volt.”

Egy másik, a lélektani hadviselés szempontjából jelentős „hadtörténeti múlttal” rendelkező fiziológiai szükséglet az alvás iránti igény. Az alvásmegvonás, a pihenés megakadályozása, stressz tüneteket produkál, s rontja a harci morált és teljesítményt (vö.: Bolgár, Hajdú és Szternák, 2008 alapján). Példa: a vietnámi háborúban az amerikaiak alacsony magasságú repülő „áthúzásokkal”, túlhangosított rádióadásokkal, éjszakai helikopteres repülésekkel, hangszórókon keresztül a családról és a holt bajtársak lelkéről közvetített üzenetekkel akadályozták a vietkon harcosok pihenését, demoralizálták őket, aminek hatására harcértékük csökkent, a szökések száma pedig lényegesen megnőtt (Knezović és Milković, 2007).

A fiziológiai szükségletek fogalmába nagyszámú egyéb, alapvetően biológiai alapokon nyugvó szükséglet is beletartozik (plédául: szex iránti igény, komfortérzést okozó hőmérséklet iránti igény stb.), melyek részletezésétől itt eltekintünk.

Biztonság iránti igény lélektani hadviselésbeli alkalmazásának egy kiragadott hadtörténeti példája: 1940-ben a németek francia nyelvű rádióprogram sugárzásával akkora pánikot okoztak Franciaország inváziója

során, hogy a menekülő lakosság káoszt idézett elő az utakon, s ezzel a Szövetségek műveleteit jelentősen hátráltatta. Dupuy és tsai (1993) szerint ez az akció tekinthető a német rádiós propaganda leg-sikeresebb műveletének.

A *szociális szükségletre* is fókuszálhat a lélektani hadviselés. Szerepeljen itt ezzel kapcsolatban két történelmi példa. Az első azt mutatja meg, hogy kr.e. 380 körül a thébai „szent csapat” esetében Gorgidasz a szociális szükséglet kielégítését a saját csapatnál rendhagyó módon oldotta meg: a 300 fős elit egység homoszexuális szerelmespárokból állt. Mint Warry (1980, 64. o.) kommentálja az esetet: „Egy szerelmespár mindkét tagja ihletet meríthet a másik jelenlétéből, ami fokozhatja elszántságát, és megakadályozhatja, hogy szégyenben maradjon a csatamezőn”. A másik példa a szociális szükséglet felkeltésével történő dezertálásra készítő röplapot mutat be. E röplapot a II. világháború során az US Navy csendes óceáni flottájának lélektani hadviselésre szakosodott egysége (CINCPAC) állította elő (kódszám: 411, méret: 5 x 8 inch), hogy az ellenség soraiban a családdal kapcsolatos aggodalmat ébresszen (Friedman, 2005) – a szöveg:

„Miközben folytatjátok reménytelen ellenállásokat a mi mindent el-söprő erőnk ellen, feleségeitek, nővéreitek és lányaitok a hátsországban naponta prostitúcióra kényszerülnek. Nehéz idők járnak a gazdáitokra, és nagy szükség van pénzre, ami köny-

nyen szerezhető, ha a nőket a bordélyházaknak adják el. A gyári munkások, akiknek most van pénzük, mindig buzgón fizetnek egy-két yent a nőkkel történő éjszakai multságért. Amikor eljön hamarosan a béke, egy ideig otthon még rosszabb lesz. Ez minden országban így lesz. Kivéve, ha otthon vagytok és gondoskodtok a családokról, a számotokra legkedvesebb nőkről, akik különben arra kényszerülnek, hogy prostituáltakká váljanak. Képesek vagytok érzelem nélkül gondolni asszonyaitokra, lányaitokra és nővéreitekre, akiket alávetettetek a gúnyolódó munkások kéjvágyó ölelésének? Ne dobjátok el az életeteket hiábavalóan! A családjaitoknak szüksége van rátok!”

Az önbecsülés és a tisztelet iránti igény is „célpont” lehet a lélektani hadviselés szempontjából. Vonatkozó hadtörténeti példák: i.e. V. századból ismertek az ellenség provokálására, kigúnyolására (is) alkalmas feliratokkal ellátott 25-30 grammos parittyalövedék (Warry, 1980); a saját oldalt a szóban forgó szükségleten keresztül motiváló, a hőssé vagy hősi halottá válást elismerő kitüntetések.

Végül, az *önmegvalósítás iránti igényre* is építhet a lélektani hadviselés. Példa: 1780-tól II. József utasítására a katonatoborzás érdekében Verbunk Kommandók (toborzó parancsnokságok) alakultak (Pécsi, 1989), amelyek a hadkiegészítés érdekében a katonaéletet, mint az önmegvalósítás egy lehetséges eszközét kínálták Magyarországon is. Az önmegvalósítás iránti

igényre épül a dezertált és átálló személyeknek ígért karrierlehetőség is.

Az emberi szükségleteken kívül más pszichológiai jelenségekre is reflektálhat a lélektani hadviselés – köztük a már említett attitűdökre is – ezek kifejtése azonban jelen tanulmányok nem célja. A téma iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk Mező (2014) „PSYOPS – avagy: kalandozás a hadak útján, a pszichológia ösvényein, a történelem útvesztőiben” című művét.

Zárógondolatok

A hadviselés lélektanától a lélektani hadviselésig terjedő spektrumban sokféle kapcsolódási pontot találhatunk a pszichológia és a hadtudomány között. A „háború és béke” témaköre azonban nemcsak e két tudományág szempontjából lehet alap- vagy alkalmazott kutatás tárgya, hanem jóformán minden tudományág reflektálhat a témára – e tanulmány elején erre is igyekeztünk rámutatni. Mégis, a nagyszámú lehetséges tudományterület közül a lélektan és a hadviselés kapcsolatának részletesebb kifejtését e tanulmányban az Egyesült Nemzetek Tudományos, Oktatási és Kulturális Szervezetének alkotmánya (az UNESCO alkotmányt lásd: 1948. évi XL. törvény, valamint: 2009. évi XXXII. törvény) alábbi sorai ihlették:

„Mínthogy a háborúk az emberi elmében kezdődnek az emberi elmében kell kiépítenünk a béke védelmét is...”

Az UNESCO alkotmány idézett természetesen nem a lélektani hadviselésről szól, a citált tartalom azonban interpretálható e speciális hadviselés esetében is.

Irodalom

126/2008. (XII. 4.) OGY határozat a Nemzeti Tehetség Program elfogadásáról, a Nemzeti Tehetség Program finanszírozásának elveiről, valamint a Nemzeti Tehetségügyi Koordinációs Fórum létrehozásának és működésének elveiről

AJP-3.7 – Nato Psychological Operations Doctrine (2002)

AJP-3.10.1 – Allied Joint Doctrine For Psychological Operations (2007)

Az UNESCO Alkotmánya, 1948. évi XL. törvény. In: <http://www.unesco.hu/index.php?type=node&id=801> (A magyar UNESCO Bizottság hivatalos honlapja). Letöltés: 2008.07.24.

Az UNESCO Alkotmánya, 2009. évi XXXII. törvény In: <http://www.unesco.hu/unesco-www-unesco-org/alkotmany/unescoalkotmánya> (A magyar UNESCO Bizottság hivatalos honlapja). Letöltés: 2014.01.30.

Bolgár J. (2005): A lélektani műveletek pszichológiai alapjai. *Humán Szemle*, XXI. évf. 2005/2.; 74-80. pp.

Bolgár J., Hajdú I. és Szternák Gy. (2008): *A katonai műveletek háttere, megvívásuk jellemzői napjainkban*. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Szárazföldi Művelési Tanszék, Budapest.

Crowder, J. A. & Friess, Sh. (2012): *Artificial Psychology: The Psychology of AI*. Conference paper (March 2012).

Daugherty, W. E. (1982): Origin of PsyOps Terminology. In: McLaurin, R. D. (ed.): *Military Propaganda*. New York: Praeger.

Dupuy, T., Margiotta, F.D., Johnson, C., Motley, J.B. & Bongard, D.L. (Eds.) (1993): *International Military and Defense Encyclopedia*. Vol. 5. P-S. Washington, New York: Brassey's (US), Inc.

Farago, L. & Gittler, Lewis F. (Eds.) (1942): *German Psychological Warfare*. New York: Putnam.

Friedman, A. H. (2005): *Sex and Psychological Operations*. Letöltés: 2014.01.30. Web: <http://www.psywarrior.com/sexandprop.html>

Galaskó D. (2002): *Az amerikai terrortámadások pszichológiai hatásai*. Letöltés: 2014.12.01. Web <http://www.pszichologia.hu/cikk/cikk.phtml?id=115>

Holmes, R. (1995): *Battle*. Dorling Kindersley Ltd., London.

Hovland, C. I. (1954): Effects of the mass media of communication. In Lindzey, G. (Ed.): *Handbook of social psychology*. Vol. 2. Cambridge, Mass.: Addison-Wesley, 1062-1103.

Hovland, C. I., Janis, I. L. & Kelley, H. H. (1953): *Communication and persuasion*. New Haven: Yale Univ. Press.

Hovland, C. I. & Rosenberg, M. J. (Eds.) (1960): *Attitude organization and change*. New Haven: Yale Univ. Press.

Knezović, Z. és Milković, D. (2007): Pszichológiai manőverek, pszichológiai háború és a háborús hírverés. In:

- Pavlina, Ž. és Komar, Z. (szerk.): *Katonapszichológia – Horvát tudományos tapasztalatok (3. kötet)*. Zrínyi Kiadó, Budapest. 301-331.
- Lits G. (2002): Fenyeket-e még a baktériumfegyver veszélye? *Hadtudomány*; XII. évf. 4. szám; 2002. december; 52-64. pp.
- Maslow, A. H. (1988): Elmélet az emberi motivációról. In: Oláh A. – Pléh Cs. (szerk.): *Szöveggyűjtemény az általános és a személyiségpszichológiához*. Tankönyvkiadó, Budapest. 373-392.
- Mező F. (2014): *PSYOPS - avagy: kalandozás a hadak útján, a pszichológia ösvényein, a történelem útvesztőiben*. Kocka Kör, Debrecen.
- Mező F. (2019): Interdiszciplináris kapcsolódási lehetőségek a mesterséges intelligenciára irányuló cél-, eszköz- és hatásorientált kutatáshoz. *Mesterséges intelligencia – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 9-29. doi: 10.35406/MI.2019.1.9
- Mező K. (2012): Tehetségmodellek, tehetségdefiníciók. In Mező Ferenc (Szerk.): *Tehetségkoordinátorok kézikönyve*. K+F Stúdió Kft., Debrecen. 9-22.
- Pauchard, J. P. (1989): A lakosság magatartása katasztrófa helyzetben (Rövidített fordítás az Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift, svájci folyóirat 1988. évi 7-8. számából). *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 2. szám; 153-158. o.
- Pavlina, Ž. és Komar, Z. (szerk.)(2007): *Katonapszichológia I-III*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Pécsi G. (1989): *Kulcs a muzsikához*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pix G. (2005): *A lélektani műveletek jellemzőinek vizsgálata*. Doktori (PhD-) értekezés. Készült a Zrínyi Miklós nemzetvédelmi Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola keretében. Letöltés: 2014.01.30. Web: http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2006/pix_gabor.pdf.
- Rózsa S. és Hevesi K. (2006): A pszichológiai mérés történeti gyökerei és a mérés problémája a pszichológiában. In Rózsa Sándor, Nagybányai Nagy Oivér és Oláh Attila (szerk.): *A pszichológiai mérés alapjai*. Bölcsész Konzorcium, Budapest. 7-24.
- Sherif, M. & Hovland, C. I. (1961): *Social judgement*. New Haven: Yale Univ. Press
- Spiller, R. J. (1989): A hadviselés emberi dimenziója a xx. Században. (Rövidített fordítás a Military Review 1988. évi 5. számából). *Honvédelem* XL. évfolyam; 1989. 3. szám; 108-117. o.
- Szabó J. (szerk.)(1995): *Hadtudományi Lexikon I. kötet*. Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest.
- Terman, L. M. (1925): *Mental and physical traits of a thousand gifted children*. Stanford University Press, Stanford (California).
- Warry, John (1980): *A klasszikus világ hadművészete*. Gemini Kiadó, Budapest.
- Zajonc, R. (1984): A kogníció és a szociális kogníció. Történeti áttekintés. In: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia*. Gondolat Kiadó, Budapest. 544-579.

A „HIDEGHÁBORÚ” ÉS ANNAK PSZICHOLÓGIAI TEREPE

Szerző:

Kemény László (PhD, CSc)
nyugalmazott egyetemi tanár

Szerző e-mail címe:

kemeny.m.laszlo@gmail.com

Lektorok:

Koncz István (PhD, CSc)
Professzorok az Európai
Magyarországért Egyesület)

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

E tanulmány rövid áttekintést nyújt a hidegháború időszakáról (1946-1989). A második világháború utáni években a két nagyhatalom (az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió) a politika, a gazdaság és a tudomány területén versenyeztek egymással az emberek lelkének megnyerése érdekében. Jellemző fegyverük volt a propaganda és a pszichológiai hadviselés.

Kulcsszavak: hidegháború, propaganda

Diszciplínák: politológia, történelem, pszichológia

Abstract

THE 'COLD WAR' AND ITS PSYCHOLOGICAL TERRAIN

This study provides a short overview of the interval of the Cold War (1946-1989). These years after World War II, the two superpowers (the United States of America and the Soviet Union) were competing with each other in the area of politics, economy, and sciences to win the people's souls. Their characteristic weapons were the propaganda and psychological warfare.

Keywords: Cold War, propaganda

Disciplines: politology, history, psychology

Kemény László (2019): A „hidegháború” és annak pszichológiai terepe. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 27-42.

doi: [10.35404/LH.2019.1.27](https://doi.org/10.35404/LH.2019.1.27)

A „kapalista” és a „szocialista” világszerek kibékíthetetlen harca határozta meg a XX. század második felének történéseit. A hidegháború történetének részletes taglalása ma már a politikai és a társadalomtudományi irodalom fontos része. Természetesen mindenki a saját vizsgálati szempontjai és érdekpozíciói szerint tárgyalja.

Tény, hogy a II. világháborúban a Szovjetunió a szövetségesek végjátékbeli támogatásával legyőzte a hitleri fasizmust, az USA pedig mindennek gazdasági győztese lett. Kétpólusúvá vált a világ, amelyben a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok a befolyási övezeteik szélesítésével, maguk és mások felfegyverzésével vigyázták a két szuperhatalom erőegyensúlyát.

A Szovjetunió azonban, születésétől fogva „önmagába zártnak” érezte a helyzetét a világban. Ez az érzet az 1918–1922 közötti intervenciótól kezdve, az azt követően a vele szemben alkalmazott gazdasági, politikai szankciók érvényesítésén át, a II. világháború előkészületeinek szovjet-ellenes ideológiai és hadiipari törekvései alapján alakult ki, és a Hitler ellenes szövetség létrejötté, sikere és távlatos fenntarthatósága reményének ellenére felerősödött, s a körbezártságot megerősítő hidegháborúval csúcsosodott ki.

A hidegháború

A hidegháború időszakában kettős folyamat zajlott le:

1) A fejlett országok szinte minden felől – főként ideológiai, gazdasági és politikai szempontból – „zár alá vették” a Szovjetuniót.

2) A Szovjetunió pedig (részben védekezés-ként) „bezárkózott” s majdnem teljes körű „önellátásra” rendezkedett be.

A hidegháború lezárásának „indítógombját” Ronald Reagannek, az USA elnökének a londoni parlamentben 1982. június 8-án elmondott beszéde „nyomta le”. Ennek a szövegnek a meghatározó kitétele volt, hogy a Szovjetunió a „gonosz birodalma” és ezért „a történelem hamudombján hagyjuk a marxizmust-leninizmust” (Reagan, 1982). A politikai cselekvés nyelvére lefordítva, ez azt jelentette, hogy a Nyugat a hidegháborút győztesen akarta befejezni, és ennek a feltétele és egyben célja is a marxizmus-leninizmus ideológiájának kiiktatása a történelemből.

A Szovjetunió a vasfüggöny kialakulásával „külső-belső” izolációban rekedt. Egyrészt kirekesztették, mint nem egyenrangú felet, sőt ellenséget; másrészt – reflektálva a „kirekesztésre” – be is zárkózott, és a jaltai befolyási övezetből lett „szocialista világszerezzel” együtt saját, zárt világot, egyfajta alternatívát hozott létre a Nyugattal szemben. Az ideológiai szembenállás a fegyveres erők súlyával együtt kialakította a bipoláris világszerezt. A bipoláris rend „berendezkedésével”, létrejöttek azok a szerveződések, integrációk, amelyek a két fél támogatottságát voltak hivatottak elősegíteni. A világ folyamataiból, az együttműködésekben történt kizárásnak fontos elemei lettek a gazdasági és humán jellegű szankciók, s főként a katonai szembenállás, a fegyverkezési verseny. Másrészt, propaganda jelleggel mindkét fél a

másik ellehetetlenítését és saját ideológiájának a terjesztését is célul tűzte ki.

A hidegháború – mint ez közismert – globális geopolitikai, katonai, gazdasági és ideológiai szembenállás a Szovjetunió és szövetségesei; illetve az Egyesült Államok és szövetségesei között 1946-tól 1989-ig. Az ideológiák harcát – mint a társadalmi-gazdasági rendszerek kapitalista, illetve kommunista modellek szerinti működése összeegyeztethetlenségének következményét – tekintetjük a konfrontáció lényegének.

A hideg-háború kettős célt szolgált: a saját ideológia és az életmód propagandáját, egyedülként elfogadtatását; valamint az „ellenséges” országok és a harmadik világ lakosságának tudatában a szembenálló blokk hivatalos ideológiájának és életmódjának a diszkreditálását.

Ez a harc számos síkon zajlott. Az egyik ilyen belső szembenállást is okozó terület a kultúra, főként az irodalom, a színház és a filmek világa. Az USA-nak és Nagy-Britanniának erre a feladatra létrehozott szervei különösen nagy aktivitással építették ki az „ellenzéki” szervezeteket a „szovjet blokk” országaiban.

Ma már dokumentálható, hogy szinte minden országban megjelentek az USA valamelyik „alapítványa” által létrehozott „szovjet-ellenes” szervezetek: például a Népi-munka Szövetség (OUN), vagy a Wolność i Niezawisłość; a Solidarnost Lengyelországban; a Горнякское движение Bulgáriában; de anyagilag támogatták az afgán modzsahedeket („Ciklon” operáció) is, és a nicaraguai „Contras”-t stb.

A másik oldalról, a Szovjetunió és szövetségesei pedig a nyugati blokk országaiban támogatták a kormányellenes erőket. Főként anyagilag segítették a kommunista pártokat, s néhány más baloldali- vagy békemozgalmat, és a nemzeti-felszabadító szervezeteket a harmadik világban.

Az ideológiai szembenállás talán leglátványosabb és sok ember számára közvetlenül is fájdalmas elemeként használták az ellentétes oldalon lévők kulturális sport- vagy humanitárius, segélyezési kezdeményezéseit és megnyilvánulásait. Ennek az ideológiai háborúnak esett áldozatul például a moszkvai olimpia 1980-ban, majd válaszul a Los Angeles-i olimpia 1984-ben. Az USA és szövetségesei közül sokan bojkottálták a moszkvai olimpiát 1980-ban, erre válaszul a Szovjetunió és szövetségesei bojkottálták a Los Angeles-i olimpiát 1984-ben.

Ez a „személyekre szabott” nyomás-gyakorlás különösen a szovjet emberek pszichikai „megdolgozását” tűzte ki célul. Főként pedig a Szovjetunióknak a világból történt kirekesztése és a saját bezárkózása teremtette meg a pszichológiai hidegháború működőképességét. Ez eredményezte a szovjet emberek részéről a „vasfüggöny érzete” meghaladásának individuális kísérleteit, a „disszidálásokat”, vagyis az esetleges „külszolgálatról”, tanácskozásokról, „csoportosan engedélyezett turista utakról”, sportolók külföldi versenyzéséről, művészek sok pecsétes engedéllyel lehetővé vált szerepléséről stb. a haza nem térést.

Ez a „gúzsba kötöttség” különösen frusztrálta – az egyébként is a sajnálatosan nem

kizárható antiszemitizmustól rettegő – zsidó származású embereket, akik szerettek volna a közben – a szovjet segítséggel is – létrejött Izraelbe kivándorolni. A „kivándorlás akadályozása” miatt az USA által bevezetett szankciók pedig fokozták a Szovjetunió kirekesztésének nemzetközi elfogadottságát.

Ami a „kirekesztés/bezárkózás” dichotómiájának közvetlenül az emberekre gyakorolt hatását illeti, azt lehet megállapítani, hogy a szovjet hatalom egész történelme során csupán az áteresztő képessége, a „szivárgás” mértéke, aránya váltakozott, de a lényege nem. A polgárháború és a külföldi intervenció „hadi gazdaságát” követően, a konszolidáció, a NEP időszakában valamelyest beindult a nemzetközi „mozgolódás”, de a 30-as évek belső „repressziós” folyamatai felerősítették a Szovjetunió „önelszigetelődését”. Már ekkortól beszélhetünk a köré alakuló „elválasztó függönyről”, illetve arról, hogy a határai szinte „frontvonallá” váltak.

A hidegháború eszközei

A hidegháború kezdeti időszakában a Szovjetunió ideológiai megnyilatkozásai ebben a kontextusban többek között az antikozmopolita kampány, a nagyorosz nacionalizmus és az antiszemitizmus voltak. A szovjetek oldaláról a „disszidens”-perek, a „szamizdat” ügyek stb. tartoztak még a hidegháború szellemiségének jellemzői közé.

Az ideológiai hidegháborúnak – főként amerikai részről – volt még egy „hatásos”, de nehezen beazonosítható eleme: a fegyverkezési versenyhez is kapcsolható közvetlen

„pszichológiai hadviselés”. Az USA pszichológiai programja a Szovjetunió ellen, Reagan elnökségével kezdődött és 1981–83 között teljesedett ki. Ilyen volt például az „Able Archer 83” a NATO 10 napos vezetői gyakorlata egész Nyugat-Európára kiterjedően (lásd: Net1 – megj.: jelen értekezés igyekszik a nyílt, mindenki számára hozzáférhető események, történések feldolgozása alapján értékelni és következtetéseket levonni, ennek érdekében ahol lehet internetes forrásokra hivatkozik). Ebben az időszakban az eredetileg nem pszichológiai nyomásgyakorlásként induló esetek is könnyen válhattak a nemzetközi közvéleményt is befolyásoló lélektani fegyverré. Jellemző példa erre a Korean Air Lines 007-es járatán repülő Boeing 747 lelövésének története, illetve a Vörös térre szállt német egyszemélyes polgári repülő esete. A KAL 007 repülőgépet 1983. szeptember 1-jén hajnalban lőtte le a szovjet légvédelem egyik Szu-5TM típusú elfogóvadász repülőgépe. A repülőgép – fedélzetén 269 emberrel, közöttük egy amerikai kongresszusi képviselővel – New Yorkból tartott Szöulba, de a tervezett útvonaltól 300 km-rel eltért nyugati irányban és átrepült a szigorúan titkosnak számító, katonai létesítményekkel teli Kamcsatka-félsziget felett. A hidegháborús pszichózis közepette a szovjetek a védelmi rendszerük szondázásának fogták fel a behatolást. Az incidens újabb hosszú időre a szovjet–amerikai kapcsolatok elhidegülését eredményezte.

Egy 19 éves német fiatalember vagány „kíváncsisága” még nagyobb ribilliót keltett Moszkvában. Mathias Rust, Sessna típusú

gépével úgy repült át a szovjet határon, és tett meg ezernyi kilométert, majd ért földet 1987. május 28-án a szovjet fővárosban, a Vörös téren, hogy a légelhárítás nem vette észre. A Szovjetunió biztonságáért felelős érintett szervezetek vezetőit azonnal eltávolították tisztségükből, s mindent átszerveztek, de ezt a pszichológiai vereséget már a hidegháború végéig nem tudták kiheverni.

Az ideológiai szembenállás mindkét oldalon összekapcsolódott a hírszerzői ütközésekkel. Ilyen volt a „Rosenberg-házaspár atomkémkedési pere”, és az úgynevezett „mccarthyizmus”.

A mccarthyizmus Joseph McCarthy szenátor nevéhez fűződik, aki az 1950-es évek elején az Amerikai Egyesült Államokban „boszorkányüldözést” indított a kommunista (gyanús) személyek ellen. Közalkalmazottról, neves értelmiségiekről, művészekről állította, hogy kommunisták. Szinte minden esetben bizonyítékok nélkül idéztette az érintetteket az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság elé. Ha valaki alkotmányos jogaira hivatkozva nem volt hajlandó megjelenni és esküt tenni a bizottság előtt, hogy nem tagja a kommunista pártnak, rendszerint elvesztette állását, és állandó zaklatásnak volt kitéve, többnyire szovjet kémnek titulálták.

A KGB és a CIA szembenállására is számos példa adódik. Az egyik ilyen nagy port felvert eset az U-2 kémrepülő esete. Ugyancsak idesorolhatóak a lebukott kémek, politikai személyiségek cseréi is (például Luis Corvalan – Bukovszkij; Ábel ezredes – Powers cseréje).

Az emberek „agyáért” folytatott küzdelemben az ideológiai alapelvek is deformálódtak. Az „egyenlőség” eszményéből a szovjet gyakorlatban vulgáris értelmezésű egalitarizmus lett. De, a „nomenklatura” kiváltságokat biztosított magának az ún. „specboltookban”. A „hiánygazdaság” pedig „horizontális újraelosztást”, vagyis pénznélküli kapcsolat alapú elosztást – „bartellt” eredményezett. Az egyre fokozódó gazdasági lemaradás nagymértékben vetette vissza a Szovjetunió és a szövetséges országokon belüli gazdasági-szociális viszonyokat. Ennek a pszichológiai hidegháborús nyomásnak az ellensúlyozása megjelent az SZKP, az „állampárt” belpolitikai döntéseiben. A Szovjetunió vezetése nem engedte gerjeszteni, kialakulni azokat a fogyasztási szükségleteket, amelyeket az ország saját erőforrásaiból, hosszútávon biztonságosan nem tudott kielégíteni. A Szovjetunió a teljes körű „önellátásra” rendezkedett be. A nehéz- és főként a hadiipari termelésbe fektetett óriási energia eredményeképpen kialakult „hiánygazdasággal” lehetett jellemezni ekkor a Szovjetuniót a kapitalista „többléggazdasággal” szemben.

Az erősen kiépült bürokratikus pártállam, az idős képviselők, vezetők, nem tették lehetővé a gazdasági, politikai megújulást. Bekövetkezett a „pangás” időszak. A hidegháború még tartott, a fegyverkezés, a versengés pedig továbbra is oly mértékben nehezedett mind a nyugati, mind a szovjet társadalomra, hogy már nem csupán elszigetelten vetődött fel a kérdés: hová vezethet ez? Van-e tovább értelme az ideológiai harcoknak?

Az „enyhülés” időszaka (1968-1975)

Ennek a felismerésnek is köszönhetően – az állandóan jelen lévő szembenállás, ellenségeskedés, a minden áron győzni akarás mellett – időnként megjelentek az enyhülés szándékai is. Először Sztálin halálát követően, a hruscsovi „desztalinizáció”, az „olvadás (оттепель)” – vö.: Чупринин (1990) – eredményeként a Szovjetunió belüli ideológiai „eresztékek” lazulása keltett az 1960-as években reményt a nyugatiak körében az általuk hirdetett elvek szerinti együttműködésre. Az érdemi enyhülés azonban akkor még nem következett be.

A hatvanas évek végére kialakult katonai egyensúly már lehetővé tette a megegyezés szorgalmazását. Az ezt követő időszakot nevezik a „détente”, vagyis az „enyhülés” időszakának: 1968 és 1975 között. A nagyobb szabású kiegyezés esélyét a Helsinkii záróokmány megalkotása és aláírása 1975. augusztus 1-jén, hozta meg. Ez a dokumentum három fontos „kosarat” tartalmazott (Tarján, 1975):

1. Az európai biztonság kérdését.
2. A gazdaság, a tudomány, a technológia és a környezetvédelem területén az együttműködést.
3. A humanitárius és más területeken való együttműködést (az áruk, emberek, eszmék szabad áramlása).

Az 1975-ben aláírt helsinkii záróokmány az enyhülés csúcspontját jelentette, befejeződött az a folyamat, mely úgymond intézményesítette a hidegháború addig informális szabályait:

- befolyási övezetek elismerését,

- közvetlen konfrontáció kerülését,
- lemondást a nukleáris háború alkalmazásáról,
- kölcsönös fenyegetettség, a MAD (Mutual Assured Destruction, a kölcsönösen garantált megsemmisítés) egyensúlyhelyzetének elismerését,
- geopolitikai anomáliák (például Nyugat-Berlin) elviselését szemben azok konfliktussal fenyegető megszüntetésével.

A „helsinkii folyamat” intézményrendszere új kooperációs távlatokat nyitott a gazdasági, környezeti, szociális kérdésekben. A záróokmányba „becsempészett” harmadik kosár fontos alapja lett a 80-as évek amerikai pszichológiai akcióinak a szovjetek ellen. Ha úgy tetszik ez volt az ideológiai szembenállás trójai falova – hiszen aláírták a szovjetek. Az ütközőzónák megmaradása szintén kódolta a viszonyrendszerbe az egyik fél lehetséges vereségét. A záróokmány aláírását követő 10 évben ismét felerősödő regionális konfliktusok (a két hegemon támogatása mellett), az afganisztáni bevonulás, az olajárrobbanások kiváltotta gazdasági válság és az elhidegülő nagyhatalmi kapcsolatok rávilágítottak a nemzetközi rendszer gyengeségeire, a megoldás egy új formáját igényelve.

Az enyhülés időszakában mindkét oldalról megtett lépéseknek is köszönhetően a világ olyan állapotba került, hogy szinte láthatóvá vált a hidegháború végének „célszalagja”. A „kézenfogva-befutó” helyett azonban elkésredett küzdelmű végjáték kezdődött a győzelemért. Mind az USA, mind a Szovjetunió győztesként akarta lezárni a hidegháborút. A

felek újra rendezték soraikat és mozgósítva minden erőforrásukat, ismét egymásnak feszültek.

A „kis hidegháború” időszaka (1979-1985)

Az USA-ban, a 70-es évek végének kompromisszumok által megegyezésekre törekvő, demokrata párti Jimmy Carter elnökséget gyengeségnek titulálva, az 1980-as választáson visszatértek a konfrontatívabb republikánusokhoz. A Ford- és Carter-kormányok a harmadik világbeli szerepvállalással szemben az izolációs politikát részesítették előnyben. Az amerikai választókat a demokraták külpolitikai kudarcai (iráni túszdráma) és a nemzetgazdaság állapota az 1980. évi elnökválasztáson a republikánus Ronald Reagan mellé állították. Amerikának olyan vezetőre volt ismét szüksége, aki megerősíti az amerikai kivételesség hagyományos elveit. Ami Reagant kiemelte a sorból, az ennek az eszmének a szó szerinti alkalmazása volt a külpolitikában. A szovjet expanzióra eltökélt konfrontatív stílusban adott választ, az USA-t „a mai világ legnagyobb békeerejének” titulálta, és kimondott célja volt a „demokráciák” feltétlen támogatása, a demokrácia eszméjének aktív terjesztése – azaz logikusan végigvitte a wilsonizmust. Programjának alapja a tartós növekedést felmutató gazdasági alapok megteremtése és az USA biztonságát garantáló katonai képességek kialakítása volt. Az amerikai–szovjet csúcstalálkozók 1979 és 1985 között szüneteltek, a csúcspanoráma helyett az ideológiai és propagandaháború

kapott szerepet a „kis hidegháború” időszakában. Ronald Reagan elnöksége megfelelt a várakozásoknak a „kommunizmus legyőzésére”. 1983-ban tanácsadói (többek között Teller Ede) javaslatára meghirdette az SDI-t (Strategic Defence Initiative, Stratégiai Védelmi Kezdeményezés), vagy, közismertebb néven, a csillagháborús programot, amelynek kulcsszerepe volt a Szovjetunió végleges megroppantásában. A fegyverkezési verseny újraindítása jegyében közép-amerikai államokban tervezett intervenciót, az ottani USA-val ellenséges rezsimek megdöntése céljából. Az ellenzékiek felfegyverzésén és támogatásán kívül Nicaragua esetében a légi bevetésére is sor került. 1983-ban a szovjetveszélyre hivatkozva, amerikai csapatok megszállták Grenadát és megdöntötték Maurice Bishop kubai típusú rezsimét. A Szovjetunió és Afganisztán között kirobbant konfliktusba direkt módon nem avatkozott be, de támogatta a szovjetellenes terrorista akciókat elkövető mudzsaheddineket.

Nagy nemzetközi sajtóvisszhangot váltott ki a második elnöki ciklusában kirobbant Irán–Kontra botrány, melyben kiderült, hogy az USA fegyvereket adott el – az akkoriban Irakkal háborúskodó – Iránnak, és a befolyt pénzekből a nicaraguai ellenzék (kontrák) támogatta gerillaakcióikban. Reagan elnök a National Medal of Science kitüntetést adta Teller Ede professzornak (1983). A kortársai által csak „Nagy Kommunikátornak” nevezett Reagan – retorikai képességeinek köszönhetően – bármilyen szituációból képes volt politikai tőkét kovácsolni magának. Mind a Challenger-katasztrófáról szóló beszéde,

mind Nyugat-Berlinben a fal lebontásának szükségességéről elmondott beszéde („Gorbacsov úr, bontsa le ezt a falat!”) nagy hatással volt hallgatóságára. Az Amerikai Egyesült Államokban úgy tartják, hogy kulcsszerepe volt a Szovjetunió megdöntésében (Andor, 1999).

Állíthatjuk, hogy ha a hidegháború meghirdetésének Winston Churchill 1946. március 5-én elhangzott híres „fultoni beszédét” tekintjük, akkor a Nyugat által elképzelt végét Reagan „harangozta be” 1982. június 8-án Londonban, a brit parlamentben elmondott „antikommunista kiáltványában” (Reagan, 1982). Ebben a szovjet rendszer bukását jósolta meg. Itt lényegi momentum, hogy a beszéd középpontjába a szovjet–amerikai viszony elhidegültsége került, amely a Szovjetunió legyőzésének eszméjében teljesedett ki, örökidőre „ráragasztva” a „Gonosz Birodalma” jelzőt, ezzel is elutasítva az együttműködés bármilyen formáját.

Reagan (1982) erősen ellenezte a kommunizmust, a brit népet pedig beszédében arra bízta, harcoljon a szabadságért, ahogyan Winston Churchill tette a náci uralommal szemben. Említést tett a START programról is.

A szovjet vezetők nem jól mérték fel, hogy az Egyesült Államok kormánya ekkor már titokban, a hidegháborús stratégiának megfelelően kezdte meg az ellentétes oldalon harcoló kormányellenes mudzsahedek felszerelését és kiképzését (Net3).

Eközben az USA-ban megkezdődött a „végső harcot” megalapozó hazai rendteremtés (ezt a koncepciót azóta a „reaganomics” fogalommal illetik, amely a kilábolást tette lehetővé az elhúzódt gazdasági válságból – lásd: Net4), amely egyfajta pszichológiai nyomásgyakorlást is jelentett a szovjet emberekre, katonai vezetőkre. Továbbá felkészítették a Szovjetunió összeomlását követő ideológiai, politikai, gazdasági vákuum „kitöltésére” képes „Amerika-barát” vezetőket a „szocialista országokban”. Reagan 1982. júniusi beszédében megfogalmazott stratégiához tartozott azon projektek létrehozása, amelyek felkészítik a SZU és a szocialista országok aktivistáit a nyugat győzelmének elősegítésére, az ezekben az országokban várhatóan kialakuló ideológiai-politikai vákuum kitöltésére, illetve a majdani új rendszert vezető politikai elitjének a szerepére. Ezeknek a projekteknek a vezénylésére hozták létre az USAID és NDI szervezeteket Madeleine Albright égisze alatt, az Einstein Alapítványt és Intézetet Gene Sharp irányításával. Mindezek működését, finanszírozását, hatékonyságát a Republikánus Párt szenátora, McCain koordinációja biztosította.

Erről sok közvetlen információ nem áll rendelkezésre. Néhány olyan személlyel folytatott beszélgetés alapján, aki részese volt a „kiképzésnek”, illetve a Marc Berdugo francia rendező 2005-ben készített dokumentum filmje segítségével lehet rekonstruálni, aminek címe: Les États-Unis à la conquête de l'est (lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=5n6qOhIuzrk>).

A felkészítések tartalmáról részletesebben Gene Sharp filmje nyújt tájékoztatást: *De la Dictatura a la Democracia* (The Albert Einstein Institution, Boston, 2003), ami magyarul „Hogyan csináljunk forradalmat?” címmel feliratozott filmként jelent meg (lásd: <https://www.youtube.com/watch?t=14&v=HrRYw8jeRl0>). Lásd még: Az erőszakmentes beavatkozás 198 módja. <http://www.slideshare.net/exopolitika/gene-sharp-az-erszakmentes-beavatkozs-198-mdja>

Reagan nem válogatott az eszközökben, céljait konfrontáció útján igyekezett elérni. Közbülső megoldást nem látott az állandó konfliktus és a végleges kibékülés között. Ebből adódóan az amerikai propaganda igyekezett a hidegháború fontosságát visszavezetni a köztudatba. Ebben a korszakban készültek például olyan filmek, melyek egy lehetséges nukleáris összecsapás problémáját vetették fel az amerikaiak és a szovjetek között (lásd: *Másnap, Fonalak stb.* című filmek). Az armageddon elkerülése érdekében akár a Brzezinski-féle teljes megsemmisítés (Brzezinski, 1965), akár a Kissinger-féle tárgyalásos térdre kényszerítés taktikáját alkalmazva (Kissinger, 2008), de a hidegháborút győztesen kellett befejezni.

Az akkoriban éppen – a már említett – „pangás” állapotában lévő Szovjetunió vezetése sem télenkedett. A döntéshozói szinten ugyan „megállt az idő”, s a gerontokrácia érvényesült, mégis erőt mutattak fel. A Szov-

jetunió 1979-ben, a „világforradalmi folyamat” ideológiai elvéből kiindulva, „korlátozott kontingenssel” fegyveresen avatkozott be a kialakult belháborúba, az egyik afganisztáni politikai szervezetet, az akkor kormányon lévőköt támogatva (v.ö.: Net5, Net6, Net7). Fel sem tételezték, hogy ezzel a döntéssel végleg elvágják a hidegháború győztes befejezésének lehetőségét. A Szovjetunió beleeragadt az afgán törzsek közötti kibékíthetlenség évszázados „mocsarába”.

Ugyanakkor a Szovjetunió „belviszonyaiban” felerősödtek olyan jelenségek, amelyeket egyes mai elemzők „árnyék gazdaságnak” (теневая экономия) vagy „második gazdaságnak” neveznek (lásd: Net8). A Szovjetunió szociális-gazdasági modelljét a „pangás” időszakára vonatkozóan sokan „állam-kapitalizmusnak” tekintik, bár formálisan az állami vállalatok „privatizációjára” nem került sor, de azok a „pártállami” bürokrácia, a „nomenklatura” osztatlan fennhatósága alá tartoztak. Ez az árnyék-gazdaság, lényegét tekintve, a „szocialista elveket” elvetve működött, különbözőképpen, de átjárta a korrupció, az állami vagyon eltulajdonítása, és a törvények megszegésével vagy a „joghézagok” kihasználásával járó ellenőrizetlen jövedelemszerzés.

Mindez összefonódott a szervezett bűnözéssel, a „törvény szerint tolvajokkal” (воры в законе), az állampárti nomenklatura vezetőivel. Időnként felvették a harcot ezekkel a „népellenes” jelenségekkel. Számos hangzatos perre, sőt halálos ítéletre is sor került. Andropov hatalomra jutásával ez felerősödött, mégis az árnyék gazdaság kiépülése lett

az egyik fontos eleme a szocializmus szovjet modell szerinti eróziójának (Net9, Net10).

Az 1980-as évekre a rendszer egészét befolyásolni képes néhány negatív tendencia vált meghatározóvá a Szovjetunióban. A már említettek:

- a hidegháború győzelemre vitelének új szemléletű törekvései az USA részéről; a gazdaság „lefullasztása” a még fokozottabb és újtechnikára alapozott minőségű fegyverkezési versennyel, valamint a nyersanyag, s különösen az olaj, gáz árak minimalizálásával;
- az ideológiai szembenállás szélsőséges kiéleződése a szovjet emberek pszichológiai célbavételével;
- a hazai feszültségek (a vezetés „gerontokráciája”, az árnyékgazdaság kezelhetlensége, az afganisztáni intervenció stb.) bizalmatlanságot növelő hatása mellett még mélyebb, hosszútávon érvényesülő erodálódást okozó tendenciák is jelentkeztek.

A hidegháború végjátéka (1985-1989)

1985. március 11-én Mihail Gorbacsov lett a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára. Gorbacsovék az országban kialakult szociális feszültségek, az üres polcok, a felerősödött infláció, az „árnyék gazdaság” tobzódása, a nemzetközi szinten az ország „zárványosodása” rádöbbentette, hogy más irányban és más módon kell a Szovjetuniót új pályára állítani. Gyökeres változtatások váltak szükségessé, amelyek következtében az ország rákapcsolódhat a világban kialakulóban

lévő új globalizációs folyamatokra, s részese, alakítója is lehet az interdependenciának, az egységesülő munkamegosztásnak. Az informatikai forradalom korában tovább nem lehet elzárva tartani a világ többi részétől egy ilyen kiterjedt birodalmat. Ha mégis a korábbi gyakorlatot követték volna, akkor – ismerve a Szovjetunió belső viszonyait, az elzárkózásból is fakadó elmaradottságot – bizonyára rövid időn belül olyan társadalmi robbanás rázkódtatja meg az országot, hogy az egész emberiség látja a kárát. Ezt csak egyféleképpen lehetett megakadályozni, mégpedig úgy, hogy megkísérlik integrálni a világ egészébe, megkísérlik átállítani a civilizációs fejlődés fő útvonalára. A Szovjetunió azonban ebben az időben semmilyen tekintetben nem volt integrációképes.

Gorbacsov felismerte, hogy a Szovjetuniót – gazdasági, politikai és szövetségi rendszerét – teljes egészében meg kell változtatni ahhoz, hogy be tudjon kapcsolódni a világfejlődésbe. Kérdés volt ugyanakkor az is, hogy a fejlett világ képes-e, s ha igen, milyen formában hajlandó befogadni a Szovjetuniót. Gondoljuk csak végig, hogy a nyugati politikusok milyen változtatásokat kínáltak. Egyesek azt tanácsolták, hogy a Szovjetunió ismerje be vereségét, a társadalom-átalakítási kísérlete sikertelenségét, s a fejlett tőkés világ értékeit feltétel nélkül elfogadva készüljön fel az integrációra. Mások úgy gondolták, hogy miután úgysem lesz képes és készséges a polgári társadalom elfogadására, nem marad más hátra, mint a határainál lehúzni az újabb vasfüggönnyt, miután megszabadították a befolyási övezeteitől. S csak kevesen gondoltak

arra, hogy valóságos kompromisszumokra – vagyis a Szovjetunió átalakulása mellett a nyugat bizonyos változásaira – is szükség van. Holott, ha a történelmet és a tényleges erőviszonyokat jól átgondolják, kikövetkeztethetik, hogy ez az egyedüli és a Szovjetunió számára is elfogadható változat. A gorbacsovi peresztrojka lényegét talán úgy lehetne egyetlen mondatban megfogalmazni, hogy szükség van a Szovjetunió átalakítására ahhoz, hogy a világ fejlődésébe integrálódni tudjon, de arra is szükség van, hogy a világ átalakuljon, mert csak így képes befogadni egy új Szovjetuniót, csak így lehetséges az átalakított világba szervesen bekapcsolni az átalakított Szovjetuniót. Az országon belüli fejlődést eredményező átalakulásokhoz, szükségessé vált az integrálódás a világgazdaságba. Ennek pedig a kiindulópontja az új politikai gondolkodás a külpolitikáról, a nemzetközi rendszerről és a kapcsolatokról. A tétje pedig: a túllépés a hidegháborún.

Levonható a következtetés mindebből. Bár a két globális hatalom 1975 óta, a helsinki folyamat kibontakoztatása során a békés egymás mellett élés intézményesítésére törekedett (például 1989. január 19-én Bécsben befejeződik az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, melyen a részt vevő 35 ország egyezményt írt alá az emberi jogokról és Románia kivételével az aláírók kötelezték magukat annak betartására), a valóságban a hidegháború megnyerése volt továbbra is mindkét fél célja.

A szovjetek mindeddig fenntartották a „világforradalmi folyamat” ideológiájából adódó stratégiai terjeszkedésüket. Elég volt

bárhol – Szomáliában vagy Kambodzsában, Nicaraguában vagy Afganisztánban – kijelenteni, hogy győzött a „szocialista-forradalom”, és a Szovjetunió máris politikai, gazdasági és nem utolsósorban fegyveres segítséget nyújtott. A katonai jelenlét széleskörű biztosítása azonban meghaladta a szovjetek gazdasági erejét.

Ennek felismerése a szovjet politikai osztályban vezetett ahhoz, hogy egyre többen tették magukévá – a nyugati polgárság körében már az ötvenes években kialakult – koncepciót, amely szerint a két ideológiai tábornak – a kapitalizmusnak és a szocializmusnak – meg kell tenni a szükséges lépéseket afelé, hogy egymást nem fenyegetve, hanem elfogadva alakítsák a világ folyamatait. Ugyan egyik fél sem tette magáévá a konvergencia gondolatát (sőt, mint láttuk, a kezdeményezések mögött is jelen volt a győzni akarás a hidegháborúban), mégis a világ „megnyugtatóására” szükségesnek látták egyfajta „mosoly-diplomácia” kialakítását.

A hidegháború befejeződéséhez az utolsó lépést Gorbacsov mellett már az új amerikai elnök, George Bush tette meg. A máltai találkozón 1989. december 2–3-án deklarálták a hidegháború befejezését (Net11). Az ott született megállapodások tartalmát illetően csak következtethetünk a nyilatkozatok és kommentárok nyomán, hiszen mind a mai napig nem hoztak nyilvánosságra hivatalos, a két fél által aláírt dokumentumot. A megegyezés létezését azonban maga Gorbacsov erősítette meg, majd ezen „papírok” hiányára utalt V. Putyin a Valdaj Club 2015. októberi találkozásán, megjegyezve, hogy eljött az ideje

közzé tenni például a német-újraegyesítéssel kapcsolatos dokumentumokat (v.ö.: Net12).

Máltán szóbeli megállapodás született arról, hogy „abbahagyják” a hidegháborút. A „Gorbacsov Alapítvány” kiadványában – amelyben részletesen tették közzé a gorbacsovi időszak valamennyi nemzetközi politikai tárgyalásának belső dokumentumait és a tárgyalásokról készített feljegyzéseket – a máltai megállapodás összegzéseként mindössze a következő szerepel (Gorbacsov, 2010):

„Elismerték, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok többé nem »ellenségek«, kinyilatkoztatták, hogy befejeződött a »hidegháború« és a konfrontáció. Az USA új adminisztrációja nyilvánosan támogatásáról biztosította a peresztrojka politikáját.”

A máltai tárgyalások második napján elhangzott a kulcsmondat Gorbacsov szájából: „A Szovjetunió kész nem ellenségként tekinteni az Amerikai Egyesült Államokra.” Gorbacsov kijelentésének úttörő szerepét mutatja, hogy Bush elnök „csak” 4 hónappal később, 1990 áprilisában, Sevarnadze külügyminiszterrel folytatott tárgyalása során jelentette ki, hogy „az ellenség nem a másik oldalon van, hanem a kiszámíthatatlanságban és az ingatlanságban”.

A diplomácia nyelvéről lefordítva Gorbacsov kijelentése azt jelentette, hogy a szembenállást megszüntetve lebontják a Szovjetuniót

a világból kirekesztő vasfüggönyt, s ezzel együtt támogatják a bezárkózást felszámoló peresztrojka megvalósulását.

A hidegháború végének narratívái

– avagy: variációk egy témára

A hidegháború végének eredményeképpen elvileg megszűnt a kétpólusú világrend. Itt két alapvető megállapítást kell tenni: egyrészt a Szovjetunió „visszavonulásra” kényszerült az ideológiai harcból, de a hadászati egyensúly fennmaradásából következően, a helyzetet a hidegháború „abbahagyásaként” fogta fel.

M. Gorbacsov használta az „abbahagytuk (прекратили)” kifejezést a Szerzővel folytatott beszélgetésben.

Másrészt, az USA „vesztes félként” tekintett a Szovjetunióra, és saját magát pedig a hidegháború győztesének kiáltotta ki. Ez azért fontos megállapítás, mert a két hatalom közötti viszonyt a mai napig ez a két ellentétes feltevés határozza meg. A kilencvenes években az Egyesült Államok ideológiája arra épült, hogy ezzel a győzelemmel, egyrészt, ki lehet terjesztenie saját társadalmi-politikai rendszerét a világ egészére; másrészt, a Szovjetuniót, mint legyőzöttet, az USA alávetettjeként kezelheti, s ekként meg kell akadályoznia abban, hogy újra képes legyen a győztesek hatalmát megrendítő potenciállá válni. A 90-es évek – főként a Szovjetunió megszüntetése, a föderációt addig alkotó orszá-

gokra szétszedése során – valóban az USA győzelmét látszottak igazolni. Arról nem is beszélve, hogy Z. Brzezinsky Budapesten hivatkozott arra, hogy a Szovjetunió megszűnt, ezért az egyedüli győztes az Egyesült Államok, egy nem létező állammal kötött megállapodás pedig miért lenne a továbbiakban érvényes bárkire?

További értelmezésre váró kérdés az országok, rendszerek, népek és az egyes emberek közötti szükségszerű és elkerülhetetlen kapcsolatok, együttműködés minőségének a megítélése a Szovjetunióban lezajlott események tanulságaként. A kérdéshez alapot ad az a retorika, amellyel az USA elnöke, George Bush a világnak drámai hangsúllyal jelentette be (idézi Valerij Szudorov, lásd: Net13): „Hatalmas a győzelmünk a Szovjetunió felett, méghozzá a belső ellenzékük által.”

Mielőtt azonban a külső „összeesküvés” elméletét és gyakorlatát tennénk „felelőssé” a világ legnagyobb „birodalma” széteséséért, illetve hozzákapcsolnánk a „belső ellenség” árulását, győződjünk meg arról, hogy helytálló-e a tézis. Ahogyan egyre-másra megnyílnak a titkosszolgálati archívumok is, fokozatosan megjelennek elemzések, amelyek más összefüggésekben mutatják be a történeteket. Ilyen például az az összeállítás, amely a Reagan felügyeletével létrehozott „NSDD terv” végrehajtásában fedezi fel a Szovjetunió megszűnésének lényegét. A terv arról szól, hogy a 70-es évek „egymás mellett élés” programjai helyett elkövetkezett az idő a SZU legyőzésére, s kijelöli a terv realizálásának útjait, módjait (Net14). Természetes, hogy ilyen történelmi horderejű esemény szereplői

a „saját lovukat” dicsérik. A Szovjetunió megszűnésének bejelentését az USA-ban „győzelmi mámorral” ünnepelték. Az USA valóban csupán az ellenségét vesztette el a Szovjetunió megszűnésével, a hidegháború befejezésének más negatív következményei nem érintették. Az elnök – aki végig tevékeny részese volt mind a hidegháború lezárása, mind azután a Szovjetunió „felszámolása” folyamatának – méltán lehetett büszke a teljesítményére. A Szovjetunió nincs többé – az utódokról pedig még nem kell számot adni. Bár azzal, hogy a „belső ellenzék” magához kapcsolta, közvetve utalt a jövő lehetőségeire is. Olyanok igazgathatják az utódállamok sorsát, akikkel korábban „összehangolódtak”. Olyan rejtvény bontható ki mindebből, amelyből számos következtetés vonható le a jövőbeni együttélés minőségét illetően. *A hidegháborúban talán még fontosabb szerepet játszott a „humán tényező” mint a „forró” háborúban.* Kicsit egyszerűsítve: a „forró” háborúban az embereket megsemmisítik, miközben a hidegháborúban az „átalakításukra”, az ellenség törekvéseinek az elfogadására és annak szolgálatában a saját pozíciók feladására vonultatnak fel – kölcsönösen – erőket. Tény, hogy az „információs” és „pszichológiai” hadviselés az USA részéről sikeresebb volt. Bizonyításként értékes lehet a „végjátékban” tapasztaltakat hasznosítani.

Az USA vezetői – és nyomukban az egész nyugati szövetségbe tartozók – elsődlegesen a saját győzelmüknek igyekeztek beállítani a történeteket. Érdemes kibogozni a máltai megegyezés utáni tárgyalásokból, egyéb jellegű kapcsolatokból a Nyugat törekvéseit a

„döntetlen” elfogadásának győzelemre transzformálására. Megérették Gorbacsov gyenge pontjait, bizonytalanságait, és közben erősítették a „trónkövetelőket”. Szinte lehetetlen pontosan bemérni, hogy mikortól datálható az „oszd meg és uralkodj” metodika intenzívebbé tétele.

Azt is meg kell jegyezni, hogy az amerikaiakat Málta után főként az foglalkoztatta, hogy a szovjet nukleáris arzenál felett ki rendelkezik és hol található majd ezek a stratégiai erőik. A Szovjetunió politikai-ideológiai rendszerétől akartak mindenáron megszabadulni, és részükről a befolyásolás erre összpontosított, s nem a tagköztársaságok leválasztására. A fordulat a GKCSZP leverése során következett be, amikor kiderült, hogy Jelcin vezetésével az Oroszországi Föderáció képes lesz önálló országgént megmaradni és az amerikai érdekeknek megfelelően működni. A Legfelsőbb Tanács zárt ülésén Krjucskov KGB elnök ismertette azt a jelentést, amelyet még Andropov tett az SZKP KB asztalára 1977-ben „A CIA terveiről befolyást gyakorló személyek beszervezéséről a szovjet emberek közül” címmel – lásd: Судоплантов (1996, 76. o.).

A hidegháborúnak mégsem lett vége 1989-ben

Az USA stratégiájának és taktikájának a fejlődéséről az elemzett folyamatokban kiderül, hogy a kezdetektől a szovjet rendszer ideológiáját akarták mindenáron kiiktatni a „történelemből” – emlékezzünk Reagan híres mondatára: „a történelem hamudombján hagyni a

marxizmust-leninizmust” –, s akkor segítették elő a Szovjetunió (a volt Orosz birodalom!) szétesését, amikor elsősorban azt már a belső erők ambicionálták. Ebből adódik, hogy *a hidegháború lezárásának az USA nem a máltai kiegyezést tekinti, hanem 1991. december 26-át, a Szovjetunió megszűnése bejelentésének dátumát.* Ez a körülmény indokolja azt a „hidegglős” reakciót, amelyet bármilyen kísérlet kivált a Szovjetunió visszaállítására.

Az Oroszországi Állami Duma 1996. március 15-i döntése határozatban fogalmazta meg a Szovjetunió megszüntetésének alkotmányellenességét. „A Szovjetunióban egységesült népek integrációjának elmélyítéséről, és az Orosz SZFSZK Legfelsőbb Tanácsának 1991. december 12-i, a Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaság megőrzésének tárgyában a Szovjetunió 1991. március 17-i népszavazásának a kérdésről hozott határozatának a hatályon kívül helyezéséről” című határozatban a képviselők az eltelt öt év tapasztalatai alapján megállapították a népakarat semmibevevését.

Az amerikai reakció még inkább vonatkozik az „Eurázsiai Unió” létrehozásának bejelentésére, amelyet az USA egyértelműen a Szovjetunió visszaállítására tett kísérletnek fog fel.

Az USA Kongresszusa 2007. április 12-én törvényt fogadott el új hadi emlékérem bevezetéséről: „részvételért a hidegháborúban (Cold War Service Medal)” elnevezéssel. Mindazok kapják, akik 1945. szeptember 2. és 1991. december 26. közötti időben katonaként, állami intézményekben szolgálták az Egyesült Államokat. A törvénytervezet vi-

tájában az is elhangzott, hogy az USA hadserege a hidegháború idején összesen 407316 főt veszített el (Net15). Hillary Clinton a demokraták előterjesztését azzal indokolta, hogy a „győzelmünkkel a hidegháborúban hatalmas eredményt értünk el ... sok millió amerikai részvételi készségének köszönhetően”. Robert Andrews képviselő pedig még egyértelműbbé tette az amerikai felfogást a történelekről (Net16, részletek: Мединский, 2011):

„A hidegháború globális hadművelet volt, méghozzá nagyon veszélyes és olykor halálos kimenetelű a bátor katonáink, tengerészeink, pilótáink és deszantosaink számára, akik részesei voltak ennek a háborúnak. A több millió amerikai veterán, aki szerte a világban szolgált azért, hogy megnyerjük ezt a konfliktust, megérdemli az elismerés érdemét.”

Irodalom

- A helsinki záróokmány.* Letöltés: 2019.05.03. Web: <https://www.osce.org/helsinki-final-act>
- Andor László (1999): *Amerikai politika a 20. században.* Útmutató Kiadó, Budapest
- Brzezinski, Z. (1965): *A megosztottság alternatívája.* MSZMP zárt, számozott kiadványa, Budapest
- Судоплатов, П. А. (1996): *Разведка и Кремль.* Москва: Гея
- Gorbacsov, M. (2010): *Отвечая на вызов времени.* Москва: Издательство «Весь Мир».
- Чупринин, С. (1990): *Оттепель: 1960–1962.* Москва: Московский рабочий
- Kissinger, H. (2008): *Diplomácia.* Panem Kft., Budapest.
- Мединский, В. Р. (2011): *Война. Мифы СССР. 1939–1945.* Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп»
- Net1: Letöltés: 2019.05.02. Web: <http://unienc.ru/274/931417-pszihologicheskie-operacii-ssha-protiv-sssr.html>.
- Net2: *Аз EBESZ Története.* Letöltés: 2019.05.02. Web: http://www.mfa.gov.hu/kulkerpiselet/AT_EBESZ/hu/az+EBESZ+tortenete/EBESZ+tortenete.ht
- Net3: *Партизанская война в Афганистане (1979–1989).* Letöltés: 2019.05.02. Web: <http://www.modernarmy.ru/article/42>.
- Net4: Laffer, A. (s.a.): *The Four Pillars of Reaganomics.* Letöltés: 2019.05.02. Web: <http://www.heritage.org/research/reports/2007/01/the-four-pillars-of-reaganomics>
- Net5: *Сергей Дружиловский: К 30-летию ввода советских войск в Афганистан.* Letöltés: 2019.05.03. Web: <http://www.mgimo.ru/afghan/134482.phtml>
- Net6: Гоков, О. А. (2009): Причины ввода советских войск в Афганистан в 1979 году. *Военно-исторический журнал*, 2009., № 12., 43–44. Letöltés: 2019.05.03. Web: http://ricolor.org/history/rsv/aft/22_01_2011/
- Net7: *Клинецвич: СССР был прав, введя войска в Афганистан.* Letöltés: 2019.05.03. Web:

- http://www.bbc.com/russian/russia/2014/12/141224_afghanistan_klintsevich_interview
- Net8: Катасонов, В. (2014): «Теневики». *Капитализм в недрах СССР подспудно вызревал на протяжении трех десятилетий*. Letöltés: 2019.05.03. Web: http://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/teneviki_230.htm
- Net9: Simis, K. (1982): *The Corrupt Society. The Secret Word of Soviet Capitalism*. New York: Simon and Schuster. Letöltés: 2019.05.03. Web: <https://archive.org/details/ussrthe-corruptso00simi>
- Net10: Козырев, М. (2012): *Подпольные миллионеры: вся правда о частном бизнесе в СССР*. Letöltés: 2019.05.03. Web: <http://iknigi.net/avtor-mihail-kozyrev/50318-podpolnye-millionery-vsya-pravda-o-chastnom-biznese-v-sssr-mihail-kozyrev/read/page-1.html>
- Net11: Горбачев, М (s.a.): *Мальта. Начало конца «холодной войны» Евгений Черных, Андрей Баранов: На Мальте Горбачев сдал СССР со всеми потрохами*. Letöltés: 2019.05.03. Web: <http://www.kp.ru/daily/26313.3/3190444/>
- Net12: *Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай»* Letöltés: 2019.05.03. Web: <http://kremlin.ru/events/president/news/50548>
- Net13: Валерий Сидоров: *Как зарождался ельцинизм, или «Шта» натворили «зубры» в Беловежской Пуще 8 декабря 1991 г.? Часть 2*. Letöltés: 2019.05.03. Web: <http://netler.ru/articles/belavezha-signing-2.htm>
- Net14: Letöltés: 2019.05.03. Web: <http://www.russlav.ru/aktualno/raspad-sssr.html>
- Net15: Letöltés: 2019.05.03. Web: <http://web.stanford.edu/~jgrimmer/Website/JOint/File226.txt>. és <http://www.americancoldwarvets.org/cold-war-casualties>
- Net16: *«За победу над русскими. Америка представила себя к награде»*. Letöltés: 2019.05.03. Web: <http://www.kommer-sant.ru/doc/758952>
- Reagan, R. (1982): *Address to British Parliament. The History Place Great Speech Collection*. Letöltés: 2019.05.02. Web: <http://www.historyplace.com/speeches/reagan-parliament.htm>
- Tarján M. T. (1975): *Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet megnyitása, 1975. július 30*. Letöltés: 2019.05.02. Web: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1975_julius_30_az_europai_biztonsagi_es_egyuttmukodesi_ertekezlet_megnyitasa/

KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA ÉS A KATONA

Szerző:

Harai Dénes (PhD, CSc)
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Szerző e-mail címe:
Harai.Denes@uni-nke.hu

Lektorok:

Koncz István (PhD, CSc)
Professzorok az Európai Magyarországért
Egyesület

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A háborúk és a katonák mély hatással vannak a történelemre, ugyanakkor az ezekkel szembeni társadalmi hozzáállás erősen függ a kultúrától. A háborúk, a katonák és a kultúrák közötti kölcsönhatások a civilizációk fejlődésének alapvető részét képezik. Ennek a tanulmánynak a célja a kulturális antropológiával és a katonákkal kapcsolatos tények és jelenségek rendezése, elemzése és értelmezése.

Kulcsszavak: kulturális antropológia, katona

Diszciplínák: hadtudomány

Abstract

CULTURAL ANTHROPOLOGY AND THE SOLDIER

Wars and soldiers have a deep impact on history, but at the same time, the societal attitudes toward these are strongly cultural dependent. The interactions among wars, soldiers, and cultures are an essential part of the development of civilizations. The aim of this study is to organize, analyze and interpret some facts and phenomena about aspects of cultural anthropology and the soldiers.

Keyword: cultural anthropology, soldier

Discipline: military science

Harai Dénes (2019): Kulturális antropológia és a katona. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 43-58. doi: [10.35404/LH.2019.1.43](https://doi.org/10.35404/LH.2019.1.43)

A Krisztus-előtti, mondhatnánk, „régitársadalmak” technikáinak, módszereinek és intézményeinek *alapformái* katonaiak, melyek szerkezetei szerves kapcsolatban maradtak, a változó fizikai és emberi természettel. A jelzett időszakban, a „társadalom” még a hadsereg része volt, mert az ember és közösségeinek élet-, munka-, és küzdelem-módja, annak – gondolati és gyakorlati kombinációi – *összetapadt* állapotban voltak. Az egymást követő integrációkat – L. H. Morgan megfogalmazásában – „napjainkig megmaradt hasonló alakzat-részekből” is le lehet vezetni. A vizsgálat alapelve az ember valóságos élethelyzetei, *szükségletei* – Ferenczi Sándor (1873-1933) nyomán, azt mondhatjuk (Ferenczi, 1918) *legegyszerűbb ténykedési ösztöneinek* –, értékeinek, érdekeinek, céljainak, megoldási módszereinek, valamint karaktereinek vizsgálata a gépi hadviselés korszakában, a katona kulturális-antropológiájának szempontjából. B. Malinowski is hangsúlyozza a társadalom fontosabb intézményei, az emberi lények elsődleges (biológiai) *szükségleteivel* vannak összhangban, ezért, egy társadalmi tény funkcionális magyarázatának, fel kell tárnia a szóban forgó tény értékét a fennmaradás szempontjából, kimutatva funkcióját, az emberi lények elsődleges szükségleteinek kielégítésében (v.ö.: Nagel, 2005, Malinowski, 1968). A történelem folyamán a szükségletek is változnak. A különböző szemléletekkel ellentétben, a háború önmagában *nem műveltség vagy barbárság* kérdése, sokkal inkább a mindenkori hatalmpolitikai – gazdasági intézményrendszer

működésének függvénye, következménye. A problémát fölvetni, úgy gondolom, hogy a küzdelmi alakzatok közül a háború, – nukleáris korunkban a gépesített háború – kontextusában lehet, mivel ez a végzetdimenzió visszavetül a tartalmakra, a gondolkodási struktúrákra, mozgásformákra, technikai rendszerekre, és viszonyaik ebben ragadhatók meg. A téma önmagában is eposzi. *A katona a társadalmi világ természetéhez tartozik, és mint jelenséget, a közgondolkodás a háborús mezőben tapasztalja, de nem lehet csupán a katonai fogalomrendszerrel vizsgálni, mert a folyamatokban személyiségének egésze érintett.* E tekintetben mind a fizikai-, mind a szociál-antropológia kapcsolatba hozható a katonával. *„Észért mindenki, aki eldobja a kardot, kard által vész el” – olvashatjuk az evangéliumban (Máté. 26:51-52).* „Mostanáig minden egyes kultúra a «transzcendencia» és a «bestiárium» közötti feszültségben élt...A bestiárium azon intézmények együttese, amelyek valamely adott civilizációban az embertelenséget létrehozták és végtelenítik, és az eszme szokások és intézmények által kitermelt emberek konglomerátuma együttesen joggal nevezhető «bestiáriumnak.»” – írta Fehér Ferenc (2007). Hozzátehetjük, hogy a latin „bestiarii”- kifejezés, keletkezésekor *kitűnő harcost* jelentett, amelyhez hozzá tehetjük, hogy az élet-halál harcban, – amikor minden gát átszakad – vadállattá válva megmenekül a traumától. Napjainkig őrzik a fogalom jelentését olyan változatok, mint: „bestiális kegyetlenséggel” - ami nem szorul magyarázatra; vagy „átkozott bestia” –

mondják olyan nőre, aki túljár mindenkinek az eszén, számító, rosszindulatú, és ha szükségesnek látja, bármilyen kegyetlen eszközökkel is eléri célját. E folyamat felteveli:

- a) a társadalom és a hatalom működésének mechanizmus-szerúségét és e mechanikussággal szembeni alternatívák gyengeségét;
- b) hatalom által birtokolt intézmények, tárgyak erős hatását az emberre, egészen a gondolkodás meghatározásáig (szimbólumok, beállítódások);
- c) az elhúzódó, összetett válságfolyamatokat;
- d) egy-egy újabb, modernebb irányt a történelmi mozgásban, amely elemeinek kombinációja nem érinti, az ismétlődő folyamatok természetét.

A mechanizmuszerű működésmód átható erejét nem szabad leértékelnünk. Az adott időszakokban egymást követik a fordulatok, amelyeknek az elfogadásához és tudati feldolgozásához a társadalmak csoportjainak, rétegeinek jelentősen eltérő érdekei fűződnek. A múlt elutasítása, átértékelése érintette a hadseregeket is Kelet-Európában.

Az elmúlt két évszázad főbb tendenciáinak egysége *négy* fogalommal ragadható meg:

- a) *Technika-technológia*, amelynek rendszereiből az ipari társadalom és a gépi hadviselés létrejött (az értelem a technológiákba és a tudományba

szublimálódott). Miként az ipari környezetben a gép, az elektronizált-digitalizált géprendszerek teszik ökonomikussá és hatékonyra a munkát; úgy a fegyver, a fegyverrendszerek teszik ökonomikussá, hatékonyra, egyben – jelentős mértékben – személytelenné a pusztítást.

- b) *differenciálódás* (bonyolultabb alakzatok, nagyobb tagoltság, élesebb különbségek keletkezése);
- c) *globalizáció* (integrációk halmazai), de ezen halmazok elemei között vannak a korábbi időszakokban létrejötték is; valamint
- d) a *relativizálódás-fragmentálódás* (értékvesztések, rangsorok átrendeződése, szétszakadások). A jelzett tendenciák felszívták az archaikus alakzatokat, amelyek új jelentésrétegeket vettek fel, és ezek eredetét nem, vagy alig ismerjük fel a globális világ kríziseiben; az energiaforrásokért folyó küzdelmekben; valamint az expedíciós hadseregek, és a terroristák szembenállásában. Napjainkban, a háború jelentései között van olyan változat is, amelyről Eco (2007, 11. o.) így ír: „...a múltban az agresszor elleni igazolható erőszak a fegyverekkel megvívott háború alakját ölthette, ma viszont könnyen lehet, hogy a fegyverekkel megvívott háború olyan formája az erőszaknak, amely nemhogy megfékezne az agresszort, még használ is neki.”

A *katonai kifejezések* jelentősen hozzájárultak az ember elvont gondolkodásának, logikájának fejlődéséhez, gondoljunk az olyan fogalmakra, és tényekre, mint: a *csapda, csel, becserkészás-bekerítés, kitéheztetés, a párbaj; vagy egy másik síkon: a vezér, haditanács, ellenség, idegen, fegyver, katonaköpeny, málházás, szabályzat*. Kezdetben egy-egy néptörzs egyben hadsereg is volt, mint T. B. Macaulay (1961, 53. o.) írja: „Egy vadász- és pásztorközösségben minden férfi könnyen és szükségszerűen válik katonává. Rendes hivatása teljes mértékben összeegyeztethető a hadiszolgálat követelményeivel. Bármilyen távol fekszik is a hadművelet célja, könnyen viszi magával a létfenntartásához szükséges dolgokat. Az egész nép – hadsereg; az egész esztendő – menetelés. Ilyen társadalmi berendezkedés segítette Attilát és Tamerlánt gigantikus hódításaikhoz.” Ebből az időszakból a hadseregben megmaradt napjainkig: a *törzs*, és a *törzsfőnök* kifejezés. Nem véletlen, hogy a katonai területről terjedtek szét olyan kifejezések, mint: „*Ne sírj! Katonadolog*”, vagy „*katonásan fészeg*”, vagy „*szívet, mint egy katonatiszt*”, „*a gyerek katonásdít játszik*”, stb. A katonai mező *eszkalálódásának* jelentős hatása volt, a vizsgált időszakban a társadalmakra. Mi marad meg a katonából – földrajzilag is értelmezhető – tényként (területben) a narratív emlékezetben? – kérdezhetjük. Két jelentős dolog: az elfoglalt vagy visszafoglalt *terület*, valamint a *hírmév*. A hadseregek működtetésének olyan végső következményei is vannak, mint a *tömeges halál, sebesülések* és a *háborús trauma*. Ferenczi Sándor megfo-

galmazásában, a kor (a 20. század) egyik sajátossága volt, hogy az embert valamilyen úgymint megsemmisítették, s ez mintegy a tudatban megerősítette az *erőszakos halál képzetét*. A korszak formája az erőszak, valamint: az *egyéni* és a *kollektív* konfrontációja volt.

Antropológiai vonatkozásban utalhatunk az *egyéni védelem „öszönösségére”*, mivel védekeznie már akkor kellett – a növények, rovarok, állatok vagy az időjárás ellen –, mielőtt az embernek történelmileg ismert ellenségei lettek volna. Jóllehet, hogy ez a „mielőtt”, akár évezredek is jelenthetett; nem beszélve arról, hogy azóta is, folyamatosan kell. A „védelem” ösztönére azonban, az anyaállat viselkedése a legjobb illusztráció, amikor kölykét védi a pusztító veszélyektől, mint A. Schopenhauer (1943, 58-59. o.) írja: „...még a legszelidebb állatok is képesek ivadékuk érdekében a legegzenlőtlenebb, életre-halálra vitt harcra,...Egy hangyát keresztben kettémetszettek és látták, hogy első fele még bábjaikat helyezte biztonságba...” A védelem ösztöne, a küzdelmekben évszázadról-évszázadra újabb megerősítéseket kapott, mert alakzatai tízezerszámra ismétlődtek. A mindig új generációk életbe való belenövése (natalitás), *ismétlések, utánzások sorozatain* keresztül történik. A jelzett ismétlések *a jövőre irányuló mozzanatok*, amelyek magukba rejtik az eszmélés, és az újraeszmélés szükségességét az egyes embereknél. „Az újáteremtődés révén állandósult agyunk ugyanaz az agy, amely régmúlt korok barbárjainak és vadjainak a koponyája zárt magába, és

amelyet az idők folyamán áthatottak, nemre érleltek mindazok a gondolatok, törekvések és szenvedélyek, amelyek a közbeeső korszakokban foglalkoztatták. Az *agy* ugyanaz, ami volt, csak a korok tapasztalatai idősebbé és nagyobbá tették” – írja L. H. Morgan (1962, 58. o.). A kínai hadviselés törvényeinek jelentős része, az antropológiai jellemzők rendszeres megfigyelésén alapult. Idézzünk néhány példát az elmúlt évezredek hadviselésének tapasztalatából:

„Ha az ellenséges katonák fegyverükre támaszkodnak, akkor éhség gyötri őket. Ha vizet merítvén első dolguk, hogy igrának belőle, akkor szomjúságtól szenvednek. Ha az ellenség előnyöket pillanthat meg, és mégsem tör előre, akkor kimerült. Ahol a madarak megállapodnak, ott nem lehet ellenség. Ha éjszaka egymást hívogatják az ellenséges katonák, akkor félnek... Ha tisztjeik dühöngenek, akkor fáradtak a katonák. Ha a katonák gabonával etetik a lovaikat, maguk meg csak húst esznek, ha nem akasztják vissza helyükre a boros edényeket és nem is térnek vissza táborukba, akkor végső szorultságukban mindenre készek. Ha a tisztok nagy barátságosan és udvariasan beszélgetnek emberekkel, akkor elveszítették a tömeg bizalmát. Ha minduntalan jutalmakat osztogatnak, akkor nehéz helyzetben vannak. Ha meg gyakran büntetnek, akkor is szorult a helyzetük. Ha eleinte szigorúak, később pedig félnek a katonáiktól, akkor semmit sem értenek a dolgukhoz.” (idézi Sun Ce gondolatait Hahn, 1963, 223-224. o.).

A kínai Sun Ce által leírt archaizmusokat, azért hangsúlyoznom, mivel a kutatás során, a külső és belső világok jellemzői, egymásra hatásának dinamikája érdekelt, s e világok kapcsolata, kölcsönhatása igen sokrétű. A háborúban a külső környezet is összeomlik, kaotikussá válik, és a külső instabilitás elindíthat, és gyakran elindít egy belsőt is.

Míg a 19. századot a kibontakozó gépi háborúk klasszicizmusa, a 20. századot már az autoritás, a *két világháború*, a helyi háborúk százas nagyságrendje, a korlátlan fegyverkezés, az atomfegyverek megjelenése-bevetése, a *háborús veszélyek szüntelen rezonanciája* jellemezte. A személyiség uniformizálásának, megsemmisítésének óriási méretei voltak a tömeghadseregek időszakában. Míg Julius Caesar hadjáratainak közelítően hárommillió, addig a gépesített háborúknak és forradalmaknak közel háromszázmillió áldozata volt. A 20. „Hadköteles” évszázadunkban, az egyes ütközetek áldozatainak száma is, például a verduni (1916. február-december) elérte az egymilliót; a sztálingrádi (1942. szeptember-1943. január) már elérte a kétmilliót. Akiknek a háborúkat sikerült végig harcolniuk, végig rabolniuk vagy végig kereskedniük – Ferenczi Sándor kifejezésével – azoknak ez volt a „*Normalzustandja*” (természetes állapota) és tegyük hozzá, még így sem biztos, hogy ők jól érezték magukat benne; azok pedig biztosan nem, akik végig rettegték, operálták, gyógyították, temették, imádkozták.

A közvélemény-kutatásokban általában a félelmet keltő tényezők közül a háború

az első helyen van, mint a szörnyűségek sűrítője, fenyegető, rémületkeltő alakzata, az emberi szenvedéstörténet része. A természet nyelvén *halál* annyi, mint megsemmisülés – írja Schopenhauer (1943). Egyben ez a lényege a fegyveres harc egyetemes fogalmának. Azaz a háborúnak nem az ószövetségi-zsidó, vagy középkori keresztény fogalmából indulunk ki a modern háborúban sem, hanem ebből, az abszolút tartalomból, a megsemmisítésből – megsemmisülésből, amely az évezredek folyamán nem változott. A háborúk célját illetően még nem értük el, amiről 1602-ben Campanella (1602/1942) azt írta, hogy a jövőben: „...csak azért kell háborúzni, hogy az embereket jobbá tegyük, s nem azért, hogy megsemmisítsük őket.” C. G. Jung közlései nyomán is *megalapozottan feltételezhetjük, hogy a kultúrársadalmak vékony tudatkérgé alatt, archaikus tartalmak búzódnak.*

Módszertanilag hangsúlyozni kell, hogy a kulturális antropológia bizonyos jellemzői *alapvetően megváltoztak, különösen a 20. század végére.*

- a) a hadvezéreket, hősokeket mítosz már nem veszi körül, nem isteni mintaképek, elvesztették *apa-lény* természetüket is;
- b) családjaikban nincsenek (felderítésre váró) dinasztikus hagyományok;
- c) nem kapnak olyan jelzőket, mint Attila, akit „*metus orbis, flagellum dei*”, „isten ostora”-ként neveztek meg, mint ahogyan erre – áttekintve a Nagy Sándor hagyományt Magyarországon – Borzsák István (1984, 32-

33. o.) utalt: „...Alexandros, akinek győzhetetlensége legalább annyira gazdagította a mitikus Héraklész tiszteletét, mint fordítva, és aki egyrésztől örökölte az ókori Kelet legendás hőseitől a hegyek átvágásának, úttalan sziklák járhatóvá tételének, megközelíthetetlen várak elfoglalásának dicsőítését...” – ami a motorizáció időszakában már nem kultuszépítő faktor, de megmaradt a *virtus*, vagy egy modernebb kifejezéssel illetve, a *vagánysági-index*.

- d) nagyságrendekkel kisebb irodalmi és képzőművészeti hagyomány ábrázolja őket; legtöbbjük személyi adatlapja, megtalálható a levéltárakban; fényképek, filmek őrzik alakjukat, ruházatukat; lemezek és hangszalagok hangjukat (Kossuth Lajos hangjáról is készült felvétel). Meg kell jegyezni, hogy a siker, a tekintély mintái jelentősen megváltoztak, és a klasszikusság iránti igény szertefoszlott;
- e) a történetírás már nem élhet időbeli átúsztatásokkal; de a *katona* személyiségekben (is) találhatunk – C. G. Jung kifejezésével – *archetipikus, ősi maradványokat*. A modern vezérek mítoszát, inkább csak a törzstisztek építik. A fentebb jelzett archaizmusok tekintetében, különösen a hadviselésben maradt meg a szívós kontinuitás, a vizsgált évszázadokban is.

Jelentős hatással van napjaink szélsőséges helyzeteiben a viselkedések értékelésére, hogy *fél évezreddel* vagyunk a *humanizmus*

és a *reneszánsz* után, nemzetközi- és emberjogi feltételek között működnek a hadseregek.

Hozzá tehetjük azonban, hogy a nemzetközi jog általában nem állta, és nem állja útját jelenkorunk helyi háborúinak, fegyveres összecsapásainak sem. A 20. században is a háborús szándékok mélyén meghúzódott egy népirtó diszpozíció: gondoljunk...

...a 3 millió halottra a vietnami háború alatt 1967-1973;

...a több, mint 1 millió halottra 1975-79 között Kambodzsában;

...a több, mint 500.000 halottra 1981-ben El Salvadorban;

...a 800-1000 fő közötti halottra 1982-ben Libanonban a Sabra és Shatila Palesztin menekülttáborokban;

...a 200.000-500.000 közötti halottra Rwandában;

...Tibetben a 2000 halottra 1989-90 között;

...a Boszniai háború több, mint 200.000 halottjára az 1990-es évek elején;

...az iraki térség 3.000.000 civil áldozatára.

„Ellenség hírére / Vitézeknek szíve / Gyakorta ott felbuzdul; / Sőt azonkívül is / Vitéz próbálni indul; / Holott sebesedik, / Öl, fog, vitézkedik, / Homlokán vér lecsordul.” – írta Balassi Bálint „Egy katonaének / In laudem confiniorum: az «Csak búbánat» nótájára” című versében (megtalálható: Bálint, 1924). Ezen a próbálni induláson valódi szabadságot kell érteni, a vitéz nem kerülte, hanem *kereste* a szembefordulás

lehetőségét az ellenséggel, mert csak az összecsapásban lehet megmértetni – de évszázadokkal később – az ipari hadviselés korában a katona, mint *szabad fegyveres vállalkozó* alárendelődött a gépezetnek.

A gépesítettség és az egyéni vagánysági index konfliktusa alakul ki, mert a reguláris haderőkben az egyéni kezdeményezést szankcionálják, mivel súlyosan veszélyeztetheti a kollektív cselekvést, vagy egyszerűen az életet. A fegyveres intézmények révén a *függés alapélményévé* vált az embe reknek az elmúlt két évszázadban is. Archaikus elemekkel átszótt volt már a neveltetése is, különösen a fiúgyermekeknek, gondoljunk a viselkedésbeli eltévelyedés esetén a betörésre, a kemény fegyelem alatt tartásra, a feltétlen – minden körülmények közötti – kötelességteljesítésre és felelősségvállalásra való szorításra. A katona instrumentális léte – fegyverzete és fegyverrendszerei – az ipar működési szabályszerűségeinek függvényeként *koncentrálódnak*, és új katonai szervezetei struktúrákba, hadrendekbe illeszkednek. *A hatalmi akarát „akadályai” (kisebbségek és más csoportok, stb.) csak ettől kezdve váltak a totális megsemmisítettség mérlegelésének tárgyául.* Az ipari korszakkal a természetes- és a mesterséges társadalmak kontrasztja, a haladás és a lemaradás aszimmetriája éleződött, ugyanakkor a hatalmi vágyat nagyságrendekkel felerősítette a műszaki-technikai megismerés, valamint a mérnökök-technikusok csatlakozása a hatalmi célokhoz. A vezető ipari nemzetek (egyre ritkábban) *karizmatikus vezetői*, új technikai szinten kerültek közelségébe a történelmi szerep-

nek, mert háború esetén, a végletekig fokozhatták az erő kifejtest (atombombák, szőnyegbombázások, stb.), ami háborúban *totális* pusztításhoz vezetett. Meg kell említeni, hogy a gépesített haderőkben a katona alapélményei (is) elsősorban a technikához kötődnek.

A történetírásról Paul Ricoeur (1991) megfogalmazta, konstrukcióink jelentik a rekonstrukciókat, a logikai valószínűség bizonyossága mellett. Az „egyszerű” és összetett kulturális, intézményi és emberi tényekből adódóan, a bizonyítás problémája e tények felfogásában, értéktartalmunk, fogalmi alakzataik kidolgozottságában és megértésében, tapasztalatuk, valamint következményeik értelmezésében, megélésében, az ismétlődések hasonlóságának felismerésében van.

Katonai területen a szenvedés *realitásának élménye* a következő faktorokból áll össze:

- a) *elszakadásból* (bevonuláskor a családtól, szülőhelytől, megszokott életfeltételektől való elszakadás);
- b) *elvesztésből* (szülők, család, otthon, emlékhelyek, bajtársak, stb.);
- c) *bombázás – aknarobbanás – emberhalál okozta traumákból*;
- d) *emberi destruktivitásból, megfosztásból (depriváció), és kifosztásból* (háztartások, múzeumok, de – újabb adatok nyomán – katonák kifosztására is gondolnunk kell, stb.);
- e) *az erőszakos halál intenzív jelenlétéből* (fegyveres harc, fogolytábor, mun-

katábor – megsemmisítő tábor, gulag, stb.);

- f) *emlékezetből*; de őrzik az archaizmusokat a katonai létehez tapadó rituálék is, így például: *a zászlószentelés, esküvétel, katonatemetés, tábori mise, vagy a feltétel nélküli megadás rituáléja, a magasabb parancsnoki szemlé, díszszemlé*, stb. Említenünk kell az esetleírások és élettörténetek (katonáknál a szolgálati minősítések) jelentőségét, értelmezését is.

A kultúrában a halál jelenléte, a rideg egoizmust mindig megtöri és visszautalja az embert közösségi életébe. A háborúban szerzett fizikai sérüléssel, csonkulással és halállal, de a pusztá rémületkeltéssel, félelemmel *a természet szüntelenül betör az emberek tudatába*. A lelki kötődések elszakadnak, eloldódnak. A spanyol kultúrában a *hirtelen halál* (bikaviadal), szemben áll szellemiségében, a keresztény kultúra utolsó ítéletével (Apokalipszis), de a háborúban másodpercenkénti gyakorlattá válik. A harc feszültség-terében megeshet, hogy a katona észre sem veszi, hogy a mellette rohamozó bajtársát halálos lövés érte. *A szélsőséges feszültséghelyzetekben mindig jelen vannak az elfojtások, megszállások, előítéletek és a gyűlöletspirálok is*. A katonai-mező a sajátos indítékok, érdekek, értékek, célok, konfliktusok, személyi – intézményi-tárgyi szerkezetek, viszonyok sorozataiból, valamint kapcsolataik kombinációiból, differenciáltságából áll. *Gondoljunk például a politika – gazdaság – hadsereg; az egyén – hadsereg – társadalom, a hatalom – hadsereg –*

identitás, vagy az animalitás – humanitás – kultúra szerkezeteire. Az erős *nemzeti érzés* kötőszöve – már Attila korában is – a hadsereg volt. Ez vezetett a középkor végére, határozott államkeretben a magyar nemzet kialakulásához. A spinozai módszer meghatározás szerint, a védelmi szektorról alkotott eddigi képzeteink képzetei – fogalmaink – is vizsgálatra szorulnak. A vizsgálat során, az egyedi esetekből való kiindulás módszertani szempont, figyelemmel William Whewell (1989, 19. o.) tudományfilozófus megfogalmazására: „Az induktív igazság soha nem tisztán a tények összege.”

A történelemben, az értelem fejlődése *szerves* kapcsolatban van a rendformák, intézmények, technikák, kifejezések alakulásával, változásával. A *pedagógiai-antropológia* aspektusából, a tudásszerveződés valószínű eredete felé mutató erőszakos, szubhumán struktúráknak jelentősége van, mint ahogyan erre hasonló vonatkozásban M. Foucault is utalt. A hadsereg sajátosan kettős alakzatú a vizsgálat szempontjából:

- a) egyrészt: emberi, technikai, kibernetikai, valamint hatalmi (bürokratikus) képességek alakzata;
- b) egy másik síkon: az emberi energiák felszabadításának, az ösztönök kiáramoltatásának, és elfojtásának struktúrája is.

A katonai akciók, kapcsolatok – a működés fázisainak többségében – szükség-szerűen az *anyagira* és a *fizikaira* redukálódnak. A katonai gondolkodás és az akció, igen közel kerül egymáshoz, gyakran

egybekapcsolódik, és az inger-reakció modellel jellemezhető, – amint erre G. H. Mead (1973, 131. o.) utalt azzal, hogy – a parancs egyszerű kiadása szinte már magába foglalja a végrehajtást is.

A katonai nyelv szó és fogalomkészlete, valamint a katonai küzdelmi viselkedés tárgyi irányultsága, pontosan jelzi ezt az anyagit és mechanikait, így például: *hadianyag, harcanyag, fegyveranyag, „emberanyag”; haderő, tömeghadsereg, gyorsbadtest, ütközet, találkozóharc, ellencsapás, stb.* A világ még napjainkban is leírható a *had*-dal kezdődő olyan fogalomszavakkal, szimbolikus viselkedésekkel, mint: *hadüzenet, hadfelszerelés, hadszíntér, haditudósítás, hadirokkant, hadiárva, hadiözvegy*, de az archaizmust idézik az olyan kifejezések is, mint: *a diktatúra, kolónia.* A „.....hadianyag az egyetlen áru, amit árra és haszonra való tekintet nélkül szórunk szét” – írta A. Huxley (1947, 49. o.). A katonai területről szétterjedt és integrálódott a *taktika, stratégia, technika, logisztika* intenzív, képi tartalmú nyelve.

Gondolkodásunk ellentmondása, hogy a békés polgári létet, a biztonságot fegyverrel, – végső esetben öléssel – biztosítjuk, amelynek a jogosságáról teljes bizonytalanságban vagyunk, annak ellenére, hogy Richard Rorty (2007, 27. o.) amerikai filozófus oszlatja e bizonytalanságot a katona és rendőr tudatban, amikor kijelenti: „Ne ölj, hacsak nem országot védő katona vagy, hacsak nem egy gyilkost akadályozol meg tettének elkövetésében, hacsak nem állami ítéletvégrehajtó vagy, hacsak nem az eutanázia irgalmas gyakorlója vagy!” Ebben a folyamatban mindig konfrontá-

lódik a lövészárcok frontszelleme és az emberi szellem, s ez utóbbinak az érvényvesztése a legnagyobb a háborús időszakokban.

Az élethalálharc pillanataiban a világ a küzdők számára nem létezik, mint kultúra, elveszti humán információ tartalmát, ezt jelzik a szétbombázott kórházak, iskolák, templomok, temetők. Érdeemes-e a katona identitásával vagy a felé vezető út – Erős Ferenc kifejezésével – fényes identitás ígéreteivel, illúzióival foglalkoznunk, amikor a tisztok is negatív identitásra voltak kényszerítve például az 1948-1989 közötti időszakban, alanyi létükért vívott küzdelmeikben sorozatos vereségeket szenvedtek.

A hadseregekben az elmúlt két évszázadban *sem* az ember kultusza állt a középpontban. A háború valóságos viszonyai, szélsőséges helyzetei meghatározzák, és megkeményítik a katonai vezetők karaktervonásait is, azaz, *a funkció élesessége, offenzívebb karaktervonásokat eredményez.* A katonai felkészítés lényege is, a katona *offenzív magatartásra irányuló hajlamainak szervezése és szokásainak, karaktervonásoknak* – a kidolgozása, tartóssá tétele. Sokkal differenciáltabb a helyzet, mint ahogyan E. Fromm megfogalmazta, mert lehetnek ugyan olyanok, akik a hadseregbe „*a szabadság elől menekülnek*”, ők a hivatásukat betöltő, jó végrehajtó katonák – akik nélkül a hadsereg nem működne –, azonban a rosszabb variáció az olyan karakter, amelyik a hadsereg monotonájából *menekül a háború szélsőségeibe.* A katonai szervezetek olyan jellemzői, mint a „*vasfegyelem*”, „*vak engedelmesség*” a karaktert irányító mo-

tívumokká válhatnak, felerősítve az előítéleteket az ettől eltérően működő szervezetek, személyek iránt. *A kemény szervezeti jellemzők teljesen hatalmukba keríthetik, megbetegítetik az én-t.* Még jelenkorunkban is a nyers-katona számára egy-egy nagyváros lakói, mindig tehetetlen kispolgárok maradnak a maguk félelmeivel, szorongásával, görcseivel, neurózisaival, divatjaival, kényeztető összkomfortosságukkal.

Négy évtizeden keresztül „résztvevő-megfigyelő” voltam a katonaéletben, és számos antropológiai párhuzamot ismertem fel. Követve az amerikai példát, nem erőszakolt beszélni az antropológia jelenlétéről a hadseregben, mert már vannak ilyen munkakörök is. Célunk, jobban megismerni és megérteni a hadsereget, a benne szolgáló katonát, a fegyveres küzdelem alanyát.

A katonai gondolkodás egyébként is, a természet, társadalom, a világ és a történelem jelenségeinek megértésén alapszik. A katonaember gondolkodása nem más, mint *az emberi nem küzdelmi képességeiről* való gondolkodás, amelynek tömörített (komprimált) alakzata a háború, – a történelemben *ez a harci élményekkel, tapasztalatokkal telítődő tudat első alakzata is* – köztük a két világháború, amelyek közül az *I. Nagy Háború végének* centenáriumára emlékezett az emberiség a múlt évben.

Minden kultúra mélyén az ölés, (a gyilkolás) tragikumát találjuk, amint ezt már a klasszikus ókori görög drámaírók ábrázolták műveikben. A kulturális antropológia

olyan elemei, mint az *ellenség-barát, az eskü, a hős, a párbaj, a diadal, a temetés, a hadifogság, vagy a vallási mezőben a háborús könyörgések*, stb., a maguk eredetiségében vizsgálhatók a katonai területen. Szempontunkból azonban fontosabb, hogy az *indulat, a félelem, az akarat, a halál, az erőszak is e mezőbe tartozik*. A vezénylő hatalom a katonát kegyetlenné, a *harcbavetéssel teszi, amikor konkrétá válik az ellenség*. A test-test elleni küzdelemnek nincs más megoldása, ezért e területen egyből hasonlóná válunk az állathoz, de az összehasonlítás e vonatkozásban sem teljesen adekvát, mert az ember bestialitásában is felülmúlja az állatot. *Szigorúan véve a háború, csak az emberi társadalmak jelensége*. Az állatvilág hasonló jeleit, történéseit zavartalanul nem lehet átvinni az emberi társadalmakra – és fordítva – fogalmainkkal, kategóriáinkkal adekvátan nem lehet értelmezni azokat. Egyetérthetünk M. Heideggerrel (2004, 259. o.), amikor a következőt írja: „Ha feltesszük az első kérdést: Bele tudunk-e helyezkedni az állatba? – akkor ebben tulajdonképpen mi a kérdés? Nem más, mint ez: sikerül-e az állatot követnünk azon a módon, ahogyan hall és lát, ahogyan zsákmányát megtámadja, és kitér ellenségei elől, ahogyan fészket építi, és effélék? Nem az a kérdéses tehát, hogy itt a létező, amibe bele akarunk helyezkedni, valami másra vonatkozik – hozzáférés a zsákmányhoz és az ellenséghez, és valahogy bánik ezekkel.” A húsevő állat egyszerűen csak vadászik, *az ölés járulékos eleme táplálkozásának, mivel az nem történhet meg másként, és csak történik*. Vannak azonban további elgondolkodtató

jelenségek a hasonlóságra, így például a *találkozás* aktusa, a madarak és az ember világában. Illusztrációként két vadliba csapat találkozásának leírása (Bársony, 1904, 86. o.): „Ha a nomád vonulásban két család összetalálkozik, van öröm és zajos rianás. Összefut a népség, katonaság; majd meg körülkerülgeti egymást, amíg valamelyik harcias gácsérka bele nem csíp az egyik idegenbe. Abból lesz csak a sívás, sáporogás, amire következik a vizek megcsapkodása az egész sereg által. De azért csakhamar szent a béke, s vidáman válik szét a raj,...”

M. Georges Gurvitch (1963), a Szociológiai Világszövetség volt elnöke, a Sorbonne volt professzora nyomán azt mondhatjuk, hogy a csatát követő szinte azonnali *békekötés* jelenségének van egy, a kezdeti társadalmakra vonatkozó mozzanata, annyiban, hogy az érintettek egymást irtják, de míg az archaikus társadalmakban az erőszakot – *a bizalom teljes helyreállításaként – kötelező párbeszéd követte*, addig ma nincs ilyen törekvés. Megjegyzem, hogy különösen szembeűnő a találkozás hasonlósága, a szubkultúrájukat képviselő fiatalok csoportjainál.

Módszertanilag a filozófiai-antropológia aspektusából utalnom kell arra, hogy a tömeghadseregben minden hatás eléri az egyedi katonát is; amikor például, a hadsereg feladatává vált Magyarországon (ismételten) a belső rend fenntartása – az 1956-os forradalom leverését követően –, akkor a katoná a gyakorlatban tömegoszlató ékké, karhatalmi funkcióvá vált. A pszichológi-

ai, szociológiai, kommunikációs, kulturális-antropológiai kutatásokat is a hadviselés szükséglete – az ellenség pontosabb megismerésére való törekvés – ösztönözte. A kezdeti időszakban változó tudományossággal folytak a gyakorlati kísérletek (ismertek a haláltáborokba deportáltakon végzett embertelen kísérletek), és a gondolat-kísérletek; vagy a veszélyérzet által motivált kutatásokra »*örös rém*« természetének megismerésére, az 1950-es években Amerikában, ami azonban bizonyára még napjainkban is foglalkoztatja a kutatók és stratégiák egy részét. Ezek a politikai-propagandában fel-felbukkanó »*rémek*« kifogyhatatlanok, mondhatjuk az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján még itt Európában is.

Az ember megítélése kiszakíthatatlan történetiségéből. Az emberi viselkedés „természetessége” a kultúra, a társadalmiság hatására sokat veszített eredeti jellemzőiből (kényelmes életfeltételek, a munka gépesítettége, automatizálása inkább az intellektuális készségeket fejleszti, fizikailag inkább elpuhít, stb.). Úgy vélem, hogy *a történelem az ember nembeli lényegének, képességeinek kidolgozási folyamata*. A történetikronológia bizonyos értelemben veszít jelentőségéből, mert a tartamok folyamatossága fragmentumokban, szellemi készletekben, valamint más alakzatokban mindig jelen van, és összehasonlíthatók egymással az eltérő korszakokban is. A háború az emberi élethez ismétlődően hozzátartozó jellemző, azaz eredeti alakzatában ősi örökség, amit nemcsak a történelemtudományon belül lehet megköze-

líteni. A hadsereg genézise az ember szempontjából minden olyan tartamot magába foglal, amely lényegét tekintve nem változott. A háború elméletek egyre árnyaltabbá váltak, de a technika-technológia hatására, a háború gyakorlata egyre barbárabb. *Nem a tartam mineműsége, hanem, a funkcionálás hogyanja változott a történelemben*. Két alapvető jellemzőt említhetünk a *változókkal* kapcsolatban:

1) a harci tapasztalatok halmozódását, amelyek visszahatnak a harcmódra; valamint

2) a haditechnika, a harcanyagok cserélődését, helyettesítődését a tudományok és a technika fejlődésének eredményeként.

Ha a szerző és az időpont ismerete nélkül olvasnánk például, a háborúra való készenlét vagy a háborúk felosztását, akár korunkban is érvényesnek tarthatnák Richelieu osztályozását a háborúkról (Richelieu, 1688/1985 művére hivatkozik: Hildesheimer és Harai, 2015): az állam felgyülemlett rossz energiáinak kiadása; visszaszerezni, amit elvettek; megbosszulni a sérelmeket, amelyeknek büntetlenül hagyása újabb sérelmekhez vezet; a szövetségesek megvédése mások intervenciójától; a hódító gőgjének letörése; veszélyek megelőzése, valamint *különböző más okok miatt*.

Meg kell jegyeznem azonban, hogy minél mesterségesebb egy társadalom, annál mesterkéltőbbek szükségletei, érdekei, értékei, céljai, szabályai, stratégiái, és képzei, annál torzabb foncsorozottságú az a tükör, amelyben látja önmagát.

Módszertanilag hangsúlyozni kell azt az *eltérést*, ami a hadseregek és a műszaki/technikai tudomány, valamint a társadalomtudomány között van. A társadalomtudomány átrendezi, variálja a szabályszerűségeket, fogalmakat, események közötti folyamatokat, amelyek például a hadtudomány és a politikatudomány esetében, bizonyos időszakokban deduktív módon egybekapcsolódtak (gondoljunk a sztálini-időszakra). *Ezért a módszer kritikai*. E módszerrel azt a bevett, több tekintetben vak, konszenzust is kívánom oldani, ami a hadtudományi munkák olvasói között húzódik, és kevésbé tolerálja az eltérést ettől a reflextól. A mostani időszak azonban már olyan, hogy újra kell értelmeznünk a civil társadalom és a hadsereg, valamint a katona viszonyát a hadsereghez s önmagához. H. Barbusse kifejezésével a társadalomtudomány geometriává, *érzelemmentes* szabályrendszerévé vált a 20. század háborús, totális időszakaiban. Ezt a ridegséget a *pszichoanalízis* törte át a múlt század elején. A pszichoanalízis keletkezésétől fogva érzékeny, kritikus viszonyban van a totalitárius hatalommal, és a háborúval. A maximát, amit Szun-ce megfogalmazott, hogy „ismerd az ellenséget és ismerd önmagadat s legyőzhetetlen leszel”, végsősoron a pszichoanalízis segítségével lehet kiaknázni, a harc szélsőséges fázisaiban az emberi viselkedéseket megérteni. A valóban tudományos logika – vélekedett Ferenczi Sándor – szándékosan nem hagyhat feltáratlanul, valami valóságosan létező dolgot. Vissza kell térnünk produktív jelzéseikhez, magyarázó elveihez, tárgya-

hoz, ha a katona antropológiai, filozófiai-antropológiai jellemzőiről gondolkodunk. Jelenkorunk eseményei nyomán azt tapasztaljuk, hogy emberi stádiumba többször juthat az ember, de többször is kieshet belőle.

A tudományos humanizmus szempontjából közelítve sem kerülheti el figyelmünket történetileg, hogy a hadi mesteriségben való jártasság nélkül, *nem lehetett volna államot alapítani és megvédeni*. A küzdőképességnek ez a formája nem vesztett értékéből. Az elmúlt évszázadokban a harc a zoológia törvényére redukálódott. *A történelem az erők leltára*. A világháborúk a pusztítás nagyipari eszközeit, a destruktív ösztönökkel összekapcsolva, az egész civilizációs héjszerkezetet lerobbantották az emberiségről. A történelem kódolta bennünk, hogy a háborút csak *halálként és szenvedésként* értjük. A harcoló katona is – J. Huizinga (1991, 82. o.) megfogalmazásában – „Kímondhatatlanul többet szenved, mint amennyit cselekszik, s cselekvése is szenvedés.” A katona egyébként, a totális rendszerekben nem a halála pillanatában válik áldozattá, *hanem folyamatosan az*. Nem véletlen, hogy már gyermekkorban kifejlődik bizonyos tartózkodás, a katonai szolgálattal szemben. A hetvenes évek végén az egyik honvédelmi napon, amely az általános iskolás gyerekeknek volt hívatott bemutatni a hadsereget, megkérdeztem a körülöttem álló 6-8 gyereket, hogy ki nem akar katona lenni? Egy gyerek jelentkezett. Kérdésemre, hogy „Mit csinál, ha mégis be kell majd vonulnia?” azt válaszolta – a többiek érdeklődé-

sétől kísérve – „Beteg leszek, felmegyek a gyengélkedőre, onnan kiküldenek a kórházba, a kórházból leszererek és visszamegyek civilbe.” A körülbelül harmadikos (8 éves) gyerek válasza mutatja, hogy eddig az életkorig ismert volt a betegségen/lelki betegségen keresztül vezető út a szolgálattól való megszabaduláshoz, vagy, ami akkor igen fenyegetően hangzott, mint büntetési tétel – a szolgálat alóli kibúváshoz. A valóban betegeknek azonban, a hadsereg sohasem pszichológiai rejtvény, sokkal inkább *csapda*, amelyben vergődnek. A pedagógiai cél úgy gondolom, az optimális fejlődés lehet (lásd Zrinszky, 2002 nevelés fogalmát) napjainkban, amely igazodik az életkori sajátosságokhoz, fenyegetésektől, destrukcióktól mentes, alanyi részvételen alapuló.

Összességében, e munka célja rendezni, értelmezni valamint magyarázni a jelenségeket és tényeket, megállapítva bizonyos szabályszerűségeket, vázolva a katona antropológiájának tartalmi vonatkozásait. Jean-Francois Lyotard kifejezésével az intellektuális divatok váltakozása a maguk intézményeivel az elmúlt néhány évtizedben mintha felgyorsult volna, és gyakran átcsapnak szellemi korrupcióba is. Ezek a divatok gyakran ráközelítenek a társadalom berendezkedésének problematikájára, és vádolják egymás felemásra sikerült alakzatait, amelyek már nem csak „beszédmódok”, hanem az emberi gondolkodást megnyomorító realitások is. Gon-

doljuk végig Magyarország esetében a 20. század nyolc-kilenc rendszerváltását. A téma nemcsak érinti, hanem fontos részét képezi a hatalmi struktúrák és hatalmi viszonyok, önmagukon belüli szerveződése, szabályrendszere, valamint hatása van a kultúrára és az emberekre. Ma tudjuk, hogy nem csak parlamentáris demokrácia van, hanem van közvetlen, elnöki, direktóriumi, sőt parancsuralmi demokrácia is, feltéve, hogy az államakaratot és a népet összekötő kapocs megvan, és aki a hatalmat gyakorolja, bárki is az, számadással tartozik az ellenőrző népnek és elmozdítható – írta Wilhelm Röpke. Természetesen közben lehetnek aggasztó határesetek, ez utóbbi megjegyzésébe belefér a katonai demokrácia is. Majd hozzáteszi: minden korszakot az jellemez legjobban, mi a véleménye Caesarról, Nagy Sándorról, Cromwellről, Richelieuról vagy Napóleonnól. Egy személyes beszélgetés alkalmával mondta nekem Kéry Kálmán vezérezredes, hogy gyakran lebecsülik a katonai rendszerekben a demokratikus elemek jelentőségét. A „katonai-demokrácia” szóösszetétel ettől függetlenül okozhat némi zavart. Felvethetjük, hogy lehet-e mérőeszköz az, hogyan vélekednek a megkérdezettek ezekről az „erőszak-emberek”-ről. A vonatkozási pontként megjelölt, kiemelkedő történelmi személyiségek is mind eltérő rendszereket működtettek.

Van néhány faktor, amelyek mindig valamilyen rezonancia szinten jelen vannak a társadalmak életében, így:

- a) az erőszak valamelyik típusa (ez nem tisztán megállapodás vagy raciona-

lizmus kérdése, mert ha csak az lenne, már megteremthető lett volna a kultúrák demilitarizálása). Más azonban a szervezett és a szerves erőszak. Kultúrákat azonban csak olyanokat ismerünk a történelemben, amelyekben hadseregek is voltak.

- b) Az integráció és a dezintegráció, amelynek járuléka lehet egyes embereknel és csoportoknál a társadalomból való „kiesés” (másként: deséncadrement).
- c) az autonomia (saját akarat) valamint a heteronómia (idegen akarat) is mindig rezonál.

A királyság, kereszténység, katonaság komoly hagyománya a társadalmaknak, amely fölött szemet hunyni lehet ugyan, de teljesen megkerülni nem. A téma lényege, egy-egy társadalom hatékony vezérlésének kérdése. Egyetlen társadalmi alakzat (rendszer) sem állandó a történelemben. Vannak a történelemnek szerves összefüggései, gondoljunk például az ipari korszakra, amely egyben a tömegek, a világválságok, a világháborúk korszaka is. E felsorolással jelezhetjük ennek a szerves folyamatnak az olyan következményeit, mint a környezetpusztítás, a tömeges elnyomódás, és nem utolsósorban a katonai demokráciák.

G. F. Kennan (1904-2005) történész, volt diplomata, „A történelem eleven valósága, George F. Kennan és John Lukacs levelezése” – című munkájukban megfogalmazza, hogy (Kennan 1966. június 17-i leveléből idézi: Lukacs, 2010, 50-

51. o.): „...a történelem megkülönböztető vonása az a tény, hogy elsődlegesen az egyénnel kell foglalkoznia, annak minden különösségét figyelembe véve. Csakhogy nincs teljesen objektív platform, melyről az egyén megítélhető volna. Az ítélet – és ez a szépsége és a gazdagsága – mindig két egyén, a megítélt és a megítélő összjátékának eredménye, és ugyanannyira tükrözi és jellemzi az utóbbit, mint az előbbit. Egy másik egyén személyiségének elemzése és viselkedésének leírása nem választható el teljesen saját személyiségünk-től és viselkedésünk-től: e dolog megértése bizonyos fokig egyet jelent önmagunk megértésével és ennél fogva önmagunk fölé emelkedéssel. Más szóval a történelmi megismerés részben az önmegismerés egy formája.”

Irodalom

- Bálint L. (szerk.) (1924): *Nagy Írók - Nagy Írások. Harmadik Sorozat I.: Balassa Bálint Minden Munkái*. Genius, Budapest.
- Bársony István (1904): *Erdőn mezőn - Természeti és vadászati képek*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részv. Társ. Kiadása, Budapest.
- Borzsaák I. (1984): *A Nagy Sándor - hagyomány Magyarországon*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Campanella, T. (1602/1942): *Napállam*. Phönix, Budapest.
- Eco, U. (2007): *Gyufalevelek*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Fehér F. (2007): *A bestiárium antropológiája (Politikai filozófiai tanulmányok)*.

- GOND-CURA Alapítvány, Budapest. 9. o.
- Ferenczi S. (1918): A mechanika lelki fejlődéstörténete (Kritikai megjegyzések Ernst Mach egy tanulmányához). *Nyugat* (11) 1918, II, 13-24. szám 487-494. o.
- Gurvitch, M. G. (1963): *Déterminismes sociaux et liberté humaine: vers l'étude sociologique des cheminements de la liberté*. Paris: PUF
- Hahn I. (szerk.)(963): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 223 -224. o.
- Heidegger, M. (2004): *A metafizika alapfogalmai*. Osiris Kiadó, Budapest
- Hildesheimer, F. & Harai, D. (2015): *Dictionnaire Richelieu*. Paris: Honoré Champion
- Huizinga, J. (1991): *A holnap árnyékában – Korunk kulturális bajainak diagnózisa*. Tevan kiadó, Békéscsaba
- Huxley, A. (1947): Tudomány, szabadság, béke. Franklin Társulat, Budapest.
- Lukacs, J. (szerk.)(2010): *A történelem eleven valósága – George F. Kennan és John Lukacs levelezése*. Európa Kiadó, Budapest
- Macaulay, T. B. (1961): Esszék. In: Sükösd M. (szerk.): *Macanlay esszék*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Malinowski, B. (1968): *Une Théorie scientifique de la culture et autres essais*. Paris: François Maspero.
- Mead, G. H. (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom - szociálbehaviorista szempontból*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Morgan, L. H. (1962): *Az ősi társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nagel, E. (2005): Funkcionalizmus a társadalomtudományban. In Bertalan L. (szerk.): *A társadalomtudományi fogalmak logikája. Klasszikus tudományfilozófiai írások*. Helikon Kiadó, Budapest. 201. o.
- Richelieu, A. J. du P. (1688/1985): *Testament politique d'Armand du Plessis, cardinal duc de Richelieu*. Caen: Centre de philosophie politique et juridique
- Ricoeur, P. (1991): A bizonyítás problémája Freud pszichoanalitikai műveiben. *Thalassa*, 1991 (2), 93- 114. o.
- Rorty, R. (2007): *Filozófia és társadalmi vélemény*. L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság, Budapest.
- Schopenhauer, A. (1943): *Szerelem, élet, halál*. Franklin Társulat, Budapest.
- Whewell, W. (1989): *Theory of Scientific Method*. Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Zrinszky L. (2002): *Nevelélmélet*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest

A HADIROKKANT OTTHONOK MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETE

Szerzők:

Fejes Zsolt (PhD)
Magyar Honvédség Egészségügyi Központ

Mihók Sándor (Dr. Jur.)
nyugalmazott jogtanácsos

Első szerző e-mail címe:
zsoltfejesdr@yahoo.com

Lektorok:

Mező Katalin (PhD)
Debreceni Egyetem

Mező Ferenc (PhD)
Eszterházy Károly Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmányban a szerzők bemutatják a magyarországi hadirokkant otthonok történetét a kezdetektől a rendszerváltásig. A dolgozat áttekinti a hadigondozás (hadirokkant otthon) rendszerének alapvető funkcióit, beleértve a hasonlóságokat és különbségeket valamint felvázolja a korszak szociális ellátásának szerepét. A cikk hasznos lehet mindazok számára, akik – általános – áttekintést szeretnének kapni a hadirokkant otthonokról.

Kulcsszavak: hadigondozás, hadirokkant otthon

Diszciplínák: orvostörténet, katonaegészségügy

Abstract

HISTORY OF THE DISABLED VETERANS HOME IN HUNGARY

The authors of the recent study present and evaluate the characteristics of the disabled veterans home in Hungary from the beginning to the change of regime. This paper presents the basic functions of the military solicitude (disabled veterans home), including the similarities and differences and also outlines the prominent roles of social services. The article could be useful for all those who want to have a general overview of the disabled veterans' home.

Keywords: military solicitude, disabled veterans home

Disciplines: medical history, military health care

Fejes Zsolt és Mihók Sándor (2019): A hadirokkant otthonok magyarországi története. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 59-72.
doi: [10.35404/LH.2019.1.59](https://doi.org/10.35404/LH.2019.1.59)

Mielőtt – vázlatosan – áttekintenénk a hadirokkant otthonok magyarországi történetét, szükséges tisztáznunk, hogy kik is voltak a hadirokkantak, vagy, ahogy Európa szerte nevezték őket: az invalidusok. Az invalidus szó latin eredetű, jelentése: erőtlenség, rokkant, szolgálatra képtelen katonára. Az invalidusok háza pedig olyan menedékház, ahova a rokkant katonákat ingyen vették fel teljes ellátásra, sőt ha szükséges, gyógyításra is.

A rokkant katonák megbecsüléséről, gondozásáról már az ókortól vannak töredékes emlékeink, és Európa középkori történetének tanulmányozása során is találkozunk a sebesült és megrokkant katonákról való gondoskodással. Kontinensünkön azonban alig található írásos adat a lovagkört követő és katonailag „zsoldos korszaknak” nevezett időből. A megmaradt források szerint a 13. században Fülöp Ágost francia uralkodó alapított először kórházszerű menhelyet, de ténylegesen csak 1576-ban jött létre Párizsban az ún. Maison de la Charité chrétienne. A 16. században a sebesülteket általában a katonai hadműveletek területén levő városi vagy egyházi ispotályokban hagyták, ellátásukért pénzt fizettek, de a sérült és rokkant katonák további sorsáról alig gondoskodtak. A rokkantaknak vagy özvegyeknek egyszeri pénzsegélyt adtak, azonban a legtöbbjük koldusbotra jutott.

Fontos mérföldkő, hogy a modern nemzetállamok létrejötte (1648) óta az államok kizárólagos monopóliuma lett a háborúk viselése. Azonban az első generációs hadviselés korában a vonalban vagy

oszlopban harcoló embertömegeket a tábori kórházak már nem tudták elég gyorsan követni. Ezért sok sebesült a harc közben – jórészt ellátatlanul – halt meg, nem jutott el a kórházig. A túlélő rokkant katonák sorsa pedig szinte kilátástalan volt. A harmincéves háború után a „feleslegessé vált” rokkantak valóságos csapást jelentettek Európára nézve: csapatokba verődve fosztogattak, raboltak és gyújtogattak. Ezért kerültek a Richelieu korabeli Franciaországban a súlyos sebesültek zár alá a Hospital de la Pitié-ben, a rokkantakat pedig kiségitő szolgálatra várakba vezényelték és Párizsból minden rokkant katonát kitiltottak. XIV. Lajos Saint-Germainben olyan invalidus házat épített, amelyben orvosok és sebészek gondozták a rokkantakat. Az angliai Chelsea városában 1680-ban a szárazföldi, Greenwichben a tengeri haderő rokkantjainak szerveztek gondozóintézetet. Oroszországban a cárné 1682-ben több monostort utasított rokkant katonák befogadására. Ausztriában a bécsi Allgemeine Krankenhaus épült a rokkantak gondozására, de a 18. század elején Bécsben, Prágában és Nyitrán is alapítottak katonai „rokkantházakat” (Mihók, 2018).

Magyarországi

hadirokkant otthonok a

18. századtól a Nagy Háború végéig

Hazánkban – európai mintára – már a 18. század első harmadában megjelentek a rokkant katonák, invalidusok elhelyezésé-

re – és alapvetően nem gyógyítására – szolgáló intézmények, amelyek alapítását nem az állam karolta fel, hanem elsősorban a rokkant alapok és a kegyes alapítványok adományából jöttek létre. A Pesti Invalidus Ház, a „hadastyánok pesti palotája” is ilyen nagylelkű adományokból épült fel. 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követően a budapesti Külső-Soroksári úton magánadakozásból felépült a Pesti Honvéd Menház, amely csak az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc agg katonáinak nyújtott kezdetben elhelyezést, az idő előrehaladtával pedig egészségügyi ellátást is.

A közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról szóló 1875. évi LI. törvénycikk alapján minden rokkant katona – tekintet nélkül rászorultságának és fogyatkozásának a fokára – rokkant-nyugdíjban részesült, a sebesült ezen felül sérülési pótdíjat is kapott. A törvény rendelkezett „a katonai rokkantak házainak ellátási állományába való fölvetelről” is. Az Osztrák-Magyar Monarchia Bécsben, Pettauban, Prágában és Nagyszombaton tartott fenn katonai rokkantházakat, amelyek nem minősültek katonai gyógyintézeteknek. A „boldog békeidők” idején az állami gondoskodáson kívül a kiszolgált katonák országszerte megalakították a helyi „hadastyán egyleteket”, amelyek az ókori római katonai egyesületekhez hasonlóan, a kölcsönös segélyezést és tagjaik tisztességes eltemetéséről való gondoskodást tűzték ki célul. A rokkant, munkaképtelen katonák gondozása ebben az időszakban – az elmúlt

évszázadokhoz hasonlóan – a családi kötelék keretein belül zajlott. Azonban a Nagy Háború az emberi életekben, emberek testi épségében, köz- és magánjavaliban már olyan nagyarányú pusztítás vitt végbe, hogy a háború áldozatairól és kárvallottairól intézményes gondoskodás vált szükségessé valamennyi hadviselő országban. Ezt az intézményes „*istápolást és támogatást*”, mely a hősi halottak családjára, a megrokkant katonákra és ezek családjaira is kiterjed, nevezzük hadigondozásnak (Pettkó-Szandtner, 1924).

A hadigondozás az akkori közigazgatási beosztás szerint a szociális igazgatás fogalmköréhez tartozott, működése szerint három fontos részre volt osztható, mégpedig: a gyógyászati tevékenységre, a járadékszolgáltatásra, valamint a polgári életben való beilleszkedésre és a szociális támogatásra. A Rokkantügyi Hivatal vezetői felismerték, hogy a rokkantaknak már nem kizárólag az 1875. évi LI. törvénycikk alapján járó pénzbeli járandóságokra van szükségük, hanem egy egészen más és új ellátásra: tanácsokra, oktatásra, munkaeszközökre, emellett természetesen gyógyszerekre és állandó orvosi gondozásra is (Parádi, 1939).

Az 1916-ban indult „rokkantügyi akció” élharcosa Klebelsberg Kuno „A magyar rokkantügy szervezete” című művében az alábbiak szerint foglalta össze a rokkantházak jövőjét (Klebelsberg, 1916):

„A gyógyíthatatlan és munkaképtelen rokkantak számára az államnak kell megélhetésüket biztosító rokkantsági nyugdíjat nyújtani, a tár-

sadalmi áldozatkészségnek pedig egy másik szép célja, hogy otthonszerű kórházú emelésével elviselhetővé tegye azoknak a rokkantaknak életét, akik később is állandó orvosi felügyeletet igényelnek és kiknek nincsenek hozzátartozói”

Elgondolkodtató, hogy ebben az időben a közös hadügyminiszter kezelésében működő nagyszombati rokkantházon kívül más ilyen intézmény nem létezett. További hadirokkant otthon(ok) létrehozására a háború alatt egyáltalán nem került sor. A beteg és teljesen munkaképtelen rokkant katonák ellátását az állam társadalmi úton létesítendő menedékházak felállításával kívánta megoldani. Ezekben a menedékházakban a katonákat az államtól kapott évjáradék ellenében ápolták és gondozták volna.

A háborús viszonyok azonban nem tették lehetővé ezek létrehozását, a társadalmi adakozáson és gyűjtésen túl semmilyen gyakorlati lépés sem történt a megvalósítás céljából. Ez alól egyetlen kivételt ismerünk, mely szerint az Országos Hadigondozó Hivatal és az Irgalom Háza 1917-ben állami segély ellenében megállapodást kötött 14 gyógyíthatatlan rokkant katona befogadására. Ennek jelentősége az, hogy az Irgalom Háza nem volt kórház, mert nem gyógyítottak, csak ápoltak benne, és nem volt szegényház sem, holott betegei csak a szegénysorsúak közül kerülhettek ki. A ház célja és feladatai e két intézménytípus között helyezkedtek el. A gyógyíthatatlanok intézményes keretek között történő ápolása így méltán teszi az Irga-

lom Házát a mai modern tanatológia és a magyar hospice házak elődjévé (Simon, 2012).

Hadirokkant otthonok a két világháború között

Azok a világháború frontjain súlyosan megnyomorodott magyar katonák, akiket nem tudtak valamely intézetben elhelyezni és ezért hazakerültek, lényegében ki voltak szolgáltatva a környezetüknek és a háborút követő rossz körülmények miatt minden bizonnyal komoly terhet jelentettek a családtagjaik számára is. A tökéletes megoldás kellő számú férőhellyel ellátott rokkantotthon(ok) létrehozása lehetett volna. A kormányzat szerint:

„...azonban jóval nagyobb terhet jelent az álamra a rokkantbázi ellátás, mint az a kellő mértékben felemelendő ellátási összeg, mely a rokkantnak családja körében való megélbétését biztosítaná.”

A feni idézet Pettkó-Szandtner Aladár M. Kir. Népjóléti és Munkaugyi helyettes államtitkár tollából származik, aki „A Magyar Hadigondozás” című művében fejtegette ki a hadigondozásról és ennek keretén belül a hadirokkant otthonról vallott személyes, de egyúttal kormányzatinak is tekinthető álláspontját. A fentiekre tekintettel csak 1922. októberében hozták létre az egykori Laudon kaszárnyában a M. kir. Hadirokkant Otthont, mely 300 férőhellyel nyitotta meg kapuit (Pettkó-Szandtner, 1924). 1924-től a hadirokkan-

tak, hadiözvegyek és hadiárva hadigondozási jellegű ellátásának szabályozása és felügyelete a Honvédelmi Minisztériumtól a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe, maguknak az igényeknek a megállapítása pedig az állandó lakóhely szerint illetékes igénymegállapító bizottság hatáskörébe került. A hadigondozottak járadékszerű ellátásának szabályozásán és felügyeletén kívül a minisztérium hatáskörébe tartozott a hadigondozási intézményeknek: a budapesti M. kir. Hadirokkant-Otthonnak (IX., Timót-utca 3.), a M. kir. Tüdőbeteggyógyintézetnek (I., Németvölgyi-út 29.) központi felügyelete, személyzeti és dologi igazgatása.

A *M. kir. Hadirokkant-Otthon* a háborúban súlyosan (rendszerint legalább 75 százaléknyra) megrokkant, volt nem hivatásos állományú katonák végleges elhelyezésére szolgált, abban az esetben, ha megélhetésük a polgári életben nem volt biztosítható. Az intézet létszáma 1929-ben már meghaladta a 200 főt. A felvett hadirokkantok között nagy számban voltak hadivakok, továbbá teljesen mozgásképtelen, vagy mindkét lábra csonkított hadigondozottak is. Elme és tüdőbetegeket azonban az intézet szabályzata értelmében nem lehetett felvenni, valamint olyan hadirokkantokat sem, akiknek állapota kórházi kezeléssel még javítható volt. Az otthonba felvett hadirokkantok teljes ellátást (lakást, ételmezést, ruházatot, gyógyszerellátást stb.) kaptak, amivel szemben a beszüntetett rokkantsági járadék helyett csupán kisebb összegű, állandó segílyt kaptak. A hadirokkant-otthonhoz kosárfonó és ke-

fekető foglalkoztató műhelyek is tartoztak, amelyekben a hadirokkantok a „munkaórák” alatt dolgozhattak és munkájuk után „munkajutalmat” is kaptak. Az otthon gondozottjai közül a volt legénységi és altiszti állományú katonák közös kórtermekben, a volt tisztek pedig külön szobákban laktak. Az intézet rendelkezett rádióval is felszerelt társalgó-, olvasó- és dohányzóhelyiséggel, továbbá volt házikápolnája és általában minden olyan berendezése, amely a hadigondozottak otthon-szerű ellátásához szükséges volt. Ezen kívül az otthon mellett működött egy elkülönített sebészeti osztály, amelyen különösen a hosszabb csontplasztikai kezeléssel gyógyítható hadirokkantok részesültek ideiglenes ellátásban. A kor kiváló sebésze és egyúttal az osztály vezetője Ertl János professzor és munkatársai több mint kétezer csontsérülést és sérüléssel szövődményekben szenvedő beteget gyógykezelték nagyrészt műtéti úton (Fekete, 1931).

A felvételre várakozó rokkant katonák jelentős száma azonban már halaszthatatlanná tette a Hadiotthon bővítését. Ezért Horthy Miklós kormányzó 1925. április hó 27-én kelt 693/K. I.—1925. számú „legmagasabb elhatározásával” hozzájárult az „1848/49-es Honvéd Menház”-nak „M. kir. Rokkanház” történő átszervezéséhez. Az átszervezés augusztus hó 01-jei határidővel történt és az 1848/49-es aggharcosok jogai, felvételükre való igénye stb. változatlanul fennmaradtak. A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1925. évi 104.723. számú rendelete részleteiben szabályozta az igényjogo-

sultak „otthonszerű elhelyezését”. A teljesen elesett és otthon vagy család nélküli hadirokkantokról úgy kívánt a népjóléti kormány gondoskodni, hogy részükre egy olyan intézetet létesített, amelyben körülbelül 250-260 „teljesen nyomorék hadirokkant” került elhelyezésre.

A Budapest, IX., Külső-Soroksári út 114. sz. alatti Rokkantház személyzetének rendszeresített állományában az igazgatón – és a 27 fős személyzeten kívül – még két hámos ló (!) is helyet kapott. Az orvosi szolgálatot a rokkantház igazgatója és a hozzá beosztott orvos látta el. Az orvosi szolgálat kiterjedt a rokkantház állományába tartozó valamennyi beteg gyógykezelésére, az egészség ápolására, az egészségügyi teendők vezetésére, továbbá az elhelyezés, táplálkozás, testi tisztaság és az öltözködés felügyeletére, valamint az egészségügyi anyagról való gondoskodásra és ezekkel kapcsolatos írásbeli teendők ellátására. Az orvosok egyike a rokkantházban berendezett orvosi lakásban lakott. Az orvosok helyettesítése és pótlása iránt a népjóléti miniszter intézkedett. A vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr Magyarország kormányzójává választása tizedik évfordulójának megörökítéséről szóló 1930. évi XI. törvénycikkben szerepelt két új hadirokkant otthon megépítésének terve is. A törvény általános indokolása szerint:

„A Budapesten létesítendő hadirokkant-otthonnal a nemzet újabb jelét akarja adni hálójának és gondoskodásának derék fiaival szemben, akik a nagy háborúban a háza ezeréves határainak

védelmében a harctereken testiük és egészségük épségét áldozták fel, és mint teljesen rokkantak, munkaképtelenné váltak. Végül a Szegeden létesítendő honvédrokkant-otthonnal a nemzet gondoskodni kíván azokról a derék honvédekről, akik nemes hivatásukban szolgálatuk teljesítése közben váltak munkaképtelenné.”

Sajnos a nagy gazdasági világválság keresztülhúzta a kormányzat számításait, a két új hadirokkant otthon csak terv maradt.

1932. július 01-jei hatállyal a m. kir. Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumtól a m. kir. Honvédelmi Minisztérium hadigondozási osztálya vette át – többek között – a hadirokkantok végleges rokkant-házi elhelyezésének engedélyezését. A hadirokkantok és más hadigondozottak ellátásáról szóló 1933. évi VII. tc. (Hrt.) hatálya alá tartozó hadirokkantok rokkantotthoni elhelyezését a M. kir. Honvéd Rokkantház és Hadirokkantotthon telephelye (Budapest I. Németvölgyi-út 29.) látta el. Az intézeti gondozottaknak lakással, étellel, ruházattal és gyógyszerekkel ellátása, orvosi kezelése, valamint felügyelete, és a lelki szükségleteikről való gondoskodás tekintetében a honvédelmi miniszter által kiadott „szervi határozványok” és a szolgálati utasítás rendelkezései voltak az irányadóak.

A megszünt M. kir. Tüdőbeteggyógyintézet – korszerűtlen – baraképületeiben elhelyezett hadirokkantok elhelyezési körülményei azonban lényegesen rosszabbak voltak, mint amelyet a Timót utcában kialakított épületegyüttes nyújtott. 1936-ban

103 hadirokkant ápoltak az intézményben. Az áldatlan körülményekről még az Országgyűlés Képviselőházának ülésén is vitáztak a képviselők.

Az ellenzék álláspontja szerint a Hadirokkant Otthonban a legnagyobb probléma a gyakorlatlanság, a rossz szellem és a hibás intézkedések, döntések sorozata:

„...Mert ott ugyebár találunk egy termet, ahol csupa egy lábú ember van, találunk egy másik termet, ahol csak a törzsük van meg a bősöknek, találunk egy harmadik termet, amely tele van olyan ágyon fekvő reszketősökkel, akik 18—20 esztendeje minden tagjukban reszketnek, sőt olyan is van közöttük, akinek a nyaka reszket, úgyhogy táplálni nem tudják, s az ottaniak kénytelenek végignézni, hogyan pusztul el. Ha azonban ebből a templomból kijövünk, könnybe lábadt szemekkel s keressük, mi volna itt az orvoslás, az orvoslást abban látjuk, hogy az ilyen félkarú ugyancsak oda utalt hadirokkantakat vegyék ki abból a környezetből és adjanak nekik tisztességes hadirokkantellátási díjakat, hogy otthon is meg tudjanak élni...” (OGY Képviselőházának 134. ülése).

A háború során, ezekben a körülményekben sajnos nem történt lényeges változás.

A hadirokkant otthonok sorsa a II. Világháború háború befejezésétől a rendszerváltásig

A 346/1945. M. E. rendelettel megkezdődött a hadigondozás szabályainak mó-

dosítása, annak bizonyos – egyre szűkebb – személyi körre történő korlátozása. A megszorítások alapvetően kétirányúak voltak: egyrészt kizártak a hadigondozásból egyes, az 1944. október 15-ét követően igényjogosulttá vált személyeket, másrészt a hadigondozottak pénzellátásra való jogosultságát a megélhetést biztosító jövedelem vagy tevékenység hiányához kötötték. A fenti jogszabályok az igényjogosultak osztályba sorolását is többször módosították, amely a hadirokkant otthoni jogosultságot is érintette (2/1998. (II. 4.) AB határozat).

1945. decemberében az utcán kolduló láb és karnélküli hadirokkantak nyomasztóan nagy száma már olyan súlyos társadalmi problémát jelentett, hogy a népiéleti tárca egy hivatalos közleményt adott ki. A közleményben ígéretet tettek „egy nagy befogadású állami hadirokkant kórház és otthon” kialakítására (MTI/ 5. kiadás, 1945). Ez az ígéret azonban ebben a formában soha nem valósult meg. 1946-tól a Magyar Állami Hadirokkant Otthonban (Bp. II., Marcibányi tér 3.) helyezték el az igényjogosult hadirokkantakat, sajnos a pontos létszám adatok nem ismeretesek.

Az állami rokkantotthonokban elhelyezett személyek létszáma 1948-ban 200 fő, 1949. évben már 420 fő volt. 1949-től a hadigondozottak sorsa „megpecsételődt”, amelyet egy hadigondozásról szóló tájékoztató ekként foglalt össze. A kiadvány „Őszinte előszó” bevezetője nyers egyszerűséggel fogalmazta meg, hogy a kommunista hatalom miként vélekedett a hadigondozottakról:

„Lássunk tisztán: az elmúlt két világháború rokkantjai botcsinálta hősök voltak, a magyar katonák százezerei a német nagytökések, a magyar nagytökések érdekeiért rokkantak meg vagy pusztultak el s így csupán sajnálatos áldozatai egy rothadt rendszernek. Ez a rendszer nálunk már a múlté. Ma a nép van a kormányrúdnál, és ha okosan tekint a jövőbe és tiszta szemmel néz a múltba, megad minden lehető támogatást a háború áldozatainak, de nem részesíteti túlzott előnyökben az igazi hősök, a béke védői, a munka hősei rovására...” (Hadigondozás, 1948).

A helyzet árnyalása céljából idéznénk a magyar agrárpárt, a Nemzeti Parasztpárt egyik képviselőjének egy 1948-as országgyűlési felszólalásában kifejtett sajátos elképzelését is:

„Gondoskodni kell a rokkantaknak, a koldusoknak és a cigányoknak olyképpen való elhelyezéséről is, amint azt én 1947 augusztusában Jugoszláviában láttam. Néhány napra kimentem, széjjelnéztem és az ragadta meg elsősorban a figyelmemet, hogy sem egy hadirokkantat, sem egy árvát, sem egy koldust, sem egy cigányt, nem láttam egyik városban sem.”

A képviselő mentésére szolgál, hogy elhitte a népjóléti miniszter azon ígéretét, mely szerint a „célcsoport” elhelyezése céljából 150 szeretetotthon építését tervezi a kormányzat, de mai szemmel teljesen elfogadhatatlan és durván kirekesztő ez az elképzelés (Országgyűlési napló, 1947. III. kötet).

A fentiek tükrében kész csoda, hogy 1950-ben a hadirokkant-otthoni elhelyezésre jogosultak (480 fő) részére Budapesten, XII., Németvölgyi-út 41-45. sz. alatt 160, VIII., Horánszky u. 24. sz. alatt 40, Kálmáncsán (Somogy vármegye) 100, Tompán (Bács-Bodrog vármegye) 120, és Putnokon (Borsod vármegye) 60 férőhelyes hadirokkantotthont létesítettek. A hadirokkantotthonokban csak azokat a hadirokkantokat helyezték el, akiknek létfenntartását, külön ápolását és gondozását súlyosabb fogyatkozása miatt sem maga, sem környezete nem tudta biztosítani (Állami költségvetés, 1950). Jogtörténeti érdekesség, hogy katonai hatósági engedély nélkül nem nőülhettek a dualizmus idején – illetve a Nagy Háború után – a „katonai rokkantotthon tagjai”.

Ezt a korlátozást Rákosiék ugyan nem vették át, azonban ennél egy sokkal félelmetesebb és embertelenebb intézményt vezettek be – szerencsére csak pár évre – a Belügyminisztérium felügyeletébe került hadirokkant otthonokban. A katonai rokkantotthonokban elhelyezett volt katonák, valamennyi bűncselekmény elkövetése esetén (!) a katonai bíróságok hatálya alá tartoztak. Véleményünk szerint ez a megfélemlítésnek a korszakban alkalmazott egyik szokásos és százalmas, de félelmetes eszköze volt. A rendszer még a szinte vegetáló volt katonákat is potenciális ellenfélnek tekintette. A hatalom – néha – azért megmutatta, hogy milyen „nagylelkű”. Egy 1950-es koncepció perben például a 75 %-os hadirokkant Kászonyi András halálos ítéletét az Elnöki Tanács

kegyelemből életfogytiglanig tartó börtönre változtatta, társait azonban halálra ítélte (Hadtörténelmi Levéltár, 1991).

A fentiek alapján egyértelművé vált, hogy a hadirokkant otthonokban elhelyezett katonák, nemhogy „zongorateremre, közösségi fürdőre”, de még kényelmes és otthonoszerű ellátásra is alig számíthattak. Korlátozott rehabilitációjukra az állam alig költött és olyan szakemberek sem voltak, akik ebben segíteni tudtak volna.

1951-ben államosították a budapesti Állami Hadirokkant Otthon intézményt. A korábbi korszerű tervvel – amely a hadirokkantak integrációját célozta meg – ellentétben az intézmény csupán ápolást és gondozást nyújtott. Az intézménybe egyre több különböző betegségben szenvedő rászoruló embert helyeztek el, azonban megfelelő képzésű szakszemélyzet szinten egyáltalán nem állt rendelkezésre.

A hadirokkant otthonba való elhelyezést a 6/1960. (Eü. K. 3.) Eü. M. sz. utasítás szabályozta. A budapesti intézményben 1966-ra a zsúfoltság megszűnt, az itt élők elkerültek a számukra speciálisan kialakított, szegregált szakintézményekbe, s eközben az addig a IV. kerületben élő mozgássérült lányok 1958-ban alapított Állami Szociális Otthona költözött a Marczibányi téri ingatlanba. 1959-ben még 120 hadirokkant élt a részükre épített elkülönített épületszárnyban.

Ebben az évben a hadirokkantak bejelentése alapján a II. kerületi Népi Ellenőrzési Bizottság és az Egészségügyi Minisztérium szociálpolitikai osztálya is vizsgálta az intézményben kialakult állapotokat.

Megállapították, hogy az élelmezés és a tisztaság nem megfelelő színvonalú, de a legnagyobb probléma az, hogy lelketlenül bánnak a gondozottakkal. Az intézmény vezetése ugyanis megfélemlítéssel, „spicliszolgálat” kiépítésével tartotta sakkban a hadirokkantakat. A vizsgálat során felkérték az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet osztályvezető főorvosát, hogy szakmailag értékelje a kialakult helyzetet. Szakvéleménye szerint (Balla, 1959):

„Orvosi szempontból a hadirokkantakat betegnek kell tekintenünk. Testi fogyatékságuk eltorzítja szellemi képességeiket, lelki világukat, személyiségüket. Fokozottabb törődést, gondoskodást igényelnek s lelki egyensúlyuk fenntartásához szükség van szervezett kulturális életre, képességeiknek megfelelő foglalkozásra és olyan közösségi szellem kialakítására, amely megóvja őket a kétségbeeséstől, a zülléstől.”

Sajnos nincs forrásunk arról, hogy miként oldódott meg a hadirokkantak további sorsa, de az egyértelmű, hogy a túlzó zsúfoltság miatt az elhelyezési körülmények teljesen alkalmatlanok voltak a hadirokkantak méltó ellátására. 1971-től Állami Szociális Intézet néven működött tovább az intézmény, ahol már nem gondoskodtak a hadirokkantokról, mivel „szétosztották” őket a szociális rendszer egyéb intézményeiben.

Hadirokkantak Otthonába ugyanis csak azt a legalább 75 % -os hadirokkantat lehetett beutalni, aki foglalkozása vagy kora miatt nem volt képes magáról gondoskodni, tartásra kötelezett hozzátartozója

nem volt, vagy az a gondozását szociális körülményeinél fogva családja körében nem tudták biztosítani (Heinz, 1966).

A vidéken működő Putnoki Hadirokkant Otthon életéről leginkább a helyi megyei lap, az Északmagyarország cikkeiből kaphatunk betekintést. A budapesti hadirokkant otthontól eltérően, a Serényi grófok putnoki „fehér kastélyában” sokkal jobbak voltak az elhelyezési és az életkörülmények. Az újság munkatársai az 1950-es évek közepétől rendszeresen látogatták a volt katonákat. Egyik beszámóljuk szerint:

„... végig jártuk a tiszta, meleg hálótermeket, az ebédlőt, a mosdókat s elidőztünk a társalgóteremben, ahol sakkoztak, biliárdoztak az otthon gondozottjai.”

1957-ben 72 hadirokkant élt az intézetben. Az állam az 1960-as évektől évente több mint egymillió forintot fordított az otthon fenntartására, ruhával, teljes ellátással, zsebpénzzel gondoskodva a lakókról. A gondozottak erejükhöz mérten részt vettek a munkában is. A kastélyt körülölelő közel 10 holdas hatalmas parkon túl kis kertészetet, gazdaságot létesítettek, ahol kora tavasztól késő őszig dolgoztak, ki-ki megfogyatkozott erejéhez képest. Még saját sertés hízlaldájuk is volt. Az óriási parkból betakarított szénát nem adták el, hanem abból teheneket tartottak és ezzel fedezték a rokkant katonák napi tejszükségletét. Munkájuk után külön jutalom is járt, mert erre is volt „keret”, évente mintegy 12 ezer forint. Igaz, ez nem

volt olyan sok, de ha hozzátették még a zsebpénzt is, akkor rendszeresen kített belőle a cigaretta és naponta egy-egy – engedélyezett – ebéd utáni kisfröccs is. Az otthonnak volt „televíziós készüléke”, könyvet ládazámra kaptak a járási könyvtárból, valamint rádió, biliárd, dominó és kártya is a gondozottak rendelkezésére állt (Adamovics, 1956, Bíró, 1956, 1961).

Az 1950-es évek elején a hadigondozott otthon a proletár internacionalizmus keretében nemzetközivé vált. A hazájukból elmenekült görög kommunisták menekülttáboraként is használták, de a harcokban megsérült görög „hadirokkantak” is elhelyezést kaptak az otthonban. Ez az idilli állapot az 1960-as évek végéig tartott, mivel – az egyre rosszabb állapotú – a kastélyba először 80, majd később 70 fiatal szellemi fogyatékos férfit költöztettek. Ezt követően az intézmény koedukálttá vált és már fiatal értelmi fogyatékos lányokat is befogadtak, egészen az intézmény 1991-es bezárásáig. A „profilváltás” következményeként a még élő hadirokkantakat áthelyezték a még működő „vidéki hadirokkant otthonokba”.

Az áthelyezéssel a putnoki hadirokkantak további sorsa nehezen kutatható mivel kikerültek az állami rendszerből és a helyi tanácsok kezelése alatt lévő szociális otthonokba kerültek.

A hadigondozási iratok esetében a helyi tanácsok iratkezelési munkáját meghatározó 8/1973. MTTH utasítást eltérően értelmezték a különböző típusú tanácsok. Például a főváros és a megyei jogú városok tíz év után selejtezhetőnek ítélték eze-

ket a dokumentumokat. A 2/1984 MTTH utasítás pedig továbbra is meghagyta ezt a kutatást nagyban megnehezítő értékelést (Balázs, 2016). Az elkövetkező években, sőt évtizedekben sajnos sok hadirokkant kényszerült koldulással kiegészíteni szerény juttatását, amelyről – meglepően – még néhány megyei lap is beszámolt. Említést érdemel például egy név és monogram nélküli pár soros cikk, amelyben a pécsi Széchenyi Gimnázium előtt üldögélő vak hadirokkantnak pár forintot adó és társai által jótekonyságáért kinevetett fiatal fiú emberséges tettét és kiállását örökítette meg a szerző (Dunántúli Napló, 1983).

A hadirokkantak sorsa, otthonoszerű elhelyezésük azonban már egyáltalán nem foglalkoztatta a döntéshozókat. A pártállam ellenben nem feledkezett meg a Tanácsköztársaság, a II. világháború kommunista partizánjai, ellenállói és az 1956-os forradalom eltipróinak és az arra érdemes párttagok „rokkant házi elhelyezéséről”. Az 1960-as évektől pénzt és energiát nem kímélve kiépítette saját rokkant házi rendszerét, amelyek „elit” szociális otthonok, nyugdíjasházak és veteránotthonok voltak.

Még 1985-ben (!) is létesítettek egy 33 lakrészes veteránotthont Budapest egyik legszebb fekvésű helyén, a Római parton. A megüresedő helyekre, a kialakult gyakorlatnak megfelelően „a Szocialista Hazáért Érdemrenddel kitüntetett elvtársak és özvegyeik” nyertek felvételt és sokak vágyálma volt a korszak egyik legfelkapottabb otthona: a budapesti Rózsa Ferenc Veterán Otthon is. Az otthon emelt szín-

tű étkezési normával, kiemelt egészségügyi ellátással és téli-nyári üdüléssel várta az arra jogosult lakókat.

A jó körülmények ellenére a lakók egy része erősen italozott, egyesek a más, kiemelt szociális otthonból (például: Március 21. Otthon) érkező új lakókat „szegényháziaknak” nevezték, amelyet a Budapesti Pártvégrehajtó Bizottság 1973. július 6-án tartott vizsgálata is kiemelt (HU BFL - XXXV.1.a.4.,1973). Természetesen ezekben az otthonokban a II. világháború „egyszerű” hadirokkantjai nem kaptak elhelyezést. Megdöbbenő és mélyen elgondolkodtató adat, hogy a hetvenes évek derekától egészen a nyolcvanas évek közepéig a régi párttagok otthonainak felépítése *„annyi pénzt emésztett fel, mint a szociális otthonok teljes hálózata”* (Horváth. 2012).

Következtetések

A rokkant katonák a háború és a béke történetének rendkívül elhanyagolt alakjai, így a történetüket és az elhelyezésükre szolgáló intézményeket feldolgozó átfogó nemzetközi és hazai tanulmány sajnos szinte alig létezik. Erre tett kísérletet David A. Gerber – posztmodern amerikai hősökkel (is) foglalkozó kiváló történész – az általa szerkesztett: „Finding Disabled Veterans in History” című tanulmánykötetben, amely a nagy nyugati társadalmak veteránjait mutatja be. Gerber szerint a fogyatékkal élő veteránok a Nagy Háború idején kerültek a társadalmi érdeklődés középpontjába, majd a háborút követően pedig – függetlenül attól, hogy

az állam a nyertesek vagy a vesztesek oldalán állt – akaratukon kívül váltak szinte megoldhatatlan társadalmi kérdéssé, kezelendő „problémává” (Gerber, 2012). Ezt támasztja alá, hogy az I. világháborúban elesett magyar katonák, özvegyeik, árváik, továbbá „a csonkított, béna és belbetegségben” szenvedő katonákról történő gondoskodás, a mai értelemben vett hadigondozás az első világháborúban került a közérdeklődés látókörébe és a II. világháború után – a rendszerváltásig – szinte eltűnt a köztudatból.

A rendszerváltást követően, az újjáalakult hadirokkant társadalmi szervezetek megpróbálták napirenden tartani a honvéd rokkantotthonok ügyét. Álláspontjuk szerint szükség volt erre az elhelyezési formára, azonban ez később teljesen lekerült a napirendről (Országgyűlés HB, 1991). Ennek a legfőbb oka az volt, hogy a döntéshozók a szociális ellátó rendszer intézményeit látták alkalmasabbnak – az otthonoszerű elhelyezést biztosító hadirokkant otthonnál – a magatehetetlen hadirokkantok elhelyezésére. Ezért a II. világháború agg harcosainál fiatalabb generáció, az 1956-os forradalom fegyveres harcában részt vevő forradalmárok „otthonoszerű elhelyezése” került a figyelem középpontjába.

Az 1993. július 16-án átadott 500 millió forintból felújított mátyásföldi Bajtársak Otthonának egyik épületében 98 lakást alakítottak ki. Egy másik épületben 107, önmagát ellátni képtelen 1956-os forradalmárt helyeztek el, a harmadik épületben pedig irodák kerültek kialakításra. A

szociális célra létrehozott épületekben társalgót, konyhát és étkezőt, valamint orvosi rendelőt is kialakítottak (Ferenci, 1993). A Bajtársak Otthona bár nem hadirokkant otthon, de szellemiségében az 1848/49-es agg honvédek menházának, a Pesti Honvéd Menháznak a szellemi utódjának tekinthető.

Irodalom

- Az Alkotmánybíróság jogszabály alkotmányellenességének utólagos megállapítása és megsemmisítése, valamint mulasztásban megnyilvánuló alkotmányértés megszüntetése iránt előterjesztett indítványok, továbbá alkotmányjogi panaszok tárgyában hozott 2/1998. (II. 4.) AB határozata*
- Állami költségvetés az 1950. évre*, Szociális és Kulturális célok, 1. fejezet Népjóléti Minisztérium 82.
- Adamovics I. (1956): *A háború áldozatai között, Északmagyarország*, február 11. Szombat, 4.
- Balázs G. (2016): A változó őrzési idejű iratok problémája a közlevéltárak gyűjtőterületi munkájában, *Levéltári Szemle* 66. évf. 2. sz. Letöltés: 2019.05.01. Web: <https://epa.oszk.hu/03000/03048/00002/pdf/21-22>.
- Balla Ö. (1959): Panasz, védekezés, vizsgálat, szakvélemény - Mi az igazság a Marcibányi téri hadirokkant-otthon ápoltságainak panaszja ügyében? *Népszava*, szeptember 9. 211. szám
- Bíró P. (1956): *Ország világ megnézheti, Északmagyarország*, június 27. Csütörtök, 3.

- Bíró P. (1961): A putnoki fehércastély lakói, *Északmagyarország* január 8. Vasárnap, 3.
- Gerber, D. A. (2012): *Disabled Veterans in History*, University of Michigan Press; Enlarged and Revised Edition edition (6 Jun. 2012)
- Fekete G. (1931): Adatok az alízület-képződés megelőzéséhez és gyógykezeléséhez, *Budapesti Orvosi Újság*, XXIX. évfolyam, Budapest, november 26., 48. szám 1.
- Ferenci Z. (1993): Bajtársi otthon Mátyásföldön, *Helyi Hírek* (független folyóirat) 5. évfolyam 7. szám 3.
- Hadigondozás* (1948). – Gyakorlati tudnivalók a hadigondozási ellátást igénylők, a hadigondozottak és a hadigondozással foglalkozó társadalmi szervek részére, Kiadja a Magyar Hadigondozottak Szövetsége (M. H. SZ.) Tájékoztatási Osztálya, Budapest
- Hadtörténelmi Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium 1802-1991* Kiadja Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Letöltés: 2019. május 1. Web: <http://mek.oszk.hu/01400/01471/01471.pdf> 66-68.
- Heinz Ervin (1966): *A szociális intézetek és gondozottaik helyzete*, A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportjának és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának Kiadványai 11. 106.
- Horváth S. (2012): *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*, Napvilág Kiadó, Budapest, 217.
- Jegyzőkönyv: az Országgyűlés honvédelmi bizottságának 1991. május 15-én, szerdán, 13 órakor a Parlament főemelet 66. számú termében megtartott üléséről, 1. Napirend: A hadirokkantak szövetsége vezetőinek beszámolója*, Országgyűlési Könyvtár, 32.
- Klebelsberg K. (1916): *A magyar rokkantügy szervezete*. Bíró Miklós könyvnyomdai műintézete, Budapest. Letöltés: 2019. május 1. Web: http://mtda.portal.extra.hu/books/klebelsberg_kuno_a_magyar_rokkantugy.pdf 16.
- Mihók S. (2018): A Pesti Invalidus Ház története, *Honvédségi Szemle* 146. évfolyam 2018/5. szám 128-139.
- A népjóléti minisztérium nyilatkozata a hadirokkantokról: Magyar Távirati Iroda (MTI) 5. kiadás, 1945. december 6. 9 óra 10 perc*
- Az országgyűlés képviselőházának 134. ülése* 1936. május 25-én, hétfőn, Országgyűlési Könyvtár 132.
- Országgyűlési napló*, 1947. III. kötet, 1948. február 16. - 1948. március 5., Az országgyűlés 48. ülése 1948. év február hó 18-án, szerdán, Országgyűlési Könyvtár 272.
- Parádi Jenő (1939): Hadigondozás, hadigondozottak és tűzharcosok érdekvédelme In. Martonffy Károly (szerk.): *A mai magyar szociálpolitika - az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*, Keresztes-Fischer Ferenc, Budapest 294.
- Pettkó-Szandtner A. (1924): *A magyar hadigondozás – visszapillantás és tájékoztató*, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest

A Rózsa Ferenc Veterán Otthonban végzett vizsgálatról, MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései (HU BFL - XXXV.1.a.4.) Budapest Főváros Levéltára 1973.

Simon K. (2012): Az Óbudai Irgalom Háza történetének vázlata, *Tanulmányok Budapest múltjából* 2012. 37. szám. Letöltés: 2019.05.01. Web: <https://epa.oszk.hu/02100/02120/00037/pdf/93>.

A TÖRÖK NŐK EMANCIPÁCIÓJA

Szerző:

Szűcs Lászlóné Siska Katalin (PhD)
Debreceni Egyetem

Szerző e-mail címe:

siska.katalin@law.unideb.hu

Lektorok:

Madai Sándor (PhD)
Debreceni Egyetem

Szabó Krisztián (PhD)
Debreceni Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A nők emancipációja már a Török Köztársaság megalapításakor is napirenden volt. A török nők szerepét a köztársasági elit az új köztársaság „védelmezőjeként” definiálta, ezzel együtt a nők, mint a „nemzet pedagógusai” társadalmi feladatot is kaptak. A török nő a férfival egyenlő, képzett és modern, de ezzel együtt önfeláldozó, szerény és engedelmeskedik a társadalmi normáknak is. A török „nőkérdés” jelenlegi jellemzői a köztársaság korai időszakában alakultak ki. Ismeretük a modern Törökország nőikkel szembeni bánásmódja megértéséhez nélkülözhetetlen.

Kulcsszavak: Török Köztársaság, emberi jogok, női emancipáció,

Diszciplína: jogtudomány, történettudomány, nemzetközi jog, társadalmi nem tudománya

Abstract

EMANCIPATION OF TURKISH WOMEN

The emancipation of women was already on the agenda when the Republic of Turkey was founded. The role of the Turkish women was defined by the Republican elite as the 'protectors' of the New Republic, and the women were also given social tasks as the 'national educators'. The Turkish woman is equal, trained and modern, equal with the man, but also self-sacrificing, modest and obedient to social norms. The current characteristics of the Turkish 'women's issue' were developed in the early period of the republic. Therefore the knowledge of the early republican era is essential for understanding the treatment of women in modern Turkey.

Keywords: Republic of Turkey, human rights, female emancipation

Disciplines: Law, History, International Law, Gender Studies

Szűcs Lászlóné Siska Katalin (2019): A török nők emancipációja. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 73-83. doi: [10.35404/LH.2019.1.73](https://doi.org/10.35404/LH.2019.1.73)

A nők emancipációja már a Török Köztársaság megalapításakor is napirenden volt. A török nők szerepét a köztársasági elit az új köztársaság „védelmezőjeként” definiálta, ezzel együtt a nők, mint a „nemzet pedagógusai” társadalmi feladatot is kaptak. A török nő a férfival egyenlő, képzett és modern, de ezzel együtt önfeláldozó, szerény és engedelmeskedik a társadalmi normáknak is. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a Török Köztársaság alapítója a nők előrelépését támogatta minden területen. Atatürk diktatórikus módszerekkel szinte rákényszerítette az országra a társadalom modernizálását, a nők egyenjogúsítását.

E tanulmány első fejezetei az Atatürki reformokat és azok késő oszmán-kori (Tanzimat) előzményeit, gyökereit ismerteti, melyet a „törökök atyja” átvett és megszilárdított. A kemalista reformok a nyolcvanas évekig szinte változatlan formában maradtak fenn, azonban a gazdasági folyamatok hatására beindult feminista mozgalmak ezekben az években a török társadalom patriarchális berendezkedését elkezdték kritizálni. Szembefordultak a korábbi kemalista feminista irányvonallal is, és még radikálisabb változást követeltek a nők számára, melyek nem igazán kerültek megvalósításra. Törökország EU-s csatlakozási igénye hozta el azt a régóta várt megoldást, melynek leglátványosabb pontja az volt, amikor 2011-ben Törökország aláírta az Isztambuli Egyezményt, az Európa Tanács Egyezményét a nők elleni és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról. Az alábbiakban ezen

időszakokra is kitérünk. A tanulmány külön foglalkozik az európai jogharmonizáció keretében végrehajtott büntetőjogi szabályozás reformjával és annak hiányosságaival is.

A nők emancipációjának egyik legnagyobb nemzetközi áttekintését, egyben a tanulmány kiindulópontját Afet Inan török szociológus 1962-ben írt munkája A török nők emancipációja című, a nyolcvanas évek változásaival foglalkozó tanulmány, a Secil Akgun által írt „Women’s Emancipation in Turkey”, valamint Ömer Caha „Women and Civil Society in Turkey: Women’s Movements in a Muslim Society” című műve adták. A hazai kutatásokat illetően a témához kapcsolódó lényeges forrásoknak tekinthetők a Magyar Migrációkutató Intézet elemzései, külön kiemelve Abdessamad Belhaj és Speidl Bianka helyzetértékeléseit a nők helyzete a muszlim világban című témában, valamint Kövecsi-Oláh Péter, a Migrációkutató Intézet Törökország-szakértőjének politológiai szempontból történő országjelentéseit és értékeléseit.

E tanulmány és kutatás abban jelentenek újítást, hogy a nemzetközi és hazai irodalmat feldolgozva elsősorban jogi szempontból vizsgálják a témát, mely hiánypótlónak számít a hazai nemzetközi jogi kutatások során.

A feminizmus gyökerei Törökországban

„Nálunk a feminizmus azt jelenti, hogy a nők nyugodt otthont teremtenek a családnak, és egészséges utódokat szülnek

férjüknek és a hazának.” A mondat Olaszország ankarai nagykövete szájából hangzott el, 1923. október 29-én, a Török Köztársaság kikiáltása alkalmából rendezett ünnepségen arra a kérdésre válaszolva, hogy mit gondolnak a feminizmusról Olaszországban (White, 2003, 57.).

Kemal Atatürk („a törökök atyja”) feleségét, Latifét érdekelte a téma. Az akkor huszonhárom éves Latife, aki a Sorbonne-on tanult, és bubifrizurájával nem illett a fejkendős török nők közé, csalódottan válaszolt (Kasza, 2013): „Nem gondoltam, hogy a csodálatos Olaszország ilyen elmaradott a feminizmus kérdésében.”

Számos nyugati lap idézi ezekben a napokban ezt a Latife életrajzírója, Ipek Çalışlar (Calislar, 2008) könyvéből vett jelenetet. A történészek szerint a modern gondolkodású fiatalasszonynak jelentős szerepe volt abban, hogy férje később a nők egyenjogúsítását tekintette országa Európához való felzárkózása egyik legfontosabb feladatának.

„Ha egyszer a hatalomnak birtokába kerülök, kedvező pillanatban akár puccs árán is a kívánt irányba alakítom társadalmunk fejlődését. A nők ügyében bátran kell viselkednünk!” – írta naplójában (Calislar, 2008, 34.).

Bátran viselkedett. Férje Latife hatására betiltotta a fejkendő viselését, amit az iszlám világban még ma is forradalmi tettek tartanak (példáját csak Egyiptom követte

Nasszer idején.) A férfiakkal előírta az európai ruhát, és megtiltotta a szakállviselést.

„Azonnali hatállyal minden török nőnek joga van kívánsága szerint öltözködni, ellenben minden prostituált köteles burkát viselni”

(Mustafa Kemal Atatürk)

Természetesen másnap senki sem viselt burkát és a világsajtó megtelt az Atatürkököt éljenző cikkekkal (Henson, 2014).

A 17. századtól a nők elszánt küzdelmet indítottak az egyenjogúsításukért. Az első modern értelemben vett nőjogi harcra a 18. századi francia származású Olympe de Gouges volt, aki „A polgárnők és asszonyok jogainak nyilatkozatában” fogalmazta meg a nőket megillető jogokat.

„Nő, ébredj fel, az ész vészharangja zúg az egész univerzumban, fedezd fel a jogaidat! (...) Nők, férfiak egyaránt részt kell, hogy vegyenek a törvényhozásban!...” – írta szenvedélyesen a feminista Olympe de Gouges (idézi: Mousset, 2014, 78 és 92.).

A nők emancipációja már a Török Köztársaság megalapításakor is napirenden volt. A török nők szerepét a köztársasági elit az új köztársaság „védelmezőjeként”

definiálta, ezzel együtt a nők, mint a „nemzet pedagógusai” társadalmi feladatot is kaptak. A török nő a férfival egyenlő, képzett és modern, de ezzel együtt önfeláldozó, szerény és engedelmeskedik a társadalmi normáknak is (Akgun, 1986).

A nők elleni erőszak a régi török büntetőtörvénykönyvben nem elsősorban, mint a nők emberi jogai ellen elkövetett bűncselekményként lett definiálva, hanem mint a török társadalom erkölce ellen elkövetett jogsértés. A török nők testi épsége nem, mint egyéni jog számított, hanem a testük a családjukhoz és a társadalomhoz tartozott ('EU Demands New Turkish Penal Code', BBC News, 2004).

A nők számára a szabad házasságkötés, a törvény előtti egyenlőség, a tanulás jogán túl a választójog megszerzése volt az egyik legfontosabb követelés. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a Török Köztársaság alapítója a nők előrelépését támogatta minden területen, így a választáshoz és választhatósághoz is. Atatürk diktatórikus, vagy egyeduralkodói módszerekkel szinte rákényszerítette az országra a társadalom modernizálását, a nők egyenjogúsítását (Wagner, 2016).

Törökország már 1930. március 20-án biztosította a jogot az egyenlő állampolgár nőknek, hogy az önkormányzati választásokon szavazhassanak. 1933-ban pedig jogot kaptak, hogy az előjárók megválasztásában részt vegyenek, és a faluképviselőbe választhassák őket.

1934. december 5-én a nők törvényes jogot szereztek arra Törökországban, hogy az országgyűlési választásokon sza-

vazhassanak és választhatók legyenek – ekkor a világon még csak 28 országban bírtak ilyen jogokkal a nők, és 17 országban használták (Gokcen, 2015).

Ekkor még számos fejlett európai ország nem adott ilyen jogokat a nőknek. Franciaországban 1944-ben, Olaszországban 1945-ben, Görögországban 1952-ben, Belgiumban 1960-ban, Svájcban 1971-ben kapták meg ezeket a jogokat a nők.

Az 1935. február 8-án az általános választásokon először részt vevő török nők 18 képviselői helyet szereztek ekkor a török parlamentben. Európában először 1906-ban Finnországban szavazhattak a nők, a következő állomás Németország volt 1918-ban, a harmadik pedig 1928-ban Nagy-Britannia (Adams, 2014).

A „nőkérdés” jelenlegi jellemzői a török nacionalizmus felemelkedésével, a második alkotmány időszakában (1908-1919 között) alakult ki, és a kemalista köztársasági rezsimben is érvényes maradt (Henson, 2014).

A kemalizmus döntő akciói a női emancipációt illetően az iszlám kivétele a jogalkotásból és az állampolgárság új fogalmának megalkotása voltak, amely a nőket is magába foglalta, megszabva ezzel az átmenet irányát a monarchikus rendszerből a köztársasági rendszerbe. Ennek az új korszaknak a nőképe egyenlő lett a múlttal való szakítással. Ezt Atatürk is nagyban támogatta, többek között felesége bevonásával a közszereplésbe (Tuncay, 2019).

Az első világháborút követő időszakban két kemalista reform tette lehetővé a török nők helyzetének jelentős változását.

Az első az 1926-ban elfogadott svájci polgári törvénykönyv mintájára létrehozott törvénykönyvben testesült meg, amely felváltotta az iszlám törvénykezést, a Saríját (Tuncay, 2019).

A másik az általános választójog 1934-es bevezetése volt. Ezek nagy szerepet játszottak a nyugati mintákat követő modernizálódás folyamatában. Az általános választójognak köszönhetően már a nők is szavazhattak és a férfiakéval azonos jogokat kaptak. Az új polgári és szociális jogoknak köszönhetően a nők egy része, főként a jómódú, városokban élő réteg, képezni kezdte magát, és nyilvános szerepet vállalhatott. Az ő gyermekeik generációja még inkább részesülhetett ezekből a kedvező változásokból, és elkezdte kritikusan szemlélni a kemalista reformokat. Habár a nők ezeknek köszönhetően a jog előtt egyenlővé váltak a férfiakkal a válásban, öröklésben, vagy a gyermekek felügyeleti jogában, de a magánszférában még mindig alárendeltek maradtak. (Hanioglu, 2011).

A köztudatban tehát az él, hogy Mustafa Kemál Atatürk nevéhez köthető a modern török nő képe. Nagyszerű szónoki képességével szinte szenzációhajhász módon tálalta ezt a világ felé. A valóság azonban az, hogy reformjainak komoly előzményei voltak az Oszmán Birodalomban.

Az oszmán gyökerek

Az oszmánkori modernizáció kezdetei a Tanzimat, a török reformkor (1839 – 1876) időszakára nyúlnak vissza.

Az ifjú oszmánok közül kerültek ki a női emancipáció legkorábbi szószólói, ők teremtették meg a későbbi reformok alapjait. Ezek a férfi reformerek a nők helyzetét hatásos eszköznek látták annak kifejezésére, hogy mennyire archaikusak és elfogadhatatlanok számukra a társadalmi hagyományok, szokások, míg ugyanekkor elmarasztalták a nyugati hatásra bekövetkezett erkölcsi hanyatlást az oszmán társadalomban.

II. Abdulhamit szultán harmincéves uralma a Tanzimat után a női mozgalmak szigorúbb ellenőrzését hozta magával, még a ruházat terén is.

1908-ban az Egység és Haladás Bizottsága (az alkotmányossághoz való visszatérésért harcoló ifjútörökök mozgalma) megdöntötte a szultán hatalmát és ennek nyomán társadalmi és ideológiai nyugtalanság alakult ki. Ettől az időponttól számos női társaság, szervezet alakult, profiljukban széles választékával a jótékony-ságnak és a női jogokért folytatott harcnak. (Boyar, 2016).

Az aktivisták közül kiemelkedik a Női Jogok Védelmének Társasága, amely a nők hozzáférését kívánta biztosítani a fizetett szakmákhoz. A női lapokat (A Nő, Nők világa) is elkezdték kiadni, amelyek aktívan részt vettek a közvélemény formálásában. A balkáni háborúban (1912–1913) a nők aktív szerepet tölthettek be a szociális segítségnyújtásban, például adományokat gyűjtöttek a háborús árváknak, és részt vettek a sebesültek ápolásában. A Vörös Félhold Társaság női részlege a török nőknek nővérképzést nyújtott.

Az egyetemi oktatást 1914-ben nyitották meg a nők számára, akik így hozzáférhettek az üzleti, kereskedelmi tudáshoz is.

Az első világháború veszteségei a férfinépeességet számottevően csökkentették, és ezzel fokozott igényt teremtettek a női munkaerő iránt. A női munkavállalás bővülése nem korlátozódott az úgynevezett fehérgealléros munkákra (bankok, postahivatalok), hanem szélesebb körű mobilizációt hozott létre az anatóliai tartományokban.

Az első világháború következtében egy 1915-ös törvény bevezette a női kötelező foglalkoztatás egy formáját, így a női alkalmazottak száma is emelkedett. Női önkéntes csoportok alakultak, hogy segítsék a hadsereg tevékenységét. Bár a körülmények fokozták a nők jelenlétét a munkaerőpiacon, érthető módon a jelenléte ambivalens reakciókat váltott ki. A munkaidőben a nők elhagyhatták a kendőviselést, azonban előfordult, hogy a rendőrség hazaszállította a túl rövidnek ítélt szoknyába öltözött nőket. Ez az időszak tehát a nőkérdést illetően ellentmondásokkal teli volt (Davis, 1986).

Az 1917-es törvénykönyv a családról e tárgykörben az első írott jogforrás a muszlim világban. Ebben illegálisnak minősítették a konszenzus nélküli házasságot, és a válás folyamatába beépítették a békéltető eljárást (Tucker, 1996).

A nyolcvanas évek mozgalmi

A nyolcvanas évek feminista mozgalmi a török társadalom patriarchális berendezkedését kezdték kritizálni. Szembefor-

dultak a korábbi kemalista feminista irányvonallal is, és még radikálisabb változást követeltek a nők számára. Bár a társadalom gyökeres átforgalmazását nem sikerült megvalósítaniuk, mégis hozzájárultak egy liberálisabb, demokratikusabb, szekularisabb politika létrejöttéhez Törökországban.

1985-ben Törökország aláírta azt az ENSZ CEDAW Egyezményét, amely kimondja a nők elleni diszkrimináció minden formájának megszüntetését, de a gyakorlatban ez kevésbé valósult meg. Ezért a feminista mozgalom kollektív nyilvános kezdeményezést indított el 1987-ben, a Feminista című folyóirat formájában. Ebben az évben elindult egy családon belüli erőszak elleni kampány is „Összefogás a bántalmazás ellen” címmel. Egy újabb fontos lépést jelentett a Nők A Diszkrimináció Ellen Társaság megalapítása, amely a már említett ENSZ egyezmény megvalósítását és a patriarchális struktúrák megváltoztatását tűzte ki célul. 1989-ben megalakult a Nők Összefogása Egyesület. A két nagyváros, Isztambul és Ankara női aktivistái egyesült tevékenységének köszönhetően létrejött a Bíbor Fedél Női Menedék Alapítvány, majd több önkormányzati fenntartású menedékház is a bántalmazott nők számára. A feminista mozgalmak további hatása volt, hogy 1990-ben eltörölték azt a törvényt, amely miatt a nők csak a férjük engedélyével dolgozhattak az otthonukon kívül (Acar, 2010).

Összefoglalva: a nyolcvanas évek feminista mozgalmi a kemalista nyugatosítás

folytatásának tekinthetők, mert az 1930-as évekig lezajlott reformok ideális környezetet teremtettek a nyugati feminista eszmék beáramlásának és felerősödésének. Habár a társadalom radikális átformálását nem tudták elérni, mégis jelentős szerepük volt a liberális, demokratikus és szekuláris politikai rendszer kialakulásában. Ugyanakkor ez ideális alapnak bizonyult a patriarchális társadalom későbbi átalakulásához.

A nyolcvanas évek női mozgalmi megkérdőjelezték a köztársasági feminizmus mítoszát, és nyíltan féltrelokték a patriarchális értékeket és struktúrát. Hiszen a török úgynevezett „állami feminizmus” tartalmazott diszkriminatív törvényeket, amely például legitimálta a nők elleni erőszakot – az uralkodó patriarchális értékek befolyása miatt. A polgári jogban a férfi a család fejeként lett definiálva, akinek döntési hatalma van. Ráadásul a büntetőtörvénykönyv szerint enyhébb büntetés jár abban az esetben, ha „becsületbeli gyilkosság” vagy erőszak történt.

A modern törökország nőjogai

2001-ben végül a török polgárjogi törvénykönyvben eltörölték a családfő fogalmát. És még ugyanabban az évben megreformálták a büntetőtörvénykönyvet: a házasságon belüli nemi erőszak büntendő lett, és eltörölték a „becsületbeli gyilkosságért” járó enyhébb büntetést is. A nemi erőszakért elkövetett büntetőeljárást így nem lehet többé elkerülni, ha házasságon belül történik (Glüper-Kesebir, 2016).

2011-ben Törökország aláírta az Európa Tanács Egyezményét a nők elleni és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról, vagyis az Isztambuli Egyezményt. Ezt követően a kormány egy platformot hozott létre, amely több mint 236 török női szervezettel működik együtt egy családon belüli erőszak törvényjavaslat létrehozásában (Bozkurt, 2007).

A nemi erőszak – mely igen gyakori bűncselekmény Törökországban – szimbóluma egy 20 éves török lány Özgecan Aslan lett. 2015. Február 11-én Özgecan Aslan egy barátnőjével találkozott egy bevásárlóközpontban, ahonnan együtt indultak haza taxival. A lány egyedül maradt a járműben utasként, miután a barátnője hamarabb kiszállt. A híradások szerint a kisbusz vezetője megpróbálta megerőszkölni Aslant, aki ellenállt és paprikasprével próbált védekezni. A férfi többször is megszurta, majd egy vascsővel halálra verte. A gyilkosságot követően segítséget kért az apjától és egy barátjától. A három férfi felgyújtotta a lány holttestét és egy erdei patak medrébe dobták a maradványokat. Miután Aslan nem ért haza éjjel, bejelentették eltűnését a rendőrségen. Az iránytaxi sofőrje közben megállt egy csendőrségi ellenőrző pontnál, ahol útbaigazítást kért. A csendőröknek feltűnt, hogy mégsem arra indul, amerre az útbaigazítást kérte, így megállították és átvizsgálták a járművet, ahol vércseppeket találtak. A sofőr magyarázata szerint verekedő utasoktól származtak. Rövid átvizsgálás után a csendőrök elengedték. Aslan eltűnésének jelentését követően a csendőrség is-

mét keresni kezdte a kisbuszt, amelyben megtalálták a lány sapkáját. A gyanúsítottak beismerő vallomást tettek (Asquit, 2015).

A lány testét február 13-án találták meg, ruhái alapján azonosították. Az eset a nők elleni erőszak jelképe lett. A brutális gyilkosság közfelháborodást váltott ki, melynek eredményeképpen több ezren vonultak az utcákra tüntetni. A többségében nőkből álló tömeg elítélte a kormány feltételezett inaktivitását és az esetet elítélő hivatalos közlemények hiányát (Yilmaz, 2019).

A demonstrációk során a tüntetők azt állították, a bírók elfogultak a szexuális bűntettet elkövetőkkel szemben és rövidebb büntetéseket szabnak ki, mint kellene. A kormányt is megvádolták azzal, hogy olyan társadalmi környezetet teremtenek iszlamista politikájukkal, amelyben a nem konzervatív nőkről úgy tartják, megérdemlik az erőszakot (Asquit, 2015).

Aslan temetésén csaknem 5000 ember vett részt, a nők szembeszálltak az imámmal és együtt imádkoztak a férfiakkal, valamint nők vitték a lány koporsóját is, ami ellenkezik a vallási szabályokkal.

Konklúzió

Sok pozitív fejlemény van, de a valóság azt mutatja, hogy a meglévő törvényeket kellene érvényesíteni a bíróknak, rendőröknek, szociális munkásoknak, és a végrehajtás hatékonysága megakadályozhatná az erőszakot. Például egy hagyományos

gondolkodású rendőr a női nemi erőszak áldozatot egyszerűen csak hazaküldi vagy kibékíteti az elkövetővel. Ha a rendőr a családon belüli erőszak női áldozatát hazaküldi, anélkül, hogy a férjével vagy partnerével szemben feljelentést tudna tenni, a bűncselekmény általában következmények nélkül marad.

Aylin Nazliaka, a Köztársasági Néppárt ellenzéki politikusa azt mondta: „ha a férfi elkövető az eljárás során jól viselkedik, öltönyt húz, gyilkosként enyhébb büntetést kap. Mivel a női áldozat piros rúzszt viselt, fehér nadrágot és egyedül ment haza a sötétben, ezért az erőszak elkövetője enyhébb büntetést kapott, mondván, hogy provokáció történt.” (Mengü, 2018).

Hogy Özgecan Aslan esetében a gyilkos nem enyhe büntetést kapott, az nem azért történt, mert az igazságszolgáltatás megváltozott volna. A szigorú ítélet csak a civil társadalom nyomásának köszönhető. „Támogatjuk a törvények megreformálását és a társadalom részéről az újragondolást.” Erről a társadalmi újra gondolásról beszél mostanában az egykori miniszterelnök, Ahmet Davutoglu is, aki a 2017. évi ENSZ-csúcstalálkozón azt mondta, hogy nem a törvények átírása az egyetlen megoldás a nők elleni erőszakkal szemben: „Sokkal inkább a mentalitásról van szó: az értékek, amelyekre felépítettük a világunkat, és amelyekkel mások jogait védelmezzük.”

Aylin Nazliaka török politikus szerint az ország politikai vezetőinek nyilvánosan kellene támogatniuk a nők és férfiak közötti egyenlőséget (Margolis, 2017).

Erdoğan egyrészt óvatosan enyhíti Atatürk diktatórikus intézkedéseit, másrészt igyekszik megőrizni a parlamentarizmus diktálta keretek közé szorított parancsuralmi stílust. Feloldotta ugyan az általános kendőviselési tilalmat (felesége most, a köztársaság születésnapjára fogadásán már fejkendőben jelent meg), de változatlanul kötelezi erre az igazságszolgáltatás alkalmazottait (a bíró- és ügyvédnőket), valamint azokat, akiknek a foglalkozása egyenruha viselését írja elő (rendőr-, katonák stb.). Intézkedése ezzel egyúttal gesztus a hithű iszlamistáknak, akiknek támogatására szüksége van.

Törökország felvételét kéri az EU-ba. A csatlakozási tárgyalások évek óta tartanak. Az EU átmenetileg „külön státust” kínál Ankarának, de Erdoğan miniszterelnök ragaszkodik a felvételhez. A brüsszeli bizottság évről évre közzéteszi értékelését a felvételre jelentkező országok, köztük Törökország belpolitikai helyzetéről. A jelentés állandó jelleggel számos kifogást talált az Erdoğan-kormány belpolitikájában az emberi jogok érvényesítésének területén. A sajtó- és vallásszabadság, a nemzeti kisebbségek jogainak megsértésére sorol fel példákat. Főleg azt kifogásolja, hogy az ezeken a területeken tett ígéreteit a kormány nem váltotta be. Kétségtelen, Törökország EU-csatlakozása mindkét fél számára problematikus. Ankarának azért, mert el kell ismernie és főleg át kell ültetnie a gyakorlatba azokat a demokráciával, emberi jogokkal kapcsolatos értékeket, amelyekre az EU épül. De nem kevésbé problematikus az ország EU-felvétele a

közösség részéről sem. Egyrészt fontos lenne számára a csatlakozás, hiszen Törökország összekötő kapocs lehetne az EU és az iszlám világ között. Másrészt éppen az iszlám, pontosabban annak kiszámíthatatlan radikális irányzata az, amelynek EU-ba jutásától tart a szekularizált közösség. A nyugat-európai társadalmak a francia forradalom után sikerrel vívták meg harcukat a politikai uralomra is törő katolikus egyházzal. Mára a szekularizált társadalom integráns része az állam és az egyház különválasztásának elve. Az iszlám befolyás alatt álló országokban ez a harc még egyáltalán nem dőlt el.

Irodalom

- Acar, F. (2010): *Turkey. The First CEDAW Impact Study. Country Papers*. Letöltés: 2019.03.07. Web: <http://iwrrp.org/wp-content/uploads/2010/06/turkey.pdf>
- Adams, J. (2014): *Women and the Vote. A World History*. Oxford: Oxford University Press
- Akgun, S. (1986): Women's Emancipation in Turkey, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 10, No. 1 (March, 1986), pp. 1-10.
- Asquit, C. (2015): Turkish Men Get Away With Murder. NY Times. Letöltés: 2019.03.07. Web: <https://www.nytimes.com/2015/02/24/opinion/ozgecan-aslan-and-violence-against-women-in-turkey.html>
- Boyar, E. (2016): *Beyond the harem: ways to be a woman during the Ottoman Empire*. Cambridge: University of Cambridge.

- Bozkurt, E. (2007): Women's Human Rights. Turkey's Way to Europe. Letöltés: 2019.03.07. Web: https://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_84.pdf
- Caha, Ö. (2013): Women and Civil Society in Turkey: Women's Movements in a Muslim Society. New York: Routledge
- Calislar, I. (2008). *Mrs. Atatürk. Latife Hanım*. Berlin: Orlanda Verlag
- Davis, F. (1986) *The Ottoman Lady. Social History from 1718 to 1918*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Glüpkér-Kesebir, G. (2016): Women's Rights in Turkey and the European Union Accession Process: German Media Perspectives. *Journal of Women, Politics & Policy* Volume 37, 2016 - Issue 4. Letöltés: 2019.03.07. Web: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1554477X.2016.1192422>
- Gokcen, B. I. (2015): The depiction of women's suffrage in Turkey in the editorial cartoons of the era. *Journal of Yasar University*, 2014 10 (37) 6381-6477. Letöltés: 2019.03.07. Web: https://www.researchgate.net/publication/287376315_THE_DEPICTION_OF_WOMEN'S_SUFFRAGE_IN_TURKEY_IN_THE_EDITORIAL_CARTOONS_OF_THE_ERA
- Hanioglu, M. S. (2011): *Ataturk: An Intellectual Biography*. History Departments at The Ohio State University and Miami University.
- Henson, C. (2014): *Burka decision*. Letöltés: 2019.03.07. Web: <https://www.yorkpress.co.uk/news/11302755.burka-decision/>
- Kasza L. (2013): Atatürktől Erdoganig, *168 óra*. 2013.11.13. Letöltés: 2019.03.07. Web: <https://168ora.hu/kulfold/ataturktol-erdoganig-43174>
- Kövecsi-Oláh, P. (2014): A nők a muszlim társadalomban. Letöltés: 2019.03.07. Web: <https://www.migraciokutato.hu/hu/2016/09/29/a-nok-a-muszlim-tarsadalomban-publicisztika/>
- Lowen, M. (2018): Women challenge Turkey traditions for right to work. Letöltés: 2019.03.07. Web: <https://www.bbc.com/news/world-europe-43197642>
- Margolis, A. (2017): EU Getting Serious About Violence Against Women. Body Signs Groundbreaking Treaty to Strengthen Prevention and Response. *Human Rights Watch*.
- Mengü, S. (2018): Discussions of Turkish Women Parliamentarians on Women's Issues; Twitter Accounts Review. *Journal of Strategic Research in Social Science*, 8(2), 81-98.
- Mousset, S. (2014): *Women's Rights and the French Revolution: A Biography of Olympe De Gouges*, New York: Routledge
- Re/forming the Penal Code in Turkey from a Gender Perspective: The case of a successful Campaign, (2012)*. Letöltés: 2019.03.07. Web: <http://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2018/06/IDS-TCK-Pinar-makale.pdf>
- 'EU Demands New Turkish Penal Code', *BBC News*, September 20, (2004). Letöltés: 2019.03.07. Web: [http:// news.bbc.com/news/world-europe-43197642](http://news.bbc.com/news/world-europe-43197642)

- bbc.co.uk/1/hi/world/europe/3672834.stm
- Tucker, J. (1996): Revisiting Reform: Women and the Ottoman Law of Family Rights, 1917. *The Arab Studies Journal* Vol. 4, No. 2 (Fall 1996), pp. 4-17.
- Tunçay, M. (2019): „Kemalism” In *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford Islamic Studies Online. Letöltés: 2019.03.07. Web: <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t236/e0440>
- Wagner, M. (2016): The Decline of Women’s Rights in Turkey: Is it Political Islam...or Tayyip? *University of Colorado, Boulder CU Scholar Theses. Letöltés: 2019.03.07. Web: https://scholar.colorado.edu/honr_theses*
- White, J. (2003): State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman. *NWSA Journal*, Vol. 15, No. 3, Gender and Modernism between the Wars, 1918-1939 (Autumn, 2003), 145-159.
- Yılmaz, E. (2019): *Construction of Crime News in Turkey: Özgecan Aslan Case*. Istanbul: Bilgi Üniversitesi

MÚHELY, RENDEZVÉNY

BESZÁMOLÓ A SOFT CAPS 2019 GYAKORLATRÓL

Soucz Ferenc

Szerző e-mail címe:
soucz.ferenc@mil.hu

Soucz Ferenc (2019): Beszámoló a SOFT CAPS 2019 gyakorlatról. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 87-89.
doi: [10.35404/LH.2019.1.87](https://doi.org/10.35404/LH.2019.1.87)

A „SOFT CAPS 19” nemzetközi CIMIC harcászati és törzsvezetési gyakorlatra 2019.05.06 és 2019.06.30. között került sor az MH Ludovika Zászlóalj Ócsa Kiképzőbázisán az alábbi nemzetek, civil-katonai együttműködési (civil-military cooperation, CIMIC, illetve az USA terminológia szerint Civil Affairs, CA) szakembereinek részvételével: Bulgária, Egyesült Államok, Észak-Macedónia, Románia, Szlovénia, Szlovákia, Csehország, Németország, Lengyelország, Magyarország. A SOFT CAPS gyakorlat az MH CKELMK 2016 óta évente megrendezett saját gyakorlata. A megnevezés többszörösen is jelképes:

1. Az angol elnevezés a gyakorlat nemzetközi jellegére utal.
2. A „Soft Caps” szó szerinti fordításban: „puha sapka”, a feladat sajátosságának jelképe, vagyis az egyének és a

szervezetek között létrejövő interakció szimbóluma.

3. A „caps” az angol „capabilities” szó (magyarul: képességek) rövidítésének is tekinthető, jelezve ezzel, hogy az MH CKELMK nem kinetikus képességekkel járul hozzá a műveletek sikeréhez.

A Központ szakemberei a kapcsolattartás, a kölcsönös informálódás és a támogató viszony kiépítése által a – klasszikusan vett katonai képességekkel nehezen lefedett – civil és információs környezetről alakítanak ki átfogó képet, amellyel hozzájárulnak a parancsnok munkájának támogatásához, döntéseinek előkészítéséhez és a kölcsönösen támogató civil környezet létrehozásához.

Katonáink a világ számos pontján találkoznak helyi vezetőkkel, szervezetek kép-

viselőivel és a lakosság különféle rétegeivel. E feladatok gyakorlaltatása szükségessé tette egy kifejezetten a nem kinetikus képességekre koncentrálnó gyakorlat létrehozását.

A SOFT CAPS gyakorlatra 2016-ban az MH Altiszti Akadémia csobánkai gyakorlóterén, majd 2017-től az MH Ludovika Zászlóalj Ócsa Kiképzőbázisán kerül sor.

Már az első alkalommal egyértelmű volt, hogy az alakulat egyedi feladatrendszerét gyakorlaltatni csupán honvédségi erőforrásokkal nem lehet. A feladatok végrehajtásában nagy szerepet kapnak a gyakorlóterek közvetlen közelében található közigazgatási, katasztrófa- és rendvédelmi szervek, valamint számos nem kormányzati szervezet képviselői. Ők biztosítják, hogy a gyakorlat megfelelő módon szimulálja azt az összetett rendszert, amellyel katonáink műveleti területen kerülnek kapcsolatba. Ez a valós környezet nagymértékben segíti a felkészülést mind a hazai, mind a nemzetközi feladatokra.

A SOFT CAPS gyakorlatok végrehajtása és elemzése kapcsán a katonai és közigazgatási oldalról éppúgy, mint a lakosságtól pozitív visszajelzés érkezett. A megkeresett polgármesterek, rendőr- és tűzoltóparancsnokok, továbbá a civil szervezetek képviselői, sőt még a lakosság is segítőkészen fogadta kezdeményezésünket, valamint jelezték további támogatásukat a jövőben megszervezendő gyakorlatokhoz.

Ezek minden évben az aktuális szakmai feladatok gyakorlását, saját állományunk szakmai tudásának szinten tartását, vala-

mint a közeljövőben várható új feladatok, új eljárások tesztelését tűzte ki célul. Mindezt azért, hogy a Magyar Honvédség alakulat-parancsnokai számára egyre szélesebb körű alternatív megoldási javaslatokkal szolgálhassunk.

„A SOFT CAPS 19” gyakorlat keretében Magyarországra települt a Többnemzeti Civil-katonai Együttműködési Központ (Multinational CIMIC Centre, MNCC), mely központ az

- IMMEDIATE RESPONSE,
- SZENTES AXE,
- SABER GUARDIAN,
- BREAKTHROUGH,
- DECISIVE STRIKE

gyakorlatok CIMIC valós biztosítását koordinálta.

Az MNCC része az Európában Állomásozó Amerikai Szárazföldi Haderő Parancsnokság (USAREUR) szervezésében 2019. május 10 – június 24. között egy ún. „nagyláthatóságú” gyakorlatnak, amelyik Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Szlovéniában, Horvátországban és Észak-Macedóniában zajlott. Célja a Közép-Kelet Európai és a Fekete-tengeri Régió stabilitásának és biztonságának erősítése, az amerikai jelenlét demonstrálása, illetve az USA és a szövetséges erők együttműködési képességének fejlesztése.

2019. június 17-22 közötti időszakban az MNCC bevonásával zajlott az MH CKELMK éves harcászati gyakorlata a V4 nemzetek és Németország részvételével,

szintén Ócsán. Az összlétszám ekkor közel 80 fő volt.

Kitűzött célok:

- Hazai környezetben begyakoroltatni a CIMIC szakállományt, hogy a műveleti területen hogyan működjön együtt a helyi szervezetekkel, állami és nem állami szereplőkkel.
- A végrehajtói CIMIC technikák gyakoroltatása.
- Zászlóaljszintű, többnemzeti CIMIC szakmai vezetési elem Többnemzeti Civil-katonai Együtműködési Központ (MNCC) törzsi funkcióinak begyakorlása.
- A V4-es CIMIC szakmai kapcsolatok erősítése, az interoperabilitás fokozása.
- Többnemzeti Civil-katonai Együtműködési Központ (MNCC) létrehozása, eljárási rendjének kialakítása.
- Átfogó képet kialakítani a civil és információs környezetről, amellyel hozzájárulnak a parancsnok munkájának támogatásához, döntéseinek előkészítéséhez.

Mindennek keretében megfogalmazott általános célok:

1. Civil-katonai kapcsolattartás

A műveletek sikeres végrehajtása a humanitárius katasztrófák elkerülése céljából, az emberi szenvedések enyhítése érdekében, valamint az együttműködés megteremtése a különböző nemzetközi, regionális szervezetekkel és nem kormányzati szervekkel.

2. A civil környezet támogatása

Azoknak a polgári szükségleteknek a felmérése, melyek katonai forrásokból megvalósíthatók, és amelyek kielégítése a humanitárius katasztrófa bekövetkeztének – lehetőség szerinti – megelőzéséhez vezet, valamint a biztonság csökkenésének megakadályozásához alapvető fontosságú. A feladat sikeres ellátásához szükséges területfelmérés, értékelés elkészítése.

3. A haderő támogatása

A polgári erőforrások, lehetőségek felmérése, amelyek a haderő számára szükség esetén igénybe vehetők.

A K+F STÚDIÓ LÉLEKTANI HADVISELÉS TEMATIKÁJÚ PÉLDATÁRA (MŰHELYBEMUTATÓ)

Mező Ferenc (PhD)

Szerző e-mail címe:
ferenc.mezo1@gmail.com

Mező Ferenc (2019): A K+F Stúdió lélektani hadviselés tematikájú példatára (műhelybemutató). *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 91-93.
doi: 10.35404/LH.2019.1.91

A K+F Stúdió Kft. (www.kpluszf.com)
2011-ben alakult Magyarországon, Debrecenben.

K+F STÚDIÓ Kft.

Jelenlegi kutatási projektek:

- a human információfeldolgozás hatékonyságának fokozását célul kitűző *OxIPO-projekt*. Szakmai fórumot biztosító folyóirat: *OxIPO – interdiszciplináris e-folyóirat*, jellemzői röviden: Open Acces – nyílt hozzáféréű, lektorált lap, repozitórium: az MTA Könyvtárának REAL-J repozitóriuma, Matarka adatbázis, Doi-szám, ISSN 2676-8771, web: http://www.kpluszf.com/OxIPO_archivum.html
- megújuló (privát és ipari felhasználást is szolgáló) energiaforrások lehetőségeinek feltárását célzó projekt: a *REenergy-projekt*.
- mesterséges intelligencia (MI, angolul: artificial intelligence, AI) létrehozását, felhasználását és az „MI VS. világ” kölcsönhatást vizsgáló tevékenység: *AI-projekt*. Szakmai fórumot biztosító folyóirat: *Mesterséges intelligencia – interdiszciplináris e-folyóirat*, jellemzői röviden: Open Acces – nyílt hozzáféréű, lektorált lap, repozitórium: az MTA Könyvtárának REAL-J repozitóriuma, Matarka adatbázis, Doi-szám, ISSN 2676-9611, web: http://www.kpluszf.com/MI_archivum.html
- a lélektani hadviselés módszereinek, eszközeinek elsősorban hadtudományi, pszichológiai, hadtörténeti és mediatudományi orientáltságú kutatását (akár üzleti, sport vagy pedagógiai felhasználás szempontjából is) célzó kutatás: a *PSYWAR-Technology projekt*. Szakmai fórumot biztosító folyóirat: *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris e-folyóirat*, jellemzői rövi-

den: Open Acces – nyílt hozzáféréű, lektorált lap, repozitórium: az MTA Könyvtárának REAL-J repozitóriuma, Matarka adatbázis, Doi-szám, ISSN, web: http://www.kpluszf.com/LH_archivum.html

Lélektani hadviselés példatár

A lélektani hadviselés a hadviselés egy speciális, interdiszciplináris érdeklődésre számotartó területe. Hadtudománnyal, pszichológiával, történelem-, marketing-, média-, sport-, irodalom-, filozófia- vagy akár neveléstudománnyal foglalkozó kutatók, szakemberek számára egyaránt hasznos lehet egy folyamatosan bővíthető, s egyben kereshető online adatbázis, a lélektani hadviselés példatár létrehozása. E példatár célrendszerét tekintve misszió, direkt és indirekt célok fogalmazhatók meg.

Misszió: a lélektani hadviselés példatárának missziója, hogy rendszerbe foglalja a pszichológiai hadviseléssel kapcsolatos elméleti és gyakorlati tudást.

Direkt cél: online adatkereső/-felvivő lehetőséggel bíró, a lélektani hadviselést érintő szöveges, képi és hangzó információkat összefoglaló enciklopédiaszerű adatbázis elérhetővé tétele.

Indirekt cél: a példatár a lélektani hadviseléssel foglalkozó kutató, oktató, kiképző, tervező, elemző és tesztelő tevékenységet is támogathat.

Attól függően, hogy hadtudományi, pszichológiai vagy éppen médiatudományi fókuszú kutatást végez egy felhasználó, az alábbi keresési opciók mentén szűrhet adatokat az adatbázisban. Hadtudományi orientációjú fel-

használók szempontjából lényeges keresési opciók lehetnek:

- korszak (mely korban történt az eset?),
- háború (melyik háborúban történt az eset?)
- stratégiai/taktikai szint jellege (stratégiai vagy taktikai szintű beavatkozásról van-e szó?)
- propaganda színekód (milyen propaganda színekóddal jellemezhető az eset? Fehér propaganda: ismert és valódi a megadott forrás; sötét propaganda: a forrás ismeretlen; fekete: az információforrással kapcsolatban hamis adatot szolgáltatott az alkalmazó fél a célközönség számára);
- alkalmazó fél (a hadviselő felek közül ki alkalmazta az adott lélektani hadviselési tevékenységet?);
- célközönség (kiket célzott az adott lélektani hadviselés?);

Pszichológiai orientációjú felhasználók szempontjából lényeges keresési opciók például (tekintve, hogy a AJP 3.10.1. NATO PSYOPS doktrínában jellegzetesen az alábbi három pszichológiai témakör jelenik meg):

- szükséglet (milyen humán szükségletre épülő pszichológiai hadviselésre kíván a felhasználó eseteket találni?);

- attitűd (mivel kapcsolatos attitűdök megváltoztatására vagy konzerválására vonatkozó lélektani hadviselési példákra kíváncsi a felhasználó?);
- csoport (milyen csoportokkal kapcsolatos lélektani műveletekre – például csoportkohézió növelés/csökkentése – kíváncsi a felhasználó?).

Médiatudomány felőli érdeklődésre tarthat számot a lélektani hadviselés során alkalmazott kommunikációs csatorna, eszköz. A lélektani hadviselés példatárában lehetőség van szűrni például az alábbi médiumokra:

- Nyomtatványok (milyen újság, plakát, poszter, röplap stb. alkalmazása történt meg?);
- Auditív eszközök (milyen rádiós tartalom, vagy rádiócsatorna, hangszóró vagy nem elektronikus auditív hatáskelés stb. lett felhasználva a lélektani hadviselés során?);
- Vizuális eszközök (milyen – nem nyomtatvány jellegű – film, televíziós csatorna, egyéb – nem elektronikus – képi hatáskelés alkalmazására került sor a lélektani hadviselés során?);
- Internet (milyen módon lett felhasználva lélektani hadviselési célokra egy-egy weblap, vírus, süti stb.);
- Egyéb szoftver (hogyan használható fel lélektani hadviselési célokra a hírterjesztés, játékot, egyéb szórakozást, szakértői tevékenységet segítő szoftverek, SMS-ek stb.).

A lélektani hadviselés példatárának működtetése a civil-katonai együttműködés (CIMIC) egy lehetséges, mindkét fél számára előnyös területe lehet. Egyrészt a lélektani hadviselés iránt érdeklődő civil kutatók (pszi-

chológusok, hadtörténészek, kulturális antropológusok, szociológusok, hadtudományok művelői stb.) kutatásaikhoz inspirációt és esetbemutatókat kaphatnak. Másrészt a civil kutatók saját vizsgálati eredményeikkel és szakértelmükkel, a hadviselés példatárát bővítő tevékenységükkel segíthetik a katonai lélektani műveletekre irányuló kiképzést, továbbképzést.

A lélektani hadviselés példatárának alapelvei:

- a) tudományos igényű objektivitásra törekvés;
- b) politikai semlegességre törekvés;
- c) vallási, világnézeti szempontból való semlegességre törekvés.

A lélektani hadviselés példatár www.kpluszf.com oldalról majdan elérhető online felületének és induló adatbázisának előkészítő munkálatai folynak, az adatbázis nyilvánossá tétele 2019/2020 tanévben várható.

Az adatbázis aktualitásairól, az adatbázissal kapcsolatos tudományos fórumokról, konferenciákról a *Lélektan és hadviselés* című folyóiraton keresztül adunk tájékoztatást.

